

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**II. MAHMUT DÖNEMİNDE ULEMANIN
MODERNLİK ANLAYIŞI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Melek COŞGUN

Enstitü Anabilim Dalı : Sosyoloji

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Osman ÖZKUL

HAZİRAN - 2010

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

II. MAHMUT DÖNEMİNDE ULEMANIN
MODERNLİK ANLAYIŞI

YÜKSEK LİSANS
TEZİ

Melek COŞGUN

Enstitü Anabilim Dalı : Sosyoloji
Enstitü Bilim Dalı : Sosyoloji

Bu tez 29/06/2010 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği/oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

Yrd. Doç. Dr. Osman Özkul

Jüri Başkanı
 Kabul
 Red
 Düzeltme

Yrd. Doç. Dr.
Büyükmün Beaci

Jüri Üyesi
 Kabul
 Red
 Düzeltme

Yrd. Doç. Dr.
Fikri Öküz

Jüri Üyesi
 Kabul
 Red
 Düzeltme

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Melek COŞGUN

29.06.2010

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren, Osmanlı padişahları ulemaya karşı her zaman hassas davranmışlar, onlara karşı saygılı ve ilgili bir tutum sergilemişler, ulemaya önemli işlerde görevler vermişlerdir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve gelişme aşamasında ulemanın rolü büyük olmuş; devletin son dönemlerine kadar bu görevi ve önemi devam etmiştir. Ancak modernleşme süreciyle birlikte, ulema güç kaybetmeye başlamış; ulemeden aydına doğru bir dönüşüm yaşanmıştır. Ulemanın halk nezdindeki itibarı onun devlet ve politik güç ile ilişkisinde de belirleyici olmuştur. Bunun için devlet kendi meşruiyetinin devamı için ulemayı yanına almaya titizlik göstermiştir. Tarih sahnesinde yeni bir dönemin de başlangıcı kabul edilen ve devletin bürokratik yapısında da köklü dönüşümlerin yaşandığı bir dönemde, ulemanın bu durum karşısındaki tavrı oldukça önemlidir. Nitekim 'zorunlu kültür değişimleri'nin de başlangıcını ifade eden bu dönemde ulemanın yeniliklerin 'neresinde' olduğu ve 'nasıl' bir rol üstlendiği sorusu, yeniliklerin değerlendirilmesi açısından yanıtlanması gereken bir sorudur. Bu sorunun cevabına binaen, böyle bir konu araştırma konusu olarak belirlenmiş ve bu dönem hakkında yapılan çalışmalara atıflarda bulunarak değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Böyle önemli bir konuyu tez konusu olarak seçmemde bana yol gösteren; çalışma sürecinde beni her konuda destekleyen; bilgi ve görüşleri ile çalışmama ışık tutan ve katkılarını esirgemeyen; sabır ve anlayışı ile bana her zaman yardımcı olan çok değerli hocam ve tez danışmanım Yrd. Doç. Dr. Osman ÖZKUL'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Yüksek lisans döneminde, derin bilgi ve deneyimlerinden yararlandığım, öğrenmenin önemini bir kez daha idrak ettiren Sakarya Üniversitesi Sosyoloji bölümündeki bütün değerli hocalarıma, ayrıca okul hayatımda üzerimde emeği olan hocalarıma, arkadaşlarıma ve beni bugünlere getiren aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Melek COŞGUN

Haziran- 2010

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1:KAVRAMSAL ÇERÇEVE	5
1.1.Modernlik, Batılılaşma, Sekülerizm ve Sosyal Değişme.....	5
1.1.1. Modernleşme Nedir.....	5
1.1.2. Batılılaşma Nedir.....	8
1.1.3. Sekülerizm Nedir.....	14
1.1.4. Sosyal Değişme Nedir	15
1.2. Ulema Sınıfı: Ulema Kimdir	17
1.2.1. Kavram Olarak ‘ulema’	17
1.2.2. Ulemanın Toplumsal Konumu, Rolü ve İşlevleri	18
1.3. Osmanlı Uleması: İlmiye Sınıfı	20
1.3.1. Osmanlı Devleti’nde Ulemanın Konumu ve Önemi	21
BÖLÜM 2: OSMANLI DEVLETİ’NDE YENİLEŞMEYİ HAZIRLAYAN	
FAKTÖRLER	27
2.1. II. Mahmut Dönemi’ne Kadar Yenilik Hareketleri.....	27
2.1.1. Bürokratik Alanda Reform Düşünceleri.....	33
2.1.2. Eğitim Alanında Reform Düşünceleri.....	35
2.2. II. Mahmud Dönemi ve Yenilik Hareketleri	40
2.2.1. II.Mahmud Dönemi Yenilik Hareketleri ve Batılılaşma Çabaları	41
2.2.2. II. Mahmud Dönemi Bürokratik Yapı ve Düşüncenin Değişimi	59
BÖLÜM 3: OSMANLI MODERNLEŞME SÜRECİNDE ULEMANIN	
DURUMU	63
3.1. II. Mahmut Islahatında Ulemanın Etkisi.....	64
3.1.1. Askeri Alanda Yapılan Yenilikler ve Ulema	65

3.1.2. Hukuk ve Yönetim Alanında Yapılan Yenilikler ve Ulema	68
3.1.3. Eğitimde ve Sosyo-kültürel Alanda Yapılan Yenilikler ve Ulema	71
3.1.4. Ekonomi Alanında Yapılan Yenilikler ve Ulema	75
3.2. Ulemanın Yeniliklerle İlgili Düşünceleri.....	75
3.2.1. Yasincizade Abdülvahhab Efendi	78
3.2.2. Şanizade Mehmet Ataullah Efendi.....	81
3.2.3. Kadızade Mehmet Tahir Efendi	82
3.2.4. Dürrizade Seyit Abdullah Efendi	82
3.2.5. Kethüdazade Arif Efendi.....	83
3.2.6. İsmail Ferruh Efendi.....	84
3.3. II. Mahmut Dönemi Reformlarına Ulemadan Tepkiler	85
SONUÇ.....	92
KAYNAKLAR	95
EKLER	107
ÖZGEÇMİŞ.....	112

KISALTMALAR

- a.e.** : Aynı eser
a.g.e. : Adı geçen eser
a.g.m. : Adı geçen makale
a.g.t. : Adı geçen tez
akt. : Aktaran
Ank. :Ankara
A.Ü. :Ankara Üniversitesi
Bibl. :bibliyografya
bkz. :Bakınız
bs. :Baskı, basım
C. :Cilt
Çev. :Çeviri
Der. :Dergi, dergisi
Ed. :Editör
Haz. :Hazırlayan
İst. :İstanbul
S. :Sayı
s. :Sayfa
Sad. :Sadeleştiren
ss. :Sayfalar arası
vd. :Ve devamı (çok yazarlı eserlerde ilk yazardan sonrakiler)
vs. :Ve sair
Y. :Yıl
Yay. :Yayınları

Tezin Başlığı: “II. Mahmut Döneminde Ulemanın Modernlik Anlayışı”	
Tezin Yazarı: Melek COŞGUN	Danışman: Yrd. Doç. Dr. Osman ÖZKUL
Kabul Tarihi: 29.06.2010	Sayfa Sayısı: V (ön kısım) + 112 (tez) + 3
Anabilimdalı: Sosyoloji	Bilimdalı: Sosyoloji
<p>Bu araştırma, II. Mahmud döneminde ulemanın, bu dönemde modernleşmek yolunda gösterilen yenileşme hareketleri karşısındaki tavrını; tarihi ve kültürel bağların kendisine yüklediği sorumluluklar çerçevesinde modernleşme çabalarına bakışını ve göstermiş olduğu olumlu ve olumsuz tavrı, ayrıca bu tavrın olumlu ve olumsuz yönlerini incelemektedir. II. Mahmud dönemi yapılan ıslahatların ve Batı ile ilişkilerin tarihsel seyri ve etkileri takibe alınarak, modernleşme yolunda şekil ve öze yönelik yeniliklerin kültürel yansımalarına dikkat çekmektedir. Bürokrasi ile halk arasındaki ilişkilerin nasıl bir boyut kazandığına, bu yeni düzenlemelerin hangi istikamette yürütüldüğüne ve ulemanın (ilmiye sınıfı) bu düzenlemeler karşısında hangi konumda nasıl bir rol üstlendiğine değinilmiştir. Reformlar genellikle ‘yenilik’ kavramıyla ifade bulmuş ve daha çok bu şekilde değerlendirilmiştir.</p> <p>a) Osmanlı son dönem modernleşme çabalarının ulema tarafından algılanış biçimi; ulemanın yapılan düzenlemelere olumlu ve olumsuz yaklaşımları, ulema ile yönetim arasındaki ilişkiler nasıl bir boyut taşımaktadır?</p> <p>b) Yapılan düzenlemeler karşısında ulema, halkın menfaatlerini sosyal ve kültürel bütünlük açısından hangi istikamette görmüş, gerçekleştirilmeye çalışılan kültürel değişimler karşısında nasıl bir tutum içerisinde olmuştur?</p> <p>Araştırmada, II. Mahmud dönemi ıslahatlarının teorik analizi, tarihi süreçteki seyriyle birlikte ele alınarak, ilgili kaynaklar gözden geçirilmiştir. Ayrıca ulema (ilmiye sınıfı) nın bu dönem konumu ve rolünü ele alan makaleler ve bildirimler araştırmanın amacı doğrultusunda incelenmiş ve yararlanılmıştır.</p>	
Anahtar kelimeler: Modernleşme, Batılılaşma, Sekülerizm, Sosyal Değişme, Islahat, Ulema, İlmiye Sınıfı Stratejileri, Başarı Faktörleri	

Title of the Thesis: "Understanding Of The Modern Era 'Ulema's I. Mahmud"	
Author: Melek COŞGUN	Supervisor: Assist. Prof. Dr. Osman ÖZKUL
Date: 29.06.2010	Nu. of pages: V (pre text) + 112 (main body) +3
Department: Sociology	Subfield: Sociology
<p>In the 19th century,the position of the Ottoman State in global scale had begun to narrow and decline in the socio economic sense. To get rid of this situation and obtain the earlier power various solutions had been offered.Sultan Mahmud had found this solution in European-style inovations sand made some preparations to create a suitable position for the reforms.In this case two power which are the pillars of the state could be focused on ‘Army and Ulema’</p> <p>Firstly Army had to be worked on.Since Yeniçeri Ocağı which was adopted as the world’s most successful union had failed to maintain its old principals and begun to deteriorate.Thus indisciplined state of the army was creating dangers from the point of both country and innovations.By removing Yeniçeri Ocağı, Sultan Mahmut made a huge step in the reform process and in the initiation of the reforms.Afterwards he would consider ulema and by closing to them he would benefit from their spiritual influence.Therefore it happened like that.</p> <p>The leading Ulema had supported Sultan in the beginning of reforms.They had personally involved in designing, carrying out and making common of the reforms and they had played very important role during this process.In order to provide legitimacy among the population Şeyhülislam personally had given verdicts and tried to explain the position and reasons of innovations in religious rules.During this process, ulema in high positions showed attitudes in favor of the reforms.Many of the Ulema had supported the reforms by writing works about innovations.To be able to provide balance with Europe and maintain its own position in the global scale,Ulema and the administration were in concensus to make western tendency reforms. On the other hand Ulema from lower positions had opposed to reforms and showed anti-reformist attitude.At this point,it can be said that a disagreement had begun among Ulema. Ulema who supported taking science and technology from Europe had not showed the same determination about taking Europe’s lifestyle,moreover they had voiced their doubts about it.But,the result had not changed much and a new historical duration called the beginning of necessary cultural changes had begun.</p>	
Keywords: Modernism, Westernization, Secularism, Social Change, Reform, Ulema, Ulema Class	

GİRİŞ

Tarihi süreç içerisinde her toplum, yaşanan gelişmelerden etkilenmiş ve buna paralel olarak, farklı eğilimler içerisinde girmiştir. Bu süreç içerisinde, toplumlarda ilerlemeler görüldüğü gibi, gerilemelerde görülmüş; bu durumlar karşısında kayıtsız kalınmamış ve bir takım çözüm önerileri geliştirilmiştir. Bu doğrultuda düşündüğümüz zaman, Osmanlı Devletinin yeni politikalar araştırmaya yönelmesinin ve bir takım çözüm önerileri getirmeye eğilim göstermesinin sebebini, yaşamakta olduğu ekonomik sıkıntılara ve beraberinde sosyal ve ekonomik dengenin bozulmaya başlamasında aramızda gerekecektir. Nihayetinde, bu duruma gelinmesinde dış unsurların etkili olduğu kadar, iç güçlerin de etkisinin bulunduğu göz ardı edilemez. Nitekim içerideki tehdit unsurları, en az dış kuvvetlerin yönelttiği tehdit unsurları kadar tehlikelidir. Yukarıda bahsettiğimiz çözüm arayışlarından en önemlisi ve etkilisi Batılılaşma politikası olmuştur.

Gelinen son noktada Batının dünya üzerindeki konumu Osmanlıyı da etkilemiş ve Osmanlı'da yenilik hareketlerinin doğmasına sebep olmuştur. Özellikle Batı'da üretim tarzı ve pazar ilişkilerinin değişmesi ve sonraki yüzyıllarda bilim ve teknolojinin ulaştığı nokta ile yeni bir boyut kazanması Batıyı üstün ve güçlü kılmış; yeni kaynaklar bulma arzusuna yöneltmiştir. Bunun yanı sıra, Osmanlının yenilgileriyle güç dengeleri değişmeye, Avrupa kendi gücünü hissettirmeye başlamıştır. Bir nevi Batı için bir tehlike olmaktan çıkmış; kendi içerisinde ekonomik bir gerileme ve toplumsal bir çözülme sürecine girmiştir. Osmanlı İmparatorluğu 18. yüzyılda içinde bulunduğu bu durumdan kurtulmak için farklı çözüm arayışları içinde olmuş, 19. yüzyıla gelindiğinde ise özellikle III. Selim'in başını çektiği ve yeğeni II. Mahmud'un devamını getirmeye çalıştığı yenilik hareketleri dikkati çeker.

Son dönem Osmanlı Devleti yönetimi, içinde bulunduğu durumdan sıyrılabilme ve yeniden canlanabilme için çeşitli formüller aramış ve o dönem aydınlarından hizmet beklemiştir. Sunulan çözüm önerilerinin en başında Batılılaşma ve modernleşme fikirleri yer almış, toplumun ancak Batı gibi olmasıyla ihya olunacağı savunulmuştur. Ancak bundan da olumlu bir netice alınamamıştır.

Bu alışmada II. Mahmud dönemi ve bu dönemde gerçekleştirilmeye çalışılan ışlahat çalışmaları incelenmiş; bütün bu hareketlilik karşısında Osmanlı ulemasının durumu ve durumu değerlendirilmiştir. II. Mahmut ilk yıllar ulema ile arasını iyi tutmaya gayret göstermiş, yapılan ışlahatların meşruyetini ve gerekliliğini göstermek için ulemanın manevi nüfuzundan yararlanmak istemiştir. Bir kısım ulema, fiiliyatta desteklediği ışlahatların meşruyetini ve gerekliliğini göstermek için bir takım eserler kaleme almışlardır. Özellikle bilim ve teknik adına yapılan ışlahatlarda ulema destekleyici konumda olmuştur. Örneğin, Tıp okullarının açılmasında ulema hiçbir olumsuz tavır takınmamıştır. Burada ulemanın yeniliklerin tamamına karşı olumsuz bir tutum içerisinde olmadığı açıkça grlmektedir. Ancak, Batılı reformları destekleyen mollaların tutumu tüm ulema sınıfının tutumunu yansıtmamaktadır. Reformların ncelik haline geldiği bu süreçte, ulema arasında da fikir ayrılıkları hissedilir hale gelmiş, kutuplaşma kendisini göstermiştir. Ulema liderleri, genel itibariyle II. Mahmut'u desteklemiş; fakat alt mevkilerdeki birçok ulema Avrupalı tarzda yeniliklere karşı olumsuz yaklaşmıştır.

Osmanlı Devleti 600 yıl boyunca hem kendi halkı ile hem de diğer devletler ile (ticaret, savaş, göç gibi sebeplerle) ilişkilerini sürdürmüştür. II. Mahmud ile beraber gelen zorunlu batılılaşma döneminde kadar kendi olmaya devam etmiş; ancak II. Mahmud döneminde zorunlu olarak Batı kültürü alınmaya başlamıştır. Çünkü yapılan yenilikler sadece askeri alanla sınırlı kalmamış; sosyal ve kültürel alanları da etkisi altına almıştır. Bu dönemde Batı'ya ait bir takım kurumlar alınmış, beraberinde Batı'nın adetleri, kültürü de transfer edilmeye başlanmıştır. Bu dönemde toplumsal değişme doğal olarak gerçekleşmemiş, Osmanlı toplumunun sosyo-kültürel yapısı zorunlu bir değişmeyle Batılılaştırılmıştır. II. Mahmud dönemi, gerçekleştirilen reformlar ve bu duruma eř zamanlı ortaya çıkan isyanlarla Osmanlı Devleti'nin yol ayrımına girdiği bir dönemi ifade eder. II. Mahmut döneminde, medreselerin yanında Avrupa tarzında eğitim veren okulların açılması (Rüştiyeler, Harbiye ve Tıbbiye okulları) ve her ikisinin birlikte varlık göstermesi, eğitim ve kültür alanlarında bir ikiliğin ortaya çıkmasına neden olmuş, düşünce biçiminde de bir ikilem yaşanmıştır. Dolayısıyla, ze ve şekle yönelik bu yenilikler, devletin eski gücüne kavuşabilmesi bir yana, Osmanlı'da ayrılıklar ve parçalanma daha da hissedilir hle geldi. II. Mahmud dönemi (1808–1839), gerçekleştirilen ışlahatların niteliği açısından, Batılılaşma yolunda bir başlangıç

dönemini oluşturur. Bunda Osmanlı'da yaşanan iç gelişmelerin yanı sıra Batılıların istek ve baskıları da etkili olmuştur. Ayrıca bu dönemde Tanzimat hareketinin de fikri temelleri oluşturulmuştur. II. Mahmut döneminde halka rağmen bir yeniliğe gidilmiş, halk kendi kültüründe zorunlu bir değişimle karşı karşıya kalmıştır. Yeniliğin gereklerini ya da gerekçelerini anlamlandıramayan halkta büyük tepkiler uyanmış; parçalanmalar, isyanlar ortaya çıkmıştır.

Bu araştırma, II. Mahmud dönemi ulemanın, bu dönemde gösterilen yenileşme hareketleri karşısındaki tavrını; tarihi ve kültürel bağların kendisine yüklediği sorumluluklar çerçevesinde modernleşme çabalarına bakışını ve göstermiş olduğu olumlu ve olumsuz tepkileri, ayrıca bu tepkilerin olumlu ve olumsuz yönlerini incelemektedir. II. Mahmud dönemi yapılan ıslahatların ve Batı ile ilişkilerin tarihsel seyri ve etkileri takibe alınarak, modernleşme yolunda şekil ve öze yönelik yeniliklerin kültürel yansımalarına dikkat çekmektedir. Bürokrasi ile halk arasındaki ilişkilerin nasıl bir boyut kazandığına, bu yeni düzenlemelerin hangi istikamette yürütüldüğüne ve ulemanın (ilmiye sınıfı) bu düzenlemeler karşısında hangi konumda nasıl bir rol üstlendiğine değinilmiştir.

Araştırmamızın amacı, Osmanlı son dönem modernleşme çabalarının ulema tarafından algılanış biçimini; ulemanın yapılan düzenlemelere olumlu ve olumsuz yaklaşımlarını ulema ile yönetim arasındaki ilişkilerden hareketle ortaya koymaktır.

Araştırma, XIX. yüzyılda II. Mahmud dönemi ulemanın modernlik anlayışını, yapılan reformların tarihi seyri ile birlikte konu edinmiştir. Yapılan düzenlemeler karşısında ulemanın, halkın menfaatlerini sosyal ve kültürel bütünlük açısından hangi istikamette gördüğünü ortaya koyarken, gerçekleştirilmeye çalışılan kültürel değişimler karşısında göstermiş olduğu olumlu-olumsuz tutumları gerekçeleriyle kaynaklara dayalı olarak incelemiştir.

Araştırmada, II. Mahmud dönemi ıslahatlarının teorik analizi, tarihi süreçteki seyriyle birlikte ele alınarak, ilgili kaynaklar gözden geçirilmiştir. Ayrıca ulema (ilmiye sınıfı) nın bu dönem konumu ve rolünü ele alan makaleler ve bildiriler araştırmanın amacı doğrultusunda incelenmiş ve yararlanılmıştır. Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, kavramsal ve kuramsal çerçeve anlatılmış olup, konuya nasıl bir bakış açısıyla bakılacağı belirlenmiştir. İkinci bölümde, II. Mahmud dönemi Osmanlı

Devletin genel durumuna, Osmanlı Devleti'ndeki iç ve dış gelişmelere değinilmiş, bu dönemdeki yenilik hareketleri hakkında bilgi verilmiştir. Yapılan yeniliklerin yenileşme mi yoksa batılılaşma mı olduğu veya nasıl algılandığı ile ilgili tezler üzerinde durulmuştur. Osmanlı devletinde “modernlik/modernleşme” kavramlarının nasıl algılandığı ve anlaşıldığı; bu durumun yönetimde ve halk arasında nasıl karşılandığı hususu, o dönem yaşanan olaylardan yola çıkılarak anlatılmaya çalışılmış, II. Mahmud'un yenilikle ilgili düşüncelerine değinilmiştir. Üçüncü bölümde Osmanlı ulemasının modernlik anlayışı ortaya konmuş, ulemanın tutum ve davranışları belirlenmiş; bu davranışların olumlu ve olumsuz sayılabilecek yanları -tarihi sebeplerine ve sonuçlarına da atıfta bulunarak- ele alınmıştır. II. Mahmut dönemi ulemalarından örnekler verilmiş, onların yenilikler karşısındaki olumlu ve olumsuz düşünce ve davranışları yansıtılmıştır.

BÖLÜM 1: KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1.Modernlik, Batılılaşma, Sekülerizm ve Sosyal Değişme

1.1.1. Modernleşme Nedir?

Modernlik kavramı Batılı toplumların yakalamış olduğu teknik üstünlüğe vurgu yapılarak, Batının sosyo-kültürel yapısının ön plana çıkarılması şeklinde tanımlanabilir. Modernleşme kavramı ise, Batı'nın sahip olduğu bu seviyeye ulaşabilme adına yapılan ancak Batı kültürünün alınmasından ve Batının taklit edilmesinden öteye gidilemeyen bir süreç olarak açıklanabilir. Genel olarak ifade ettiğimiz bu kavramları, aşağıda daha ayrıntılı olarak inceleyeceğiz.

Modernlik; hakkında çok fazla tanım yapılmış olsa da henüz hakkıyla salt bir anlam yüklenmiş bir kavram değildir. “‘Modern’ kelimesi kök itibariyle Latince ‘modernus’tan, o da ‘henüz, şimdi’ anlamlarına gelen ‘modo’ kelimesinden türemiştir.”(Armağan, 1992:71). “Latince biçimi ile ‘modernus’, ilk defa M.S. yüzyılın sonuna doğru Roma’nın putperestlik geçmişi o sırada Hıristiyanlığın resmen kabul edildiği dönemden ayırmak için kullanıldı. M.S. 5. yüzyılın sonundan başlayarak bugüne kadar ulaşan modern terimi belli bir içerik değişimine de uğramıştır ve artık ‘eskiden yeniye geçişi’ vurgulamak üzere kullanılmaya başlamıştır” (Sevil, 1999:15).

Modernleşme toplumsal değişme sürecinde karşımıza bir model olarak çıkmaktadır. Bu model bir değişim sürecini ifade eder. Modernleşme, “mevcut yapının geleneksel yani eskimiş ve değersizleşmiş olduğunu kabul ederek, ondan daha medeni ve gelişmiş bir medeniyete ulaşma emelleridir. Bu hedef Batı düşünce ve medeniyetidir.” (Şener, 1991:109). Modernleşme, “en yalın tanımıyla modernliğe doğru yaşanan süreci” ifade eder. (Altun, 2005:10). Modernleşme, Avrupa’da ortaya çıkmış ve gelişme göstermiş bir proje olarak, kapitalist bir ekonomiye dayanan, geleneksel olandan kopmuş bir yapıyı ifade eder. (Öztürk, <http://www.hicazkar.com>).

Modernlik-modernite gibi kavramlar esasında bir Batı söylemidir ve Batı kaynaklıdır. Bir nevi modernleşmek sadece Batılılaşmak, yani Batı gibi olmak şeklinde anlam bulmuş ve bu doğrultuda yorumlanmıştır. Gelenekselliğe atfedilen anlam, eskiye, geçmişte olup bitenlere yani tarihe olurken; modernliğe atfedilen anlam yeni olana,

çağdaş olarak tanımlanan bugüne olmuştur. Bu farklı söylemler, neticede tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Geleneği savunanlar, onu devam ettirme ve yaşatma çabaları içindeyken; modernliği savunanlar, geçmişten bağımsız, sadece içinde yaşanan çağa ve çağdaş olana yönelmenin gerekliliğini iddia etmişlerdir. Ancak şunu göz önünde bulundurmalıyız ki, “eskiden devralınan her düşünce ve alışkanlık, kötü olmayacağı gibi; mutlaka iyi de demek değildir. Bazı âdet ve gelenekler toplumları yozlaşmaya ve atalete sevk ederken; bir başka tür gelenekler, sosyal hayatın sürekliliği ve ahengi için önemli faydalar sağlar”(Şener, www.sevde.de/islam_Ans).

Tüm bunları yok sayarak bütünüyle yeni olana yönelmek ve böyle olunmasını istemek başlı başına bir tartışmayı ve çatışmayı doğurur. Bu noktada ortaya çıkan sorun, bugünün hangi koşullarda nasıl yaşanacağı ve bu şartları belirleyen esasların neler olabileceği hususunda düğümlenmektedir. Modernlik, “ekonomik, politik ve kültürel değişimdeki karmaşık süreçlerle karakterize edilen, yeni tipte bir toplumun ortaya çıkması olarak da düşünülebilir”(Altun, 2005:10).

1.1.1.1. Literatürde Modernlik Tanımları

Türk Dil Kurumu, “modernleşme” kavramının çağdaşlaşma kavramıyla eşdeğer kullanıldığını vurgulayarak; onu, “geri kalmış toplumların ekonomi, bilim, teknik, toplumsal düzenleniş... alanlarında günümüz bilim ve uygulayımının olanak verdiği en gelişkin aşamaya gelme çaba ve özlemlerini anlatan geniş kapsamlı toplumsal akım” şeklinde tanımlamıştır (TDK, <http://tdkterim.gov.tr>).

Hilmi Ziya Ülken, ‘modernleşme’yi “teknik, bilgi ve zihniyet noktasında daha ileri seviyedeki toplumların gelişmişlik seviyesi” olarak tanımlamış; o da modernleşmeyi çağdaşlık ile eşdeğer tutmuştur (Ülken, 1969:209).

Emre Kongar da modernleşmeyi “genellikle ekonomik ve kültürel görüntüleriyle birlikte tüm toplumsal yapının, gelişen teknolojiye bağlı olarak endüstrileşmenin etkileri” şeklinde tanımlar. O’na göre modernleşme, sanayileşmeyle birlikte, sanayileşmemiş toplumların sanayileşmiş toplumlara geçişini ifade eder. Yani modern toplumları diğerlerinden ayıran ölçüt teknolojidir. Teknikteki ilerlemeye paralel olarak sosyo-kültürel hayatta da değişimler, dönüşümler yaşanmaya başlamıştır. (Kongar, 1995:228).

Modernlik kavramı, Anthony Giddens'a göre, 17. yüzyılda Avrupa'da başlayan ve sonrasında hemen hemen bütün dünyayı etkisi altına alan toplumsal hayat ve örgütlenme biçimlerine işaret etmektedir (Altun, 2005:10). Bir başka ifadeyle, "toplumsal hayatın bütün alanlarındaki ölçütlerin rasyonelleşmesi" olarak tanımlanmaktadır (Sevil, 1999:11). Modernleşme ise, Alain Touraine'nin deyişiyle 'eylem halindeki modernliği' niteler (Altun, 2005:10).

Yapılmış olan bütün bu tanımlara baktığımız zaman, 'modernleşme' kavramı toplumların gelişmişlik seviyeleri ile eşdeğer görülmüş, teknolojik gelişmeler ve ilerleme modernleşme sürecinde ölçüt olarak alınmıştır.

Sosyolog Nilüfer Göle ise, modernleşme olgusunun, "Batı kültürel modelinin bir izdüşümü" olduğunu söyler ve O'na göre Batı, aydınlanma çağının fikirleri ve sanayi medeniyeti ile modernliğin tanımını ve liderliğini üstlendikçe, Doğu toplumları iktidarsızlaşmış ve kendi yerlerini ve tarihlerini Batı modeline göre belirlemek zorunda kalmıştır. Yine aynı şekilde, "tarihselliği zayıf bu toplumlar, modernliğin tanımına kendi pratiklerinin damgasını vuramamış, yani değişimi ve yenilenmeyi içsel ve yapısal bir süreç olarak üretememiş; tarihlerini sürekli olarak Batı modernliğinin izdüşümünde yakalamaya çalışmıştır. Böylelikle, Doğu'nun Batı uygarlığıyla karşılaşması eşit bir alışverişle sonuçlanmaktan çok, Doğu'nun en azından kimliğinin çözülmesine yol açmıştır"(Göle, 1991:13). Göle' ye göre, modernleşme çabaları İslam kültürüyle yoğrulmuş bir toplumda Doğu-Batı tartışmasının doğmasına yol açmış; bir "kültür meselesi", "medeniyet meselesi" haline gelmiştir (Göle, 1991:14).

Her ne kadar modernlik kavramı, gelişmişlikle ve ekonomik kalkınmayla özdeşleştirilse de, misyonu itibariyle "modernlik etiketinin kültürel çağrışımları, kalkınmadan çok yaşantı üzerinde yoğunlaşma eğilimindedir"(Aktay ve Topçuoğlu, 1999:62).

Özellikle Tanzimat sonrası dönemde, kitle iletişim araçları Batı'nın hegemonyası altında modernleşme hareketlerine öncülük etmiş; gazete, edebiyat, sinema ve kültürel faaliyetler Batı lehine gelişim göstermiştir. Bu faaliyetlerle halkın düşüncelerini de kontrol altına almaya çalışan güçlü devletler, insanları kültürel, siyasi ve etnik olarak kendi emelleri doğrultusunda yapılandırarak, onları kendi emellerini gerçekleştirmek için kullanmışlardır (Memiş, 2002:27).

Şüphesiz ‘modernizm’, Osmanlı/Türk tarihinde, son iki yüz yıldır sosyal, siyasi, hukuki, dini hayatı etkileyen ve gündemden hiç düşmeyen bir kavram olmuştur. “Modernleşme veya bir diğer adıyla çağdaşlaşma, sadece salt bir Batıya benzeme değildir. Devlet ve toplum yapısı geleneksel özellik ve niteliklerden de uzaklaştırılmak istenmektedir. (Şener, 2009:143) Osmanlı modernleşmesi, “Batı dediğimiz Avrupa modeline göre olmuştur.” (Ortaylı, 2002:138).

1.1.2. Batılılaşma Nedir?

Modernleşme insanlığın alet üretme kabiliyeti ile ilgili bir sıçrama olurken; Batılılaşma, modernleşmenin yeryüzünün Batı bölgesindeki sonuçlarını esas almak, bu sonuçları yeryüzünün diğer bölgelerine taşımaya kalkmaktır. Modernleşmenin diğer bölgelerde de aynı sonuçları doğuracağını, bunun teknolojinin tabiatı gereği kaçınılmaz olduğuna inanmaktır. Hâlbuki Batı dışındaki modernleşmeler Batıdaki gibi sonuçlanmayabilir. (Eliaçık, <http://www.degirmendergi.com>) Nitekim de öyle olmuştur ve modernleşme çalışmaları, toplumda elle tutulur hiçbir gelişme sağlayamamıştır (Şener, 2009:146).

Osmanlı modernleşme anlayışını yansıtan Batılılaşma kavramı, Batı kültürünün ve Batı’ya özgü kurumların benimsenmesi, bunların ülkeye nakledilmesi şeklinde bir seyir göstermiştir. “Batılılaşma; 'modern Batı'nın kendi dışında kalan kültürleri etkilemesi ve asıl bu kültürlerin temsilcilerinin bizzat kendi istekleriyle batılı hayat tarzını ve kurumlarını benimsemeleridir.”(Karakaş, <http://www.yeniumit.com.tr>). “Batılılaşma ile Batı toplumuna özgü temel kurumlar, Batı tarihinde başlayan sanayileşme, kentleşme ve siyasal kutuplaşmalar toplumumuza girmiştir.” (Ortaylı, 2002:138).

19. yüzyılın başlarından itibaren Türklerin kendi problemlerine çözüm getiremediğini gören Batılı devletler, Türkler üzerinde bir batı hegemonyası oluşturma amacına yöneldiler; bu doğrultuda sosyal, siyasal ve ekonomik hareketlerle Türkleri batılılaştırmayı hedeflediler. Bu doğrultuda “yedeğine aldıkları bilim ve teknoloji gibi enstrümanlar aracılığıyla bütün dünyada üstünlüklerini perçinledikleri zamanlar da, Osmanlı ve İslam dünyasını modernleştirmek amacıyla parçalayarak yeniden tanımladılar.” (Akgül, <http://arsiv.zaman.com.tr>).

Batı kültür ve medeniyetinin Batı dışı toplumlar tarafından alınarak Batı’ya benzeme çalışmaları ya da Batı’nın taklit edilmesi ‘Batılılaşma’ olarak açıklanabilir. “Batılılaşma,

Batılı olmayan bir toplumun Batı normlarına göre yeniden yapılanması anlamına gelmektedir.”(Kılıçbay, 2002:147). Batılılaşma, “daha ziyade, önceki yüzyıllarda çok değişik bir kuvvet dengesi konumu içinde, Batılı devletlerin Osmanlılara empoze ettikleri eylemler bütünüdür.” (Timur, 2002:139).

Teknik üstünlüğü yakalayan Avrupa ile dengelerin tekrar kurulabilmesi için önce teknik alanda sonraları sosyo-kültürel alanlarda Avrupai tarzda yeniliklerin yapılmaya ya da Avrupa'nın kurumsal ve kültürel sisteminin nakledilmeye çalışılması Batılılaşma hareketiyle açıklanabilir.

Tarihi süreçte “Türkiye’deki yenileşme ve Batılılaşma hareketleri bir kalkınma, ilerleme, güçlenme ve büyüme hareketinden ziyade, batıya karşı pasif durumda birer müdafaa hareketleri olarak karşımıza çıkmıştır. Yani Türkler, kalkınma ve güçlenmede kendilerine özgü orijinal bir fikir, proje, sistem ve hamle ortaya koyamamış ve gerçekleştirememiş; Batıyı her yönüyle nakletmeye, Türkiye’ye taşımaya çalışmıştır.”(Bıyıklı, 2006:31).

Modernleşme insanlığın alet üretme kabiliyeti ile ilgili bir sıçrama olurken; Batılılaşma, modernleşmenin yeryüzünün Batı bölgesindeki sonuçlarını esas almak, bu sonuçları yeryüzünün diğer bölgelerine taşımaya kalkmaktır. Modernleşmenin diğer bölgelerde de aynı sonuçları doğuracağını, bunun teknolojinin tabiatı gereği kaçınılmaz olduğuna inanmaktır. Hâlbuki Batı dışındaki modernleşmeler Batıdaki gibi sonuçlanmayabilir. (Eliaçık, <http://www.degirmendergi.com>). Nitekim de öyle olmuştur ve modernleşme çalışmaları, toplumda elle tutulur hiçbir gelişme sağlayamamıştır (Şener, 2009:146).

1.1.2.1. Osmanlı Batılılaşmasının Tarihi

Osmanlı’da Batı’nın üstünlüğü 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hissedilmeye başlanmış; daha sonraki süreçte ise, Batı ile dengelerin yeniden sağlanabilmesinin çaresi, Batının bazı kurumlarının (askeri, siyasi, hukuki ve eğitim) model alınmasında aranmıştır (Küçükömer, 2009:25) “Osmanlı ıslahatının atıflarının tam anlamıyla Batıya yönelmeye başladığı tarih, 18. yüzyılın son çeyreğidir. Yüzyılın hemen başındaki savaşlardan sonra imzalanan iki antlaşma ile (1699 Karlofça ve 1718 Pasarofça) Osmanlı Devletinin Avrupa’daki askeri üstünlüğü kesin olarak sona ermiştir.” (Kılıçbay, 2002:148).

Osmanlı Batılılaşmasının başlangıcı, 1718–1730 yılları arasını kapsayan ve Lale Devri olarak adlandırılan döneme kadar götürülebilir. Bu dönemde Batı tesirlerinin iyiden iyiye hissedilmeye başlamış, yeni getirilen düzenlemelerde Batı özellikleri göz önünde bulundurulmuş ve bu yönde de büyük çabalar gösterilmiştir. Örneğin matbaa kullanılmaya başlamış, Avrupa’ya elçiler gönderilmiş; iletişimin güçlenmesiyle birlikte ‘ticaret, kültür ve sanat hayatı’ da gelişmiştir. Özellikle 1730 yılından itibaren başlatılan askeri yenilikler, Tanzimat’a kadar devam ettirilmiştir. I. Mahmut dönemi askeri reformların başladığı dönemdir. III. Mustafa döneminden itibaren Batılı tarzda subayların yetiştirileceği okullar açılmaya başlanmıştır. III. Selim ile başlayan Batılılaşma çalışmalarında da ilk olarak askeri alanda yapılan yenilikler öne çıkmaktadır. Bu dönemde Avrupa’dan uzmanlar getirilmiş, Avrupa modeli askeri birlikler kurulmuş ve Avrupai tarzda eğitimler vermeye başlanmıştır. II. Mahmut dönemine gelindiğinde ise, reformlar nitelik değiştirmiş, köklü dönüşümler meydana gelmiştir. Bu dönemin en büyük ve önemli yeniliği tarihi bir olay sayılabilecek Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılmasıdır ki (1826), bu dönemden itibaren zorunlu kültür değişimleri olarak ifade bulan yenilikler dönemi olarak adlandırılan bir süreç başlamıştır. (Ergün, www.egitim.aku.edu.tr).

Genel olarak baktığımız zaman, Türkçede batılılaşma sözcüğü “modernisation” kelimesine karşılık olarak kullanılmıştır. Modernleşme kavramı, batılılaşmayı da kapsayan tarihsel süreçteki değişimleri ifade eder. Teknikteki ilerlemeye paralel olarak sosyo-kültürel hayatta da değişimler, dönüşümler yaşanmaya başlamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu 16. yüzyılda tabii sınırlara ulaşmış, üç kıtaya hükmetmeye başlamıştır. Devlet sınırlarının genişlemesi, ülkenin tabii sınırlarına ulaşmasının verdiği bir güven duygusuyla yaşayan Osmanlı dış gelişmeleri ve gelişen teknolojiyi gerektiği gibi takip edememiştir. Özellikle Coğrafi Keşifler ile ticaret yollarının değişmesi, Batı toplumlarının ekonomisinde büyük gelişmeler kaydetmiş; Osmanlı’nın ekonomisi ise bundan olumsuz etkilenmiş ve neticede ekonomik yapısında aksaklıklar-çözümler yaşanmaya başlamıştır. “Osmanlı Devletinin kendine özgü sosyo-ekonomik düzeninin çeşitli iç ve dış faktörlerin etkisiyle bozulmaya başlaması yöneticileri bu problemi çözmek için yeni politikalar araştırmaya yöneltmiştir. Batılılaşma politikası bunlardan biridir.”(Aslan ve Yılmaz, <http://iibf.cumhuriyet.edu.tr/YAYINLAR/>).

Genel bir ifadeyle; Osmanlı duraklama döneminde Avrupa'ya ilk elçilik gönderilmiş, Avrupa ile ilişkilerin artmasıyla ilk defa sosyal ve kültürel alanda Avrupa'nın bazı etkileri hissedilmeye başlanmıştır. Her ne kadar daha önceki dönemlerde Avrupa ile etkileşimler başlamışsa da Batılılaşma çalışmalarında III. Selim dönemi önemli bir aşamayı oluşturur. Islahattan daha ziyade, köklü dönüşümlerin yaşandığı II. Mahmut dönemi ise bir yenilikten çok zorunlu kültür değişmelerinin başlangıcının ifadesidir. Sultan Mahmut dönemi ile ilgili yenilikler daha sonraki bölümlerde ele alınacak; bu yenilikler karşısında ulemanın durumu ve tutumu üzerinde durulacaktır.

1.1.2.2. Osmanlı'da Batılılaşma Hareketleri

Batılılaşma, Osmanlı Devleti'ni içinde bulunduğu sıkıntılı durumdan kurtarabilmek ve devleti eski parlak dönemlerine yeniden kavuşturabilmek için ileri sürülen çözüm önerilerinden biriydi. Kanuni döneminin son yıllarına kadar iyi işleyen sosyo-kültürel ve ekonomik düzen, bu yıllardan itibaren devlet geleneğinden de yavaş yavaş bir kopuşun başlamasıyla, bozulmaya yüz tutmuş; bazı iç ve dış unsurların etkisiyle, dengeler bozulmuş ve eski düzenin aleyhine bir gelişme göstermiştir.

Osmanlı Devleti sistemindeki bu çözümlüş ve denge unsurunun bozulmaya başlaması ve askeri mağlubiyetlerin bunu takip etmesiyle Batılılaşma yani Batıya benzeme hareketi gündemdeki yerini almıştır. Yönetimde söz sahibi kimseler bu silkinişin ve yeniden canlanmanın ancak Batı gibi olmakla mümkün olabileceğinin savunmuşlardır. Askeri yenilgilerin bir sonucu olarak hız kazanan Batılılaşma hareketi, yine ilk olarak bu alanda vuku bulmuş, reformlara ilk askeri alandaki yeniliklerle başlanmıştır. Diğer alandaki yenilikler ise ilerleyen zaman diliminde kendini gösterecektir. Batılılaşma hareketleri en somut haliyle, III. Selimle birlikte, orduda değişikliklerin yapılmasıyla başlamıştır. Bu hareket bir Batı'ya yönelişten ziyade, eski düzene tekrar dönebilme arayışlarıdır. Ancak II. Mahmut'la beraber, bu anlayış Batı'ya yöneliş olarak tezahür etmiştir. (Berkes, 1975:176).

“Reformlarla şekillendirilmeye çalışılan modernleşme hareketleri (kurumlar oluşturma) iki düzeyde sonuç amaçlamaktaydı. Birincisi, geleneksel (pederşahi) hukuksal ve siyasal yapının çözülmesi, ikinci aşamada yeni kurum ve ilişkiler setinin ikamesi.” (Yıldırım, <http://www.aku.edu.tr>)

Tarihi süreçte “Türkiye’deki yenileşme ve Batılılaşma hareketleri bir kalkınma, ilerleme, güçlenme ve büyüme hareketinden ziyade, batıya karşı pasif durumda birer müdafaa hareketleri olarak karşımıza çıkmıştır. Yani Türkler, kalkınma ve güçlenmede kendilerine özgü orijinal bir fikir, proje, sistem ve hamle ortaya koyamamış ve gerçekleştirememiş; Batıyı her yönüyle nakletmeye, Türkiye’ye taşımaya çalışmıştır”(Bıyıklı, 2006:31).

Genel olarak baktığımızda, Batılılaşma çabaları askeri yenilgilerle kendini göstermeye başlamış; batılılaşma hareketleri de ilk olarak bu alanda seyretmiştir. Sonraki yıllarda ise, bu reformlar, yenileştirme-düzenlemeler diğer alanlar da yayılmıştır. Osmanlı bürokrasisinde de düzen değişmeye başlamış sivil bürokrasi (kalemiye) padişah karşısında gücünü artırmış ve etkili bir unsur olmuştur.

Osmanlı batılılaşma hareketleri sonraki sayfalarda iki başlık altında ele alınmıştır. Birincisi II. Mahmut a kadar yapılan yenilikler, ikincisi de II. Mahmut tarafından gerçekleştirilen yenilikler. II. Mahmut’a kadar olan dönemde yapılan yenilikler ve düzenlemeler var olan yapıyı bozmadan ve değiştirmeden yapılmış, bu yenileşme girişimleri ise iç kararın bir sonucu olmuştur. II. Mahmut döneminde ise “değişmenin ıslahat hareketlerinin ötesine taşıdığı; mevcut düzeni değiştiren bir niteliğe büründüğü ve bizzat padişahında verdiği direktiflerle Batılı bir düzeni yerleştirme seviyesine ulaşıldığı görülmektedir.”(Şener, 2009:142).

Osmanlı’da modernleşme “öncelikle Batı modernleşmesine bir karşı koyuş, daha sonra da onu örnek alış şeklinde tezahür etmiştir. Bu yüzden Batının meydan okuyuşuna karşı durabilmek için bildikleri en eski yöntem, ordunun güçlendirilmesi için çaba sarf etmektir.” (Çetin, 2003:193).

Yenilik hareketi sadece saray içindeki bir grup tarafından değil, onların bu düşüncelerinde belirleyici olan Batılı devletler tarafından da istenmekte ve desteklenmektedir. Ancak bu doğrultu da yapılan yeniliklerin halkın sahip olduğu değerlere ters düşmesi halkın tepkisine yol açmış, neticede halka rağmen yenileşme çabaları devam etmiştir. (Şener, 2009:143). “Sultan II. Mahmut un yaptığı uygulamalar bazı gerçekçi batılılar tarafından bile büyük tenkide uğramıştır.”(Şener, 2009:144).

Ortaylı, Batılılaşma hareketinin “bir dış zorlamadan çok, bir iç kararın sonucu” olduğu kanaatindedir.(Ortaylı, 2002:137). Ancak, bu durumu sadece bir iç kararın sonucu olarak yorumlamak ve dış gelişmelerden bağımsız değerlendirmek ne kadar yeterlidir? Öyle ki, “sanayi devrimini yapan ve sürekli patlamalarla ekonomisini büyüten Batı karşısında, Osmanlı İmparatorluğu’nun varlığını koruması mümkün değildi”(Ateş, 1989:24).

Osmanlı Devleti’nde Batılılaşma fikri ve hareketi askeri yenilgilerle kendini göstermeye başlamış; ilk reform hareketleri de bu alanda düzenlenmiştir. Uzun bir süre ise, diğer alanlarda bir düzenlemeye gidilmemiştir. (Ergün, www.egitim.aku.edu.tr).

Batı’nın dünya üzerindeki konumu Osmanlı’yı da etkilemiş ve Osmanlı’da yenilik hareketlerinin doğmasına sebep olmuştur. Özellikle Batı’da üretim tarzı ve pazar ilişkilerinin değişmesi ve sonraki yüzyıllarda bilim ve teknolojinin ulaştığı nokta ile yeni bir boyut kazanması Batı’yı üstün ve güçlü kılmış; yeni kaynaklar bulma arzusuna yönlendirmiştir. Bunun yanı sıra, Osmanlı’nın yenilgileriyle güç dengeleri değişmeye başlamış; Avrupa gücünü hissettirmeye başlamıştır. Bir nevi Osmanlı Devleti Batı için bir tehlike olmaktan çıkmış; kendi içerisinde ekonomik bir gerileme ve toplumsal bir çözüme sürecine girmiştir. Osmanlı İmparatorluğu 18. yüzyılda içinde bulunduğu bu durumdan kurtulmak için farklı çözüm arayışları içinde olmuştur. 19. yüzyıla gelindiğinde ise özellikle III. Selim’in başını çektiği ve yeğeni II. Mahmud’un devamını getirmeye çalıştığı yenilik hareketleri dikkati çeker. Lewis’e göre, bilinçli bir şekilde ilk Batılılaşma teşebbüsleri 18. yüzyılın başlarında olmuş; Avrupalı tarzda bazı unsurların benimsenmesine ve taklit edilmesine doğru bir adım atılmıştır. (Lewis, 2004:46).

Osmanlı’yı modernleştirme girişimleri, “her iki profilin siyasi/idari ve sosyal rolleri/temelleri üzerinde hem etkileyici hem de dönüştürücü bir rol oynadı.”(Ergene, <http://kitapzamani.zaman.com.tr/?hn=1060#>). Bu süreçte ulemanın da idari gücü sürekli zafiyete uğratılmıştır. Bunun en önemli göstergelerinden birisi, eğitimde ulemanın karşısına, Batılı uzmanların getirilmesidir. Osmanlı Devleti'nde özellikle 18. yüzyılda kendini gösteren Batılılaşma girişimleri, ülke içindeki reform yanlısı kimselerin yanı sıra, Avrupa’dan gelen Batılı birçok uzmanın desteğiyle gerçekleştirilmiş; bu konuda onların projelerinden istifade edilmiştir (Şahin, <http://yayim.meb.gov.tr/dergiler/143>). Sonuçta Osmanlı Devletinde modernleşme çabaları Batı'nın etkisiyle bir takım akımlar

çerçevesinde yaşanmıştır. Bu akımlar Osmanlıcılık, İslamcılık, Batıcılık ve Türkçülük şeklinde ortaya çıkmıştır. Bunlardan en etkili olanı Osmanlı modernleşme hareketi olarak yankı bulan Batıcılık akımı olmuştur.

1.1.3. Sekülerizm Nedir?

‘Seküler’ kavramı, dünyevi olanı belirtir ve dünyanın nesnel halinin göz önünde tutulması demektir. Türk Dil Kurumu sözlüğünde ‘Sekülerizm’ Fransızca’dan (sécularisme) dilimize geçen ve "Dünyacılık" olarak anlam bulan bir kavram olarak açıklanmıştır. (<http://www.tdk.gov.tr/TR/SozBul.aspx?>). Sekülerleşme, “özellikle modern sanayi toplumlarında dinsel inançların, pratiklerin ve kurumların toplumsal önemlerini yitirdikleri bir süreçtir.” (Marshall, 1999:645). “Berkes için, ‘secularism’ biçiminde kullandığı sözcük, Osmanlı-Türk değişmesini, ya da çağdaşlaşmasını anlatmakta "laiklik" teriminden daha da işlevseldir.” (Kongar, <http://www.kongar.org/makaleler/index.php>). Sekülerizm, anlamsal olarak ‘dünyeviliği, dünyevileşmeyi’ içeriğinde barındırır. Hem siyasi, hem de kültürel alanın dünyevileştirilmesi söz konusudur. Sekülerizm, din ile arasındaki ilişkisi belirlenmesi açısından ‘birbirinin alanına müdahale etmeme’ gibi bir anlam taşır. Sekülerleşme kavramı, çoğu zaman ‘laikleşme’, bazen ‘dünyevileşme’, bazen de ‘çağdaşlaşma’ şeklinde bir anlam bulmuştur. Sekülerleşme, modernitenin etkisiyle siyasi alandan geri çekilme, dinin politik saha üzerindeki etkisinin kırılması; kısacası dinin diğer kurumlar üzerindeki etkisinin azaltılarak müdahalesinin önlenmesi anlamlarını ifade etmiştir (Yavuz, <http://www.zaman.com.tr/yazar.do?yazino=511511>).

Aslında Protestanlıkta doğmuş ve gelişmiş olan sekülerizm, bir düşünce akımı, bir hayat tarzı olarak algılanmış, dinin toplum hayatına etkisi bireyselleştirilmiştir. Kısa bir deyişle, din toplumdaki etkinliğini yitirmiştir. Dini hayat dışında kalan ve dinin etkisinden sıyrılmaya çalışılan her alan bu kelime ile ifade bulmuştur: Seküler hayat, seküler tutum, seküler müzik, seküler edebiyat... gibi. Bu kullanımıyla, seküler kelimesi bir siyasi unsur olmaktan ziyade daha çok gündelik hayata yönelik pratikleri kapsayan ve din dışı olanın anlatımında kullanılan bir kavram olmuştur. Bu kavram, 19. yüzyılın ortalarından itibaren de bir fikir akımı haline gelmiştir.

Sekülerizmin genel özellikleri aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- 1- Dine karşı olmaktan ziyade din ile devletin birbirlerine müdahale etmemesi
- 2- Irkçılığa ve şovenizme kaçmayan bir milliyetçiliği savunması
- 3- Rasyonalizmi savunması
- 4- Felsefi olarak kuşkucu olması
- 5- Bireyselliği ön plana çıkarması
- 6- Din ile sosyal yaşam arasındaki bağların asgariye indirilmesi (Yürük, 2005:32-37).

II. Mahmut dönemiyle birlikte Osmanlı'nın toplumsal kurumlarında sekülerizm resmen ağırlığını hissettirmiş, dinin etkisinin kırıldığı kurumlar açılmış, davranış ve tutumlar geliştirilmeye başlanmıştı. Bu tutum ve davranışlarda seküler tutumların yansıması, Batı hayranlığıyla başlamış; kendi değerlerine rağmen, benimsenmeye çalışılan bir Batı kültürel yapısı var olmuştu. Reform sürecinin bir etkinliği ve göstergesi olarak Batı kültürel havası Osmanlı'da esmeye başlamıştı. Bu esinti sultanları, devletin önde gelenlerini ve beraberinde ulemayı da etkilemişti. Nitekim yüksek dereceli ulemanın Sultan Mahmut reformlarına büyük ölçüde destek verdiğini hatta bu yapılanma sürecinde aktif bir rol aldığını daha önce belirtmiştik. Ulemanın reformları desteklemesinde çeşitli amaçlar ve gerekçeler söz konusuydu. Örneğin, ulema bu dönem Sultan Mahmut'tan korkmakta ve ona boyun bükmekteydi. Sultan Mahmut'ta güçlü bir merkeziyetçi anlayış söz konusu idi ve herkesin itaatini beklemekteydi. Her ne kadar, yeniçeriliğin ilgasından sonra ulema sınıfı iyileştirilse de devlete bağımlı halle gelmekle belli oranda güç kaybetmişti. Ulemada gittikçe artan bozulma, gittikçe itibarının azalmasına neden olmaktadır. Ulema da İslam'ın esasları tam anlamıyla gözetilmiyor, dünyevi pek çok kaygı ile İslam'ın ruhuna aykırı pek çok davranış gerçekleştiriliyordu. Ulema kendi çıkarları doğrultusunda seküler bir tutum içerisine girmiş, İslam'ın asla onay vermeyeceği usulsüzlüklere bulaşmıştı. Ulemanın ahlaki yapısında başlayan çözülme, onu daha çok dünyevi olanla meşgul etmeye başlamıştı. Ulemanın İslami konularda yeterince hassasiyet gösterememesi ve bu noktada tavizler vermeye başlaması neticesinde özellikle Tanzimat dönemiyle birlikte seküler bir süreç

başlamıştır. Bu süreçle birlikte ulemanın fonksiyonunda büyük bir değişme meydana gelmiş, reformların başlattığı modernleşme sürecinde saf dışı bırakılmıştır.

1.1.4. Sosyal Değişme Nedir?

Tarihi süreç içerisinde her toplum, yaşanan gelişmelerden etkilenmiş ve buna paralel olarak, farklı eğilimler içerisinde girmiştir. Değişme, nitekim bu süreçte ortaya çıkmış ve milletlerin hayatında her zaman gözlenen bir olgu haline gelmiştir. Tarih sahnesinde, sürekli olarak şartlar değişmekte ve bu doğrultuda ihtiyaçlar ve amaçlar değişmekte; bu değişim karşısında uyum sağlayabilmek açısından tavır ve davranışlar da değişmektedir. (Özakpınar, 1999:11).

Modernleşme kavramının temelinde değişim olgusu vardır. Bu nedenle değişme, değiştirme gibi kavramların da ele alınması gerekir. “Değişme, kendiliğinden olan bir şey; değiştirme, bir gücün, bir kuvvetin, bir zorakiliğin sonucunda ortaya çıkan bir durum” olarak açıklanabilir (Şener, 1991:95).

‘Değişme’, önceki durumdan farklılaşmayı, başkalaşmayı ifade eder. Bu anlamdaki ifadesiyle ‘değişme’ kavramı değer yargısı içermeyen, nesnel bir kavramdır. Yani her değişim ideal olana doğru ilerlememekte, en iyi olanı getirmemektedir. Sosyal değişme, “tabii çevrenin özelliklerinin farklılaşması, biyolojik yapıya tesir eden imkânların çoğalması, teknik yeniliklerin artması ve kültür yapısının özelliği dolayısıyla meydana gelen değişikliklerle izah edilmektedir.”(Şener, 1991:98).

Başka bir ifadeyle ‘sosyal değişme’, sosyal ilişkilerde, sosyal kurumlarda, sosyal tabakalaşma biçimlerinde, kısaca sosyal yapıda meydana gelen değişmedir. Sosyal değişme bütün toplumlarda zorunlu ve kaçınılmaz iken; her toplumda bu değişme hızları farklıdır. Bu değişme hızı toplumların sahip oldukları bilim ve teknolojiye paralel olarak gerçekleşir. Teknolojide her yenilik, -kullanım sahasına göre- eski olanı geride bırakır. Yine aynı şekilde, yaşanan çağa uygunluk sağlamak açısından kültürde de değişimler olacaktır. Ancak bu kökten bir değişim değil, eskinin iyileştirilmiş, ıslah edilmiş hali biçimindedir (Eliaçık, www.degirmendergi.com).

1.2. Ulema Sınıfı: Ulema Kimdir?

1.2.1. Kavram Olarak ‘ulema’

‘Ulema’ kavramı, Arapça bir kelime olup “ilm” kökünden türetilmiş, “ilmi yapan” anlamında ismi faili olan “âlim” kelimesinin mübalağa kelime vezni yani çoğulu olarak kullanılmıştır. Aynı zamanda bir topluluk, zümre ismi olarak da kullanılmıştır. Ulema, “bir ilim ve fenni inceliklerine nüfuz ederek bilen”, medreselerde görev yaparak özellikle dini ilimlerle meşgul görevlilerden oluşmaktaydı (Çaycı, <http://www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/dergi>).

Osmanlı Devletinde yüksek din bilginlerinden oluşan sınıfa ulema denir. Âlim kelimesinin çoğuludur. Bugünkü anlamı bilginlerdir. Ulemaların toplandığı yerde başkan şeyhülislam’dır. Ulema sınıfı, yani din bilginlerinden oluşan bu zümre, toplumsal yaşamı İslam dininin kaidelerine uygun olarak düzenlemeye çalışan ve sosyo-kültürel yaşamın İslam’a uygun yaşanmasına yardımcı olan âlimlerden oluşurdu. Ulema, toplumun her türlü sorunuyla ilgilenir; toplumsal değerleri muhafaza etmeye çalışırdı (Özkuş, 2009:1).

Ulemalar, İslam dininde önemli bir yere sahiptir. “Âlimin uykusu ibadettir”; “Kıyamet günü, şehitlerin kanını, âlimlerin mürekkebi ile tartarlar. Mürekkep ağır gelir”; “Âlimler peygamberlerin varisleridir” hadis-i şerifleri ile Hazreti Peygamber (sav)’ in övgüsüne nail olmuşlardır. Toplumun onlardan istifade etmesi son derece önemli ve gereklidir. Topluma istikamet veren dini bilgiler, aslından uzaklaştırılıp hurafeler haline geldiği zaman sosyal hayatta büyük yaralar açılarak mazi ile kopukluk meydana gelir. (Ören, <http://www.bizimsahife.net>) Toplumun günlük hayatında dinin, örf ve adetlerin önemli bir yeri vardır. Âlimler, her zaman toplumla iç içe olmuşlar; onların (din, örf ve adetler gibi) değerlerini muhafaza etmişlerdir.

Asr-ı saadet döneminde Hz. Peygamber’in hadisleriyle şerefendirilen bu bilgin kimselerden oluşan, halifelik makamı ile de temsil edilen bu sıfat dört büyük İslam halifesi devrinden sonra Emeviler ile siyasallaştırılmıştır. Bu dönemden sonra artık babadan oğula geçen saltanat süreci başlamıştır. Bu süreçte ise, dini meselelerde topluma ayna tutacak, onlara yardımcı olacak bir ulema sınıfı oluşmuştur.

Kısaca ulema sınıfı olarak adlandırılan bu zümre “alimler, ilim sahipleri; zamanın fen ve edebiyat bilgilerinde yetişmiş, Kuran-ı Kerim’in ve binlerce hadis-i şerifin manasını ezberden bilen, İslam’ın yirmi ana ilim ve kolları olan seksen ilimde mütehassıs (uzman), tasavvufun en yüksek derecesine ulaşmış, yetişmiş ve yetiştirilebilen, insanların ilminden faydalandığı zatlardan oluşur ve alim kelimesinin çokluk şekliyle kavramlaştırılan bir kelimedir (Berk, www.ahmetberk.cjb.net).

İslam dünyasında, erken dönemlerden itibaren ilmi çalışmaların devamı, hükümdarlar, prensler, vezirler gibi kimselerin teşvikiyle sağlanmış; ilim adamlarıyla ise himaye edilmiştir. Bu durum bazen teşvik ve himaye, bazen ise, kontrol ve baskı kıstasları haline dönüşerek seyretmiştir.

Ulema, toplumun değerlerini muhafaza eden, topluma her türlü dini konularda yardım eden ve kendisine başvurulduğu zaman hiçbir yardımı esirgemeyen bir zümredir. Dini bilgisi ile davranışları arasında dengeyi yakalayabildiği ölçüde itibar kazanır ve otoritesini korur. O her şeyden ve herkesten önce dini esaslar ekseninde bir yaşam sürdürmeli, bu esasları toplumun hayatına da geçirmeye ve muhafaza etmeye çalışmalıdır (Işıklar, <http://www.islamidusunce.net/forum/index>).

Ulemalar arasında, bu hizmeti karşılığı ücret talep edip geçimini bu yolla sağlayanlar olduğu gibi, başka meslek dallarıyla uğraşarak geçimini sağlayıp, ders verenler de olmuştur. Ulemanın ücret talebiyle ders vermesinde, ilim öğretmesinde devlet adamlarının teşviki de olmuştur. İdareciler bu yöntemlerle ulemaya rütbe ve maaş vererek onları kontrolü altında tutmaya çalışmış, kendisine karşı bir güç unsuru oluşmasını engellemek istemiştir. Tarihi süreçte bu durumun örneklerinden biri olarak Abbasiler gösterilebilir. Abbasi devletinde özellikle kadınlara maaş bağlanmıştır (Özkul, 2009:3).

1.2.2. Ulemanın Toplumsal Konumu, Rolü ve İşlevleri

Tarihi süreçte ulema, Müslüman toplumlarda ilim açısından önemli roller üstlenmiş, din bilgini olarak bir saygınlığa ve otoriteye sahip olmuştur. Osmanlı Devleti’nin son dönemlerine kadar bu fonksiyonunu koruyan ulema, Batılılaşma serüveniyle birlikte sahip olduğu gücü kaybetmeye başlamış, otoritesi zafiyete uğramış ve yerini ‘aydın’ olarak nitelendirilen Batılı tarzda düşünürlere bırakmıştır. Bu dönüşüm, sosyo-kültürel

yapı bağlamında gelişmiş, bir zihniyet dönüşümünün de yaşanmasıyla birlikte ulemadan aydın tipine doğru bir kayma gözlenmiştir.

Ulema, bir İslami kimliğe ve portreye sahip olarak, dini ilimleri öğreten ve dini meselelerde kendisine başvurulacak tek kişidir. O öğreticilik vasfının yanı sıra topluma önderlik etme gibi bir vasa da sahip olarak nispi bir güce ve referansa da sahiptir. Ulemayı toplumda etkin ve yetkin kılan dini kimliği ve referansıdır. O bu niteliğiyle halk içerisindeki konumunu ve rolünü de belirleyerek, meşruiyetini pekiştirir. Ulema, ayrıca muhafaza etme kimliğiyle, İslami değerleri korumakla kendisini vazifelendirmiş; devlet ile toplum arasındaki ilişkiyi dini bir eksenle dengelemeye ve kontrol altında tutmaya çalışmıştır. Sultan ise bu rolü ve işlevi bakımından ulemadan her dönem istifade etmiş; ulemanın halk içindeki itibarından kendi hedefleri lehine bir pay çıkarmak üzere, onu kendi yanına almaya çalışmıştır. Daha sonraki süre zarfında ise, ulemanın çoğunluğu maaşını devletten aldığı için devlete bağımlı hale gelmiş ve devletin kontrolünde olmuştur. Sistemin bu şekilde işlemesi itibariyle, ulema arasında bir kriter olarak resmi ulema ve sivil ulema ayrımı iyice pekişmeye başlamıştır. Ulema arasındaki bu ayrım devletin geldiği kritik dönemlerde bir kutuplaşmaya doğru gidilmiş, ulema arasında bir muhalif grup oluşmuştur. Statükocu bir tavırla resmi ulema, devletin gerçekleştirmeye çalıştığı yenilik hareketlerinde, bu girişimin dine uygunluğuna dair meşrulaştırıcı bir fetva verirken; sivil ulema yapılan ıslahatlara karşı çıkmış, muhalif bir tavır sergilemiştir (Tekin, <http://www.marife.org/10-tekim.htm>).

Ulemanın varlık gösterdiği alanlara baktığımız zaman, yerine getirdiği görevleri şu şekilde sıralayabiliriz: “Şeyhu’l-İslâmlık, kazaskerlik, kadılık, medrese hocalığı, nakîbü’l-eşrâflık, vakıf ve belediye hizmetleri, fıkıh ve fetva hizmetleri, camiler, adliye” gibi görev alanları onun devlet sistemindeki ağırlığını apaçık ortaya koyacaktır. Tanzimat dönemine kadar, “kadılar ve fakihler, müderrisler ve muallimler, doktorlar ve tedavi hizmeti veren diğerleri, din adamları ve mutasavvıflar, matematikçiler ve mantıkçılar, astronomlar ve müneccimler, müzikologlar ve kütüphaneciler ile çok daha düşük oranda olmak üzere yöneticiler ve görevliler” in tamamına yakın bölümü ilmiye mensuplarından çıkmıştır. (Tekin, <http://www.marife.org/10-tekim.htm>).

1.3. Osmanlı Uleması: İlmîye Sınıfı

İlmîye, ilimle uğraşanlar, “ilimle meşgul olanlar topluluğu” demektir. Ulema adı da verilen bu sınıfın üyeleri, medreselerde ileri seviyede bir eğitim almışlar, Osmanlı Devletinde, din, eğitim ve adalet işleriyle ilgilenmişler: yargı, eğitim ve fetva verme görevlerini yerine getirmişlerdir. Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan yıkılışına kadar devam eden süreçte ulema; “müderrislik, kadılık, imamlık, hatiplik, müezzinlik vazifelerini uhdesinde bulundurarak devlet hizmetini yürüttüğü gibi aynı zamanda siyasî, sosyal, askerî, iktisadî ve kültürel hadiselerde de etkili olarak devletin gidişatına yön veren elitin en önde gelenleri arasında yer almıştır.” (Güldüşüren, <http://www.bisav.org.tr/admin/uploads/yayinlar/aguldusuren.doc>).

Genel olarak, ulema zümresi içinden üç grup çıkmaktadır. Bu sınıflandırma;

- 1- “Genel olarak kadı adı verilen, adalet yöneticileri,
- 2- Şeriat uzmanları veya yorumcuları, müftüler,
- 3- Din görevlileri, imamlar” şeklinde ayrılabilir. (Ubıçını, 1998:78)

Osmanlı’da farklı alanlarda görev alan kişiler ve ilmîye sınıfı mensupları, medreselerde yüksek derecede bir eğitimden geçmekteydiler. İlmîye sınıfı üyeleri ise genellikle dini organlarda görev yapabileceği (hoca, yargı organı, din görevlisi gibi) yeterlilikte bir eğitim almaktaydı. İlmîye teşkilatı, hiyerarşik bir düzende sistemleştirilmişti. Şeyhülislam ise bu sistemde zirveyi oluşturmaktaydı. Sicil-i Osmanî’de de ilmîye sınıfına mensup ulemanın değeri vurgulanmış, konum itibarıyla şu şekilde nitelendirilmiştir. “Osmanlı Devleti’nde sadrazamlık makamından sonra bütün yüksek makamların üstünde bir yüksek makam vardır ki, o da ‘Meşihat-ı İslamiye’ yüce makamıdır. Bu, din-i mübinin direği olan âlimlerin merciidir.” (Süreyya, 1996:1757).

Osmanlı’da klasik devlet sisteminde, görev paylaşımı; askeriye, ilmîye ve kalemiye olmak üzere üç koldan yürütülmekteydi. Devletin resmi olarak protokolde resmi görev verdiği ilmîye sınıfı üyelerine ‘ulemâ-yı rüsûm’ denmekteydi. Bunlar kendi aralarında derecelere ayrılarak hiyerarşik bir yapı oluşturuyorlardı. İlmîye sınıfı mensupları yüksek medrese eğitiminden geçerek bu sınıfa dâhil olabiliyorlardı. Diğer kollar (askeriye ve kalemiye) için ise bir diploma şartı aranmıyordu. İlmîye sınıfı hem toplumda hem de yönetimde imtiyazlı, saygın bir sınıftı. Tarikat şeyhleri ise ilmîye sınıfına mensup

sayılmamaktaydı ve herhangi bir resmi rütbeleri yoktu (Öztuna, <http://www.turkiyegazetesi.com/haberdetay.aspx?>).

Medreselerde, eğitim ve öğretim hizmeti, dini hizmet ve yargı işleri ilmiye sınıfı tarafından sağlanmaktaydı. İlmiye'nin zirvesinde şeyhülislam bulunmaktaydı. İlmiye sınıfı, devlette son derece önemli bir pozisyona sahip idi. İlmiye sınıfının alt mevkilerindeki kimselerin finansı çeşitli vakıflar tarafından karşılanmaktaydı (Osmanlı İlmiye Teşkilatı, <http://www.osmanli-devleti.com>). Bu medreselerde verilen eğitimde dini ilimler ile fen ilimleri arasında denge sağlanmaya çalışılmıştı. Burada hizmet veren müderrisler, dini ilimlerin yanı sıra akli ilimlere de vakıf nitelikli kişilerden oluşmaktaydı. Medreselerin müfredatında din derslerinin yanında kelâm, mantık, belâgat, lügat, hendese, hesap, astronomi, felsefe, tarih ve coğrafya gibi dersler de yer almaktaydı. Bunlardan başka, mesleki ve teknik alanda eğitim veren kurumlar da mevcuttu. Örneğin, 'Dârü't-Tıb' adındaki ihtisas medresesi bunlardan biriydi. İlerleyen süreçte, -19. yüzyılın ortalarından itibaren- medreselerde gelenekten kopuş yaşanmıştır. (Özdemir, <http://www.sizinti.com.tr/arsiv.php?YIL=2010>).

1.3.1. Osmanlı Devleti'nde Ulemanın Konumu ve Önemi

Ulema, Osmanlılarda; medreselerde eğitim alan, belirli bir süre içerisinde öğrendiği ilimden sonra diploma sahibi olan kişilere verilen isimdir. Başka bir deyişle, Osmanlı Devletinde yüksek din bilginlerinin oluşturduğu sınıfa ulema denir. 17. asırda olduğu gibi, 18. ve 19. asırda da şehir işlerinde müderrisler, vaizler, hatipler, imamlar, şeyhler, kadı ve naibler, nakibüleşraf kaymakamı, reisül ulema ve müftü ilk safi işgal etmiştir." (Uluçay, 1955:4). Bu görevlendirmeden de anlaşıldığı üzere, ulema sosyal ve idari işlerde de etkisini hissettirmiş ve "devletin gidişatına yön veren elitin en önde gelenleri arasında yer almıştır. Ayrıca ilmiye sınıfı içerisinde, yüksek makamlarda görev alan ulema aileleri de varlık göstermiştir (Güldüşüren, <http://www.bisav.org.tr/admin/uploads/yayinlar/aguldusuren.doc>).

"Medreselerden ve diğer sivil eğitim ve terbiye kurumlarından yetişen ulema ve mutasavvıflar, Osmanlı toplumunu inşâ eden mânevî mimarlarıdır ki" (Özdemir, <http://www.sizinti.com.tr/arsiv>), İslam dinini en iyi bilen kesimi oluşturduğu için halkın güvenine ve desteğine her zaman için sahip olmuştur. Osmanlı Devletinde de aynı

şekilde, ulema dini temsil etmesi yönüyle daima ayrıcalıklı olmuş, halk arasında ve yönetimde güçlü bir birim olarak varlık göstermiştir. Örneğin, ulema vergiden muaf tutulmuş, mal varlıkları müsadere edilmemiştir. Ayrıca ulemanın kanı da akıtılmazdı. Ulemanın gelir kaynağı vakıflar olmuş, II. Sultan Mahmut'a kadar durum böyle seyretmiştir. Ulema ile idari yönetim arasında sıkı ve karşılıklı bir münasebet etkili olmuştur. Örneğin, ulemanın en üst temsilcisi olan Şeyhülislam padişah tarafından atanmakta idi fakat padişahın meşruluğuna karar verme yetkisi yine ona ait idi. Burada, Şeyhülislam'ın yönetimde etkinliği açık bir şekilde kendini göstermektedir (Özkuş, 2009:6).

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren, Osmanlı padişahları ulemaya karşı her zaman hassas davranmışlar, onlara karşı saygılı ve ilgili bir tutum sergilemişler, ulemaya önemli işlerde görevler vermişlerdir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve gelişme aşamasında ulemanın rolü büyüktür. "Osman Gazi'nin oğlu Orhan'a vasiyetinde, Allah'ın emirleri doğrultusunda iş yapmasını, bilmediği konularda ulemaya danışmasını salık verirken, devletin temel taşının ulema reylerine bağlı olmasını istemektedir."(Özkuş, 2009:22).

Özellikle Osmanlı'nın ilk dönemlerinden itibaren ulema önemli bir konumda görülmüş, onun geçimini sağlayacağı kaynak ayrılmış, mağdur olmasına fırsat verilmemiştir. Hatta Orhan Gazi'nin ulemaya ulufe tayin etmesinden sonra ulema zengin olduğundan zekât verilecek kimsenin olmadığı görülmüştür. Bu tespitlerden bile ulemanın maddi ihtiyaç bakımından iyi bir durumda olduğu, geçimini sağlayabildiği ve muhtaçlık yaşamadığı anlaşılır. Daha sonraki dönemlerde de, savaşlardan önce Şeyhülislamlardan fetva istenmesi, adalet konusunda ulemanın sultana yol gösterici olması, devletin içinde etkinliğinin nasıl bir boyut kazandığının göstergesidir. Devletin diğer unsurlarına göre ulemanın en önemli ve etkin bir sınıf olmasının başka bir göstergesi de biat ve kılıç kuşanma törenlerindeki etkinlikleridir. Burada sultanın gücünü meşrulaştırıcı bir görevi üstlenmiştir. Osmanlı devletinde ulemanın rolü ve işlevi siyasi ve resmi olmaktan ziyade dini yükümlülükten kaynaklanır. Yani siyasi değil, ahlaki, manevi bir gerekliliktir. (Özkuş, 2009:23-26) "Hükümete gönderilen mazhar ve şikâyetnamelerde bunların imza, isim ve mühürleri görülür, bunlara danışılmadan iş yapılmazdı. Ulema sınıfı; müftülük, nakibüleşraf kaymakamlığı, reisül ulemalık, mütevellilik, müderrislik

vs. makamları ele geçirerek zenginleşmişler ve 17. asra göre 18. ve 19. asırda tesirleri artmıştı. Ulema, gerek manevi nüfuzunu, gerekse makamlarını kullanarak, menfaatlerine dokunulduğu zaman, halkı tahrik ve teşvik ediyorlar, böylece şehirde olumsuz durumların çıkmasına sebep oluyorlardı.

“İmparatorluğun her yanına gönderilen ağır lisanlı fermanları bir defa düşününüz, bir de o zamanki halkın bilgi ve okuma derecesini nazarı itibara alınız; o zaman okuyup-yazma bilen ulema sınıfının paha biçilmez kıymetini daha iyi anlamış olursunuz”(Uluçay, 1955:4).

Hükümetten gelen fermanlar, paşalar ve ağalardan gelen buyruklar, mektuplar, mahkemede, çarşıda halka okunur; mikte viyatı ulema tarafından onlara tercüme edilir ve yorumlanırdı. Ulema bu işlerde, yalnız halka değil, çoğu okuma yazma bilmeyen zabitan ile mütesellimlere de müşavirlik ve tercümanlık ediyorlardı. Bu itibarla emirlerin yerine getirilmesinde, vergilerin tevziinde, şehir masraflarının toplanmasında başrolü ulema sınıfı oynuyordu. Halk ulemaya danışmadan bir iş yapamaz, onun verdiği akla, direktife göre hareket ederdi.” Ulema, ayan ve askerlerin saltanatları XIX. asrın ortalarına kadar devam etti fakat Tanzimat ve Meşrutiyetin ilanıyla şehir idaresinde köklü değişimler oldu. İltizam usulü kaldırıldı, şehir idaresi merkezden tayin olunan maaşlı kaymakam, sandık emini, mal müdürü, nüfus müdürü...gibi kimselere verildi. Esasen II. Mahmut ayanların saltanatını yıkmış idi. Bu değişimlerde, diğerlerinin nüfuzuna da büyük bir darbe vuruldu. Halk ayanlardan kurtarılarak, hükümet ve kanunların eline bırakıldı. Şehirlerde durum böyle gelişmekle beraber, köyler yine ilgisiz ve hamisiz kaldı (Uluçay, 1955:5-6).

Ulema, Müslüman toplumlarda çok önemli görevler üstlenmiş, Osmanlı Devletinin de son dönemlerine kadar bu görevini ve önemini devam ettirmiştir. Ancak modernleşme süreciyle birlikte, ulema güç kaybetmeye başlamış; ulemeden aydına doğru bir dönüşüm yaşanmıştır. Ulema, her zaman din âlimlerinden oluşan bir grup olarak tanımlanır, ancak ulemanın bilgisi sadece dini alanla sınırlandırılmaz. Çünkü çok iyi bir eğitimden ve ileri derecede eğitim alarak o ünvanı almış olan ulema, dini ilimlerin yanı sıra diğer ilimlerle de yakın ilişki içerisinde olmuştur. Fakat ulemanın toplumla olan ilişkisinin temelinde dini ilimlere sahip olması en önemli unsurdur. Oluşan hiyerarşik yapı içerisinde ulema, ilmi ve dindarlığı ile toplumdan farklılaşmakta, fakat yine bu bilgi ve dindarlık ile tekrar halkla bütünleşmekte idi. Ayrıca, toplumla olan ilişkisinde, halkın desteğini alan ulema kendini çok daha güçlü hissetmiştir. Ulemanın pek çoğunun

başarısı, halkın desteğine ve ona arka çıkmasına bağlı olmuştur. Ulemanın halk nezdindeki bu itibarı onun devlet ve politik güç ile ilişkisinde de belirleyici olmuştur. Bunun için devlet kendi meşruiyetinin devamı için ulemayı yanına almaya titizlik göstermiştir.

1.3.1.1. Şeyhülislam'ın Önemi

“Unvan olarak ‘şeyhülislam’ terimi fetva vermeye muktedir kimseler için bir tazim ifadesi olmak üzere, ilk defa hicri dördüncü asırda ortaya çıkmıştır.” (Cihan, 2004:34). Osmanlı Devleti’nin kuruluş yıllarında ulema arasında şeyhülislam ünvanı bulunduğu halde, böyle bir resmi makam yoktu. II. Murad döneminde şeyhülisamlık, bir makam olarak ilmiye sınıfı içerisinde yerini aldı. Şeyhülislamın bu dönemde herhangi bir siyasi yetkisi mevcut değildi. Fatih dönemine gelindiğinde, ilmiye hiyerarşik bir yapıya bürünmüş, şeyhülislamın da yönetimde etkinliği başlamıştır. Şeyhülisamlık, ilmiye sınıfı içerisinde en yüksek ve önemli bir görev halini almıştır. Ayrıca ilmiye mensuplarının atamalarında ve yükselmelerinde rol alarak idari bir fonksiyonu da üstlenmiştir. Aynı zamanda şeyhülislamlar, bu göreve birden fazla atanma hakkına sahip olmuşlardır. Kanuni döneminde ise, şeyhülislam en parlak devrini yaşamı, nispi gücü zirveye ulaşmıştır (Cihan, 2004:34–37).

Kısacası, “şeyhülisamlık makamı, İstanbul müftülüğü gibi ilmiye hiyerarşisi ve toplum içindeki belirsiz bir rolden İmparatorluğun en yüksek dini lideri konumuna yükseldi ve aynı zamanda devlet idaresinde sadrazamdan sonra, statü bakımından ikinci sırada yer almaya başladı.”(Cihan, 2004:38).

Osmanlı’da ilmiye sınıfının en yüksek makamı şeyhülislama aittir. Ulema, Mekke, Medine, İstanbul kadılları, sonrasında Anadolu ve Rumeli gibi makamları geçerek Şeyhülislam olabilmekteydi. Şeyhülislamlar, görüş beyan ederken, şer’i delil göstermekle yükümlü değillerdi. Devlet adamlarının karar ve davranışlarının dini hükümlere göre meşruluğunu onaylayacak ve görüş bildirecek tek yetkiliydi. Padişahın otoritesinin meşruluğu yine onun onayından geçerdii yani, padişahın görevine son verileceği zaman Şeyhülislamdan fetva alınması zorunluluktii ve çünkü şeyhülislam bu anlamda en üst makam konumundaydı. Şeyhülislamın idari ve siyasi görevleri bulunmamaktaydı, onun bu itibarı dini görev ve sorumluluğundan geliyordu. Nitekim

manevi bir itibardı bu. Şeyhülislam, padişaha doğrudan bir talepte bulunabilir, isteğini aracısız arz edebilirdi (Osmanlı İlmiye Teşkilatı, <http://www.osmanli-devleti.com>). Ta ki 19. yüzyılın ortalarına kadar bu gücünü koruyabilmiş ve devlet protokolünde sadrazamla aynı seviyede tutulmuştu. Ancak, Yeniçeriliğin kaldırılmasıyla birlikte, şeyhülislamın görev yerlerinde de bir takım değişiklikler olmuş, onlara ait mekânlar ayrılarak kurumsallaştırma yoluna gidilmiştir.

“O vakte kadar Şeyhülislamlar kendi konaklarında görev yaparlardı. Bu defa böylece miri tarafından Şeyhülislama mahsus olmak üzere ağa kapısı tahsis edildi. Sadreyn ve İstanbul kadısı da oraya taşındı. Fetvahane dairesi ayrıca düzenlenerek hepsi bu daire-i ilmiyede toplandılar” (Ahmet Cevdet Paşa, 1993:2957).

‘Meclis-i Vükela’ ve ‘Meclis-i Has’ olarak bir vekil meclisi meydana gelmiş, şeyhülislam da bu mecliste yer almıştır. Şeyhülislamın kontrolünde Şer’i işlerin sorumluluğu kazaskerlere ve İstanbul kadısına bırakılmıştır (Süreyya, 1996:1739).

Osmanlı Devleti’nin kurulduğu dönemden itibaren padişah ve halk tarafından ilmiye sınıfı mensuplarına her zaman saygı duyulmuş, ulema bu itibarını 19. yılın ortalarına kadar koruya gelmiştir. Devlet yönetiminde alınan kararlar ulemanın görüşleri doğrultusunda bir eğilim göstermiştir. Gördüğümüz gibi, ilmiye sınıfının devlet yönetiminde manevi bir etkinliği varken, bürokrasidekilerin din alanına müdahalesi söz konusu değildir. Sultanlar devlet yönetimindeki işleyişin Şer’i hükümlere uygun olması noktasında olabildiğince hassas davranmışlardır. Devletin en önemli kararlarında ve savaflara çıkmadan önce mutlaka Şeyhülislamdan fetva alınmıştır. Osmanlının kuruluş felsefesinin temellerinden birini oluşturan ilmiye sınıfı her zaman bağımsız bir kurum olarak varlık göstermiş, siyasi bir nüfuz elde etmeye çalışmamışlardır. Ancak Şeyhülislam padişahın otoritesini meşrulaştırıcı bir rol oynamış, sultanların yönetimde kalmaması düşünüldüğü zaman da Şeyhülislamın fetvasına başvurulmuştur (Akkuş, 2001:114).

Genel itibariyle, Şeyhülislamlar, Şer’i işlerin ve kurumların merkezinde yer alıyorlardı. III. Selim’den II. Mahmut’a kadar gelen süreçte “şeyhülislâmların yetki ve sorumlulukları genişlemiş, ilmiye teşkilatı hiyerarşik bir yapıya kavuşmuş ve şeyhülislâmlar bürokrasinin en temel unsurlarından biri haline gelmişlerdir.”(Yurdakul, <http://www.bisav.org.tr>). II. Mahmut döneminin modernleşme ve merkeziyetçilik yönündeki reformları takip eden ve 1839’da ilan edilen “Gülhane Hatt-ı Hümayunu’yla

başlayan Tanzimat reformları, sultanlar ile âlimler arasındaki dengede ilk kırılma noktasıydı.”(Bersay, <http://www.anlayis.net/makaleGoster.aspx?>).

1.3.1.2. Kadı'nın Önemi

Osmanlı taşra teşkilatında kadı merkezi konumda yer almaktaydı. Aynı zamanda devlet ile halk arasındaki münasebet kadılıklar tarafından sağlanırdı (Baykara, 1990:6–7). Kadılar yalnız mahkeme işleriyle uğraşmaz, şehri ve hükümeti ilgilendiren her yerde ve her işte hazır bulunurlardı. Halkın isteklerini hükümete arz etmek, narh koymak, evlenmelerde mahalle imamlarına mürasele yazmak, eşkıya tevkili veya yakalanmasına dair askeri makamlara mürasele yazmak, teklif, zahire, asker, hayvan vs. toplamak da onlar vasıtasıyla olurdu. Hükümetten gelen bütün ferman, buyruk ve mektuplar ona gelir, siciller kaydedilir, mahkeme, çarşı, pazar ve halkın toplu olduğu yerlerde duyurulurdu. Hükümetin istedikleri, kadının başkanlığında, mübaşirin önünde, mütesellim (şehrin ayan, eşraf, fukara ve zuafası, mahalle imamları) eliyle tevzi edilirdi (Uluçay, 1955:92).

Kadılar, kaza idaresinin başında bulunan, adli ve idari sorumlulukları yerine getiren ve karar verme yetkisine sahip olan devlet görevlileridir. Genel olarak kadılar medeni ve cezai davalara bakarlar, yerel mahkemelerde sonuca ulaşmayan davaları Divan-ı Hümayun'a iletirler, merkez ile halk arasındaki irtibatı sağlayarak merkezin gönderdiği fermanları halka duyururlar ve buna benzer hizmetleri yerine getirirlerdi(Çelik, 2008:1).

Kadılık makamında meydana gelen bozulmalar devletin sosyo-ekonomik durumuna paralel olarak ortaya çıkmış, yolsuzluklar görülmeye başlanmıştır. Kadı ve naibler, rüşvet alıp halka zulmeder duruma gelmişlerdir. Bu nedenle III. Selim'in ilk düzenlemelerinden biri de ilmiye sınıfında olmuş, tayin edilecek kadı ve naiblerin sınavdan geçirilmesi ve cahil kimselere burada görev vermekten şiddetle kaçınılmasını öngördüğü bir ferman yayınlamıştır. “Daha sonra şeyhülislam Dürri-zade Mehmet Arif Efendi'nin ilmiye ıslahatı hakkında padişaha takdim ettiği layiha bir ferman olarak yayınlanmış, burada halka zulüm yapıldığı konusunda bilgi verilmiştir. (Bu mesele III. Selimin hal edilmesi ile arka plana itilmiş ancak) “II. Mahmud 1815 yılında yayınladığı bir ‘adalet fermanı’ ile meseleyi yeniden gündeme getirmiştir.”(Çınar, 1992:xxx).

BÖLÜM 2: OSMANLI DEVLETİ'NDE YENİLEŞMEYİ

HAZIRLAYAN FAKTÖRLER

2.1. II. Mahmut Dönemi'ne Kadar Yenilik Hareketleri

Osmanlı İmparatorluğu, 13. yüzyılın sonunda küçük bir beylik olarak kurulmuştu. Daha sonra büyük bir silkinişle, Anadolu ve Balkan toprakları üzerinde yayılmış, Arap dünyasını da hâkimiyeti altına almıştı (İhsanoğlu, 1996:21). Onun, Orta Avrupa'dan Hint Okyanusuna kadar yayıldığı bu dev silkinişi, kısa bir zamanda onu İslam dünyasının da hâkimi kılmıştı. Ancak mevcudiyetinin son iki yüz yılında dünya üzerindeki dengelerin de değişmeye başlamasıyla birlikte, güç unsurları el değiştirerek Avrupa'ya kaymıştı. Avrupa'da ortaya çıkan coğrafi keşifler, bilimsel ve teknik gelişmeler Avrupa'yı güçlü kılmaya başlamış, akabinde 'II. Viyana Kuşatması'nın (1683) başarısızlığı ve ardından gelen 1699 Karlofça ve 1718 Pasarofça antlaşmaları' Osmanlı'nın gücünü büyük ölçüde zafiyete uğratmış, Avrupa karşısında bir geri çekiliş başlamıştı. (Deniz, 2005/2:62-63). Bu zaman zarfında, dış dünyadaki dengeleri kendi lehinde sağlayamayan Osmanlı Devleti'nin sosyo-ekonomik yapısında da çözümlerin meydana gelmesi bu 600 yıllık hâkimiyeti adeta yorucu kılmış, devlet organlarında yıpranmalar meydana gelmişti. Gelinen noktada ise söz sahibi kimseler arasında ne yapılabileceği tartışılmış, Avrupa'ya yönelmekten başka çare olmadığı düşünülmüştür. Bundan sonraki çözüm önerileri, Batı eğilimli yenilik politikaları olacaktır. Osmanlı'da Batılılaşma fikrini doğuran ve olgunlaştıran olaylar askeri yenilgilerle vuku bulmuştur. Özellikle, "bu etkenlerin başında kuzey komşusu Rusya karşısında aldığı askeri mağlubiyetler gelmektedir. Osmanlılar için artık uzun ve sonu gelmez mücadeleler başlamıştı."(Deniz, 2005/2:64).

Genel itibariyle, 17. yüzyılın yarısından itibaren II. Mahmut dönemi sonuna kadar geçen süre Osmanlı devletinin toprak kaybetmeye, Avrupa karşısında gerilemeye başladığı bir dönemi ifade eder. Bu süre zarfında kötü gidişatı durdurmak ve bu gerileyişin nedenlerini tespit edebilmek için bir takım projeler üretilmiş, çözüm önerileri sunulmuş ve bazı öneriler de fiiliyata dökülmüştür. İşlevini kaybettiği görülen ya da düşünülen bazı kurumlarda yenileşmeye gidilmek istenmiş; yeniliklere uyum sağlayarak eski güce ve başarılarına geri dönmek, yenilik hareketlerinin gerekçesi olarak

sunulmuştur. Bu amaç doğrultusunda, eğitim için Avrupa'ya kişiler gönderilmiş; nitekim bu kişiler kendi ülkelerine döndükleri zaman, devlet sistemini eleştirerek, çareyi köklü değişiklikler yapmakta bulmuşlar ve böyle bir çözüm ileri sürmüşlerdir (Cemaloğlu, <http://yordam.manas.kg/ekitap/pdf/>).

Osmanlı tarihçilerinin de yaptığı sınıflandırmalardan faydalanarak, Osmanlı'da yenileşmeyi hazırlayan faktörleri bazı başlıklar altında toplayacak olursak; bunları 'askeri yapıda, ekonomik yapıda ve mülki idarede meydana gelen bozulmalar, isyanlar ve Avrupa'da meydana gelen gelişmeler şeklinde sıralayabiliriz. Yapılan ıslahatlar ise Lale devri ıslahatları (1718-1730), I. Mahmut ıslahatları (1730-1754), III. Mustafa ıslahatları (1757-1774), I. Abdülhamit ve III. Selim ıslahatları olarak tasnif edilebilir. Geneli 18. asırda gerçekleştiren bu ıslahatların her birini ayrı paragrafta ele alacağız.

Osmanlı Devleti, 18. yüzyıla ilk defa toprak kaybeden bir ülke olarak girmişti (Karlofça) Bu nedenle, bu yüzyılın başlarından itibaren, eski gücüne tekrar dönebilme ve kaybettiği toprakları geri alabilme çabası içerisine girmişti. Bu yüzyılda en çok Rusya ile savaşılmış, Kanuni'den itibaren iyi ilişkiler kurulan Fransa ile de yüzyılın sonuna doğru ilişkiler bozulmaya başlamıştır. Bu yüzyılda Osmanlı Devleti'nin toprak kaybı hızlanmış, Avrupa'nın bilim ve tekniği alınsa da yeterli olmamış; sonuçta Osmanlı Devleti Avrupa'nın üstünlüğünü kabul etmek zorunda kalmıştır.

18. yüzyıl ıslahatlarının genel özelliklerine baktığımız zaman, daha köklü yenilik hareketlerine ihtiyaç duyulduğu görülmektedir. Avrupa'nın askeri ve teknik üstünlüğü görülmüş, kabul edilmiş ve bu yönde gelişmeler sağlanmaya çalışılmıştır. Bu dönemde ülkeye yabancı uzmanlar getirilmiştir. Ancak ıslahatlar halka indirgenememiştir.

Osmanlı Devleti Pasarofça Antlaşmasından sonra Avrupa'daki olaylardan uzak kalarak bir barış siyaseti izlemiştir. 1718–1830 yılları arasını kapsayan bu döneme Lale Devri¹ adı verilmiştir. Bu dönem Avrupa ile barış dönemidir. Osmanlı devleti Avrupa'yı daha iyi tanıyabilmek için Paris, Londra gibi şehirlere geçici elçiler² göndermiştir. Bu dönemde daha ziyade sosyal ve kültürel ıslahatlar yapılmıştır. Baktığımız zaman, ilk

¹ 1718 yılında Avusturya ile imzalanan Pasarofça Antlaşması'ndan 1730 yılındaki Patrona Halil İsyanı'na kadar geçen döneme Lale Devri denir.

² 28 Çelebi Mehmet

matbaa³ kurulmuştur⁴; yeni kütüphaneler açılmış; Doğu ve Batı eserleri tercüme edilmiş; mimarlık, resim ve minyatür sanatları⁵ gelişmiştir.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, bu dönem Avrupa ile bir barış dönemidir. Bahçe ve köşk yapımı yaygınlaştığı ve çiçek aşısı çoğaldığı için Lale Devri ismi verilmiştir. Bu dönemde köşk yapımının yaygınlaşmış olması dikkati çeken bir husustur. Bu dönem Türk modernleşmesinin başlangıç tarihi olarak nitelendirilmektedir. Bu dönemde, eski düzene dönme arayışlarının yetersiz olduğu kabul edilmiş, her alanda kendinden ileri seviyede bulunan ülkelerden yararlanma fikri hâkim olmaya başlamıştır. Devlet adamlarının yanı sıra ulema da askeri ve teknik yenilikler konusunda hemfikir olmuş; olumsuz bir tavırdan ziyade destekleyici bir tutum sergilemiştir. Yeniliklerin cihad yapmaya fayda sağlaması düşüncesinden, niçin önce ve daha çok askeri yenilikler üzerinde durulduğunun da bir göstergesi olabilir. Askeri alanın dışındaki alanlarda ise yenilikler halk tarafından kabul görmemiş ve istenilen başarıya ulaşılmamıştır (Şimşek, 2006:70).

Bu dönemin sadrazamı olan Nevşehirli Damat İbrahim Paşa, Osmanlı dış politikasının sağlıklı olabilmesi açısından Batı'yı tanımanın önemine ve gerekliliğine inanmış; Batı ile yakın ilişki içerisinde olmayı istemiştir. Bu amaçla, Viyana'ya elçi, Yirmisekiz Mehmet Çelebi'yi ise ittifak için Fransa'ya göndermiştir. Mehmet Çelebi, Paris'te gezip gördüklerini, Avrupa'nın sosyo kültürel hayatını büyük bir hayranlıkla anlattığı Sefaretname adlı bir eser kaleme almıştır. Sonrasında ise, İstanbul'da da bir Avrupa hayranlığı ve modası başlamış, Çelebi Mehmet'in de derin bir bilgiye sahip olmadan sadece hayranlık duygusu içinde yazdığı eser Batı taklitçiliğine sebep olmuştur. Bundan böyle lüks ve eğlence düşkünlüğü vezir ve yönetici sınıfı da etkisi altına almış; yönetimden halka kadar gelişigüzel bir rahatlık ve savurganlık artmıştır. Avrupa modası taklit edilmeye başlamış, eşyalar ithal edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin ilk matbaası ise Çelebi Mehmet'in oğlu Sait Mehmet ve İbrahim müteferrika tarafından kurulmuş, böylece büyük bir yenilik gerçekleştirilmiştir (Özkul, 2009:89–90).

³ Avrupa'dan alınan ilk teknik araç.

⁴ Sait Efendi ve İbrahim Müteferrika tarafından 1727'de İstanbul'da kurulmuştur. Matbaada basılan ilk eser Vankulu Lügati'dir.

⁵ Minyatürde Levni, şiirde Nedim ünlüdür.

Matbaanın açılmasıyla kitap basımı artmıştır ancak dini kitapların basımının yasak olduğu görülmektedir. İbrahim Müteferrika ise, askeri alanın Avrupa yöntemlerine göre düzenlenmesi gerektiği kanaatindedir. 18 yaşlarında Müslüman olan Müteferrika İslamiyet'i kabul ettikten sonra hızlı bir şekilde İslami ilimleri öğrenmiş, yazmış olduğu 'Risale-i İslamiye' adındaki eserle Müslümanlığı savunmak istemiş, ayrıca Osmanlı Devleti'nin kötü gidişatını durdurmak için neler yapılması gerektiği üzerinde kafa yormuş ve çözüm yolu ortaya koymaya çalışmıştır (Şimşek, 2006:74).

Genel olarak Lale Devri olarak adlandırılan bu döneme baktığımız zaman, Avrupa kültürel yaşamına eğilimin başladığı, Avrupa taklitçiliğinin, lükse, zevk ve sefaya düşkünlüğün boy gösterdiği bir dönem olduğu görülmektedir. Bu dönemde köşklerin⁶ yapımının arttığı da fark edilmektedir. Netice de şekle yönelik değişikliklerin önem kazandığını da söyleyebiliriz. Ayrıca seçkin kimselerin zevki sefası için kullanılmak üzere Sadrazam İbrahim Paşa tarafından saraylar yaptırılmış, İbrahim Paşa önemli makam ve mevkilere kendi yakınlarını getirmiş; bütün bu durumlar dedikoduların artmasına yol açmış ve isyanlara ortam hazırlamıştır. İsyana ve ayaklanmalara sebebiyet veren başka bir durum ise, matbaanın kullanımıyla birlikte hattatlardan bazılarının işsiz kalması olarak gösterilebilir (Şimşek, 2006:75-76).

III. Ahmet'ten sonra kardeşi I. Mahmut padişah olmuştur. I. Mahmut'un ilk işi devlet otoritesini sağlamaya çalışmak olmuş bunun için girişimlerde bulunmuştur. Örneğin, Mısır Kethüdası İbrahim Ağa'ya isyancılara karşı durma, asileri temizleme görevi vermiştir. I. Mahmut, önemli kararlarında devletin ileri gelenlerinin görüşlerine başvuran ve ona göre bir çözüm üreten zeki bir padişahı. Ayrıca yenilikçi düşünceler taşıyan ve yenilik taraftarı olan bir padişahı. I. Mahmut Avrupa'daki gelişmeleri Osmanlı'da da uygulamak ve yeni okullar açmak istemiş ancak bu okullarda eğitim vermek üzere öğretmen ya da öğretici eleman bulamamıştır (Şimşek, 2006:77-78).

1730-1754 yılları arasında hükümdar olan I. Mahmut, Humbaracı Ahmet Paşa (Kont dö Böneval)⁷, Topçu ve Humbaracı ocaklarında ıslahatlar yapmıştır. Avrupa'nın askeri üstünlüğü kabul edilmiş, Avrupa ordu düzenine geçilmiştir. Hendesehane kurulmuş,

⁶ Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin Paris'ten dönerken getirdiği mimari planlara göre İstanbul yeniden imar edilmişti. Buna göre, Kâğıthane'deki Sadabat Köşkü, Üsküdar'daki Şerefabat, Beylerbeyi bahçesindeki Bağ-ı Ferah, Fındıklı'da bugün Mimar Sinan Üniversitesi'nin bulunduğu yerde Emnabad, Alibeyköyündeki Hüsrevabad dönemin en önemli saraylarıydı.

⁷ İlk Avrupalı yabancı uzman.

Üsküdar'da Kara Mühendishanesi (Mühendishane-i Berri Hümayun) adlı bir subay okulu açılmış ve kapitülasyonlar sürekli hale getirilmiştir. I. Mahmut'un vefatıyla yerine kardeşi III. Osman geçmiş, kısa zaman sonra onun da vefat etmesi üzerine III. Mustafa geçmiştir. III. Mustafa da yenilik taraftarı olan zeki bir padişah olarak anılmaktadır. Onun zamanında yapılan yenilikler 18. yüzyılın en önemli yenilikleri arasında yer alır. Örneğin o Avrupai tarzda eğitimin şart olduğunu, ayrıca ilimin geniş alanlara yayılması gerektiğini düşünmüştür. Batı usulü eğitim yapan bir mühendislik açılması için de gerekli talimatları vermiştir. Ancak onun bu girişimleri Hendese de yetişen bazı âlimler tarafından hoş karşılanmamış, hatta kendilerine hakaret olacağını düşünmüşlerdir. Ancak mühendishane kurulmuş, bu kurum da Fransız hocaların yanı sıra ulemeden da hocalar da bulunmaktadır (Şimşek, 2006:82-83).

I. Abdülhamit ıslahatları III. Mustafa döneminin devamı niteliğindedir. Modernleşme açısından bakıldığında Sadrazam Halil Hamit Paşa'nın reform girişimleri dikkati çeker. Paşa, Humbaracı ocağını ıslah etmiş, Yeniçeri ocağının da farkına vararak bu ocağın da düzeltilmesi için bir emir vermiş, ancak Yeniçeri Ocağının ıslahında başarılı olamamıştır. Ayrıca, Hamit Paşa, askeri alanda yeni düzenlemelere giderek, ordunun ıslahı için Fransadan uzmanlar getirtmiş, Yabancı uzmanlarca Mühendishane-i Bahri-i Hümayun teknik bakımdan yenileştirme çabaları başlamıştır. Genel itibarıyla bu dönem, III. Mustafa döneminin modernlik anlayışının ve yenilik çalışmalarının devamı niteliğinde olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde ilk kez sistemli ıslahat ve Batılılaşma III. Selim'le başlamış; sadece askeri değil, bütün alanlarda ilk ıslahatlar yapılmaya çalışılmıştır. III. Selim Dönemi'nde yapılan ıslahatlara genel olarak Nizam-ı Cedit (yeni düzen) denilmiştir. III. Selim bu dönemde aydınlara ıslahatlar için layihalar (raporlar) hazırlatmış; Avrupai tarzda ilk kara ordusu olan Nizam-ı Cedid Ordusu'nu kurarak, Yeniçeri Ocağı'nı geri plana düşürmüştür. Avrupa'daki gelişmeleri öğrenmek için daimi elçilikler açılmış (Paris, Londra, Viyana ve Berlin'de); Fransızca resmi yabancı dil kabul edilmiştir. Bu dönemde ilmiye sınıfında ve devlet dairelerinde de düzenlemeler yapılmıştır. Bilim ve sanat eserleri Batı dillerinden Türkçeye çevrilmiştir. Sonuç olarak baktığımız zaman, yapılan bu çalışmaların ve gelişmelerin, kendinden sonraki yeni reformların ve köklü değişimlerin hazırlayıcısı ve habercisi olduğu görülür. Yani bu gelişmelerin neticesi ve

devamı olarak II. Mahmut ıslahatları gerçekleştirmiştir. Çünkü bir ıslahatın birden bire ortaya çıktığını ya da yapıldığını söylemek mümkün değildir. Çünkü toplumsal yapı buna elvermez. En azında sonraki ıslahatlar için uygun ortam hazırlanmaya başlamıştır.

III. Selim savaştan çıkan İmparatorluğa yeniden canlılık vermek için, reform çalışmalarına başlamış, bu doğrultuda raporlar hazırlatmıştır. Nizam-ı Cedit adıyla anılan III. Selim reformları içeriği geniş ve dar manalara gelmek üzere ikiye ayrılır. “Dar manada Nizam-ı Cedit, III. Selim devrinde Avrupa usulüne göre yetiştirilmek istenen talimli askerin adıdır. Geniş manada ise, Avrupa’nın ilim, teknik ve tecrübelerinden faydalanmak suretiyle Osmanlı Devleti’nde askeri, yönetim, sanayi, tarım, bilimsel, ... v.b. alanlarda yapılması gerekli görülen bütün reformları ifade etmektedir.” (Kaya, 2005:16).

18. yüzyılın sonlarından itibaren Avrupa’ya daimi elçilikler gönderilmesiyle beraber, bu elçilerin kaleme aldığı sefaretnameler Avrupa’nın sosyo-kültürel, siyasi, idari durumları hakkında bilgi vermiş ve bu bilgiler Osmanlı’nın modernleşme sürecinde destekleyici rol oynamıştır (Akyıldız, 1993:292).

II. Mahmut dönemine kadar yapılan yenilikleri değerlendirdiğimiz zaman, bu yenilik hareketleri genellikle Lale devrinden başlatılmaktadır. Ancak lale devrine kadar olan zaman diliminde de yenilikler yapılmıştır ancak bu yenilikler etkili ve değişimci yenilikler olmamıştır. Aslında Osmanlı Devleti’nin yenilik yapmayı düşünmesi ve gerisinde kaldığı Avrupa’dan etkilenmesi muhtemel bir durumdu ve doğal olarak kendisini gösterdi. Neticede bugün geriye dönüp baktığımız zaman 200 yıllık süre zarfında yaşanan olayları sonuçlarına göre değerlendirdiğimiz için olumlu ya da olumsuz veya doğru ya da yanlış bir hareket olarak değerlendirebiliyoruz. Ancak olayların neticesinde tek bir durum söz konusu değildir. Bir olay başka bir olayla birlikte o sonuca götürmüş olabilir. Ya da o durumda iyi olabilecek bir durum bugün farklı yorumlanabilir.

Aslında bu dönem yeniliklerine baktığımız zaman, bu yenilikler bir değişim dönüşüm hareketi olmaktan ziyade geleneksel döneme nasıl dönülür, ülke içinde bulunduğu durumdan kurtularak eski parlak günlere nasıl dönülebilir endişesinden kaynaklanmaktadır. Bu durumda insanların çözümler araması makul bir durumdur. Yeniliklerden endişe duyulmasının sebeplerinden en makulü ise Osmanlı’nın geleneksel

yapısının ve devlet geleneğinin bozulması düşüncesidir. Böyle bir düşüncenin taşınması da olağan bir durumdur. Özellikle Lale Devri olarak adlandırılan dönemde Osmanlı savaşlardan dolayı iyice yıpranmış ve Batının birçok alanda üstünlüğünü kabul etmişti. Bu üstünlük en çok askeri alanda kendisini göstermişti. Zaten reformların ilk askeri alanda başlaması bir tesadüf sonucu değildir.

Lale Devri'nde başlayan reformlar, yukarıda başlıklar altında topladığımız III. Mustafa, I. Abdülhamit ve en önemli girişimlerin yapıldığı III. Selim döneminde de devam etmiştir. III. Selim'den sonra II. Mahmut'un başlattığı reformlar nitelik değiştirmiş, bir ıslah ya da ihyadan ziyade değiştirici, dönüştürücü bir rol üstlenmiş ve köklü değişimleri yaşandığı bir dönem olarak Osmanlı tarihinde yeni bir sürece girilmiştir. II. Mahmut dönemi reformlarını aşağıda kapsamlı bir şekilde inceleyeceğız.

2.1.1. Bürokratik Alanda Reform Düşünceleri

Osmanlı'nın doğal sınırlara ulaşmış olması ve devlet sistemindeki büyümeyle birlikte, mevcut elemanlar ve vasıfla kafi gelmemeye başlamıştı. Ayrıca Avrupa'da meydana gelen gelişmeler de Osmanlı'nın nispi gücünün önüne adeta bir set çekmiş durumdaydı. Özellikle coğrafi keşiflerle birlikte ticaret yolları değişmiş, Osmanlı Devleti sınırları içerisinden geçen Doğu- Batı ticaret güzergâhları yön değiştirmiştir. Bu durum ise beraberinde ekonomik kayıplar meydana getirmiş, bununla birlikte Avrupa'dan Osmanlı'ya gelen değerli madenler piyasalardaki dengeleri altüst etmiş, enflasyonu olumsuz etkilemiştir. Daha sonraki askeri yenilgiler, tımar sisteminin bozulması, köylülerde ve askeri birliklerde kendini gösteren disiplinsiz davranışlar ve beraberindeki daha pek çok olumsuz durum sistemi zafiyete uğratarak, kırılmalara yol açan etkenlerin başında gelmekteydi. (Akyıldız, 2004:19) Avrupa'da yaşanan bilimsel ve teknik ilerlemeler, Osmanlı'nın dünya ölçeğindeki yerini daraltıyor ve adeta gerileyişini hızlandırıyordu.

Yukarıda da değindiğimiz gibi, 16. ve 17. yüzyıllarda devletin hızla büyümesiyle, bürokratik birimler de çoğalmaya başlamış, ancak yeterli olabilecek nitelikli eleman ile mevcut eleman arasında ters orantılı bir durum söz konusuydu. Mevcut sistem bu ihtiyacı karşılayamadığı için de işinin ehli olmayan insanlar önemli yerlerde istihdam edilmekteydiler. Dolayısıyla, işinin ehli insanların bulunmaması, ehliyetli insan

problemlerine yol açmıştı. Diğer taraftan Avrupa bilim ve teknikte almış başını gidiyordu. Nitekim problemler bir an önce çözülmeli, bilimsel ve teknik gelişmeler yakinen takip edilmeliydi (Akyıldız, 2004:20).

Klasik sistemi yetersiz kılan ve bürokratik yenileşmeyi zorunlu hale getiren ve “eski sistemi yeni gelişmeler karşısında yetersiz kılan” faktörler aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- 1- Osmanlı Devleti'nin Avrupa ve diğer dış ülkelerle iletişimindeki eksiklik ve haber alma kaynaklarındaki yetersizlik.
- 2- Avrupa ile Osmanlı arasında istihbaratı ve iletişimi sağlayacak yabancı dil bilen Müslümanların bulunmaması ve güvenilir elemanların temininde güçlük çekilmesi. Yani ehliyetli eleman yetersizliği
- 3- Devlet teşkilatında yeterli derecede uzmanlaşmanın olmaması. Örneğin dâhiliye ve hariciye işlerinin aynı kimseler tarafından yürütülmesi
- 4- Bürokraside uygulanan ve memur seçiminde uygulanan tevhizat usulü. Osmanlı Devleti'nin düşüşe geçmesiyle uygulanan bir projeydi bu.
- 5- Memur yetiştirme usulünde yapılan yanlışlar. Yetenekli eleman istihdamı yerine, devlet dairelerinde çalışanların çocuklarının ya da ileri gelen devlet memurlarının çocuklarının çırak olarak alınması.
- 6- İşe alınmalarda ve terfilerde usulsüz uygulama. Memur alımında gayr-i meşru yollara başvurulması, rüşvet, iltimas, adam kayırma gibi yollarla işinin ehli olmayan insanların bu görevlerde istihdam edilmesi.
- 7- Devletin gelir ve giderlerindeki arasındaki koordinasyon eksikliği ve karmaşıklık. “Eski sistemin işlerliğini kaybetmesi ve uzun süren savaşların ve yenilgilerin maliyeye büyük bir bilanço yüklemesi, zaten kıt olan kaynakların daha sıkı ve merkezi bir şekilde kontrol ve tevzi edilmesini zorunlu bir hale getirmişti.” (Akyıldız, 2004:21-28).

Maddeleri özetleyecek olursak; 18. yüzyıldan itibaren bürokratik yapıda meydana gelen büyüme ile işlerin çoğalması ve karmaşıklaşmasıyla, istihdam edilen memur sayısı yetersiz gelmeye başlamıştı. Ayrıca ihtiyaç duyulan uzman ve nitelikli elemanlar mevcut

kişiler arasında bulunmamaktaydı. Vasıflı eleman eksikliğine rağmen buna duyulan ihtiyacın zorunluluk haline gelmesi ve uzman gerektiren kadrolara geliş güzel yerleştirmelerle ehliyetsiz kişilerin getirilmesiyle yapılan usulsüzlükler bürokratik yenileşmeyi zorunlu kılmış, yeni düzenlemelerin yapılması kaçınılmaz hale gelmiştir (Akyıldız, 2004:29).

2.1.2. Eğitim Alanında Reform Düşünceleri

Devletin en önemli eğitim kurumu olan ve devletin ileri gelenlerini yetiştiren medreseler, 16. yüzyılın sonlarından itibaren fonksiyonunda bir gerileme yaşanmış, eski canlılığı kaybolmaya başlamıştır. Usulsüz bir uygulama neticesinde alt mevkilerde müderrislik yapmadan üst makamlara terfi edilen ulema, zümre içerisindeki dengelerin bozulmasına sebebiyet vermiştir. Osmanlının en önemli ilmiye sınıfı mensupları bu medreselerden yetişmekteydi. Rüşvet ve adam kayırma gibi yollarla birtakım ehliyetsiz kişiler müderris olarak göreve başlamışlar, ancak ciddiyetsizlikleri ve disiplinsizlikleri yüzünden medreseye bile uğramaz hale gelmişlerdir. Yüksek dereceli ulema ve kadı çocuklarına yüksek dereceli müderrislikler verilmesi sistemli hale getirilmiştir (beşik ulemalığı). İslami gelenekten ve medrese kurallarından feragat edilmesi, bu kurumların çöküşünü de hissedilir hale getirmiştir. Örneğin, Hoca Sadettin Efendi'nin büyük oğlu Mehmet Efendi çok genç yaşta Mekke Kadısı, sonrasında İstanbul kadısı ve iki ay kadar sonra Anadolu Kazaskeri olmuştur. Diğer oğlu Es'ad Efendi ise daha yirmi beş yaşında Edirne Kadısı ve ardından İstanbul kadısı olmuştur.

Medreselerde hoca olabilmek veya terfi edebilmek için bilimsel yeterliliğin yerini rüşvetle ve kayırma ile açılan kapılara bırakması ile eğitime siyaset de karışmıştır. Böyle bir eğilim içerisinde olan ilmiye zümresi de bozulmaya yüz tutmuş; insan unsurundaki bozulma tüm sınıfı tehdit etmeye başlamıştır.

18. yüzyıldan itibaren, ulema 'muhafaza etmek' göreviyle, ekonomik ve siyasi güç açısından parlak bir dönem yaşamaya başlamış, Şeyhülislam devlet işlerinde açık bir etkinliğe sahip olmuştu. Ulema ailelerinden bazıları, belirli mevkilerde, yüksek derecelerle istihdam ederken, alt kesimde yer alan müderrisler ve medrese öğrencileri ihmal edilmiştir. Bu durum ise isyanlara sebebiyet vermiştir (Işıklar, <http://www.islamidusunce.net/forum/index.php?>).

19. yüzyılda önceki dönemlerde olduğu gibi ehliyetli âlim sayısında iyice fark edilir bir azalma görülmüştür. Bu dönemde gösterilebilecek son kişilerden birisi Kethüdazade Mehmet Arif Efendi'dir. Daha sonra ulemalar ilimde fazla derinleşememişler, sahip olmaları gereken yeterliliğe ulaşmadan birtakım yerlere gelmişlerdir. Bütün bunların yanı sıra Fransız İhtilali'nin Avrupa'yı saran ve sarsan etkisi Osmanlıya da sıçramış, etkisini hızla hissettirmiştir (Özkul, 2009:11-12).

II. Mahmut, ulemanın tepkilerini hep göz önüne alarak hareket etmiştir. Örneğin, resmi elbise ve fes giyimi zorunluluğunda ulema muaf tutulmuştur. Yeniçerilerin ilgısı sırasında, padişah ve diğer erkân, et meydanında çadırlarda kalırken, şeyhülislam ve ulemanın önde gelenleri sarayda ağırlandırlardır.

1930'dan sonraki Osmanlı yenileşmeleri, gerek sosyal statü gerek maddi kaynaklar açısından ulemanın konumunu olumsuz olarak etkiledi. Bu etki ulemanın hem bürokrasiden gittikçe uzaklaşmasına yol açmış, hem de ekonomik bakımdan daha zayıf duruma düşmesine neden olmuştur. "Ulema'nın ideolojik üretimi, özellikle devletin dinî meşrûlaştırımında oynadığı kaynak rolle ilmiye, devletin içinde etkin yöneticilik kazanmıştı. Ancak reform ve batılılaşma hareketleriyle bu etkinliği azalmaya ve nihayet Tanzimat'ta resmen geri plana doğru itilmeye başlamıştır."(Okumuş, <http://www.akader.info>).

2.1.2.1. Yenileşme Döneminde Medreselerin Durumu

İslam dünyasında camiler, ibadethane olma özelliğinin yanı sıra eğitim hizmetinin de yürütüldüğü bir mekân olarak varlık göstermiştir. Medrese ya da camilerde, Kuran-ı Kerim ve hadis başta olmak üzere İslam akaidi, fıkıh, kelam ve diğer dini ilimler öğretilmiştir. Eğitim alan bu kişiler dini ilimlerin yanı sıra akli ya da felsefi ilimleri '(mantık, hendese, hey'et, musiki, tıp, ziraat ve ilahiyat)' de öğrenmişlerdir. İlim öğrenme talebelikle sınırlandırılmamış, bir talebe bir taraftan bir müderristen ders alabilirken, aynı zamanda kendi elde ettiği ilimle ders verebilmiştir. Medrese veya camilerde genellikle ücretsiz ders verme geleneği hâkimken; bunu meslek haline getirerek ücret karşılığı ilim öğretenler de olmuştur. Ancak müderrislerin ücretleri genellikle vakıflar tarafından ve hükümdarlar tarafından karşılamıştır. Osmanlı'da medreselerin işlevi aynı şekilde seyretmiştir. Osmanlının ilk dönemlerinden itibaren

(Orhan Gazi dönemi)⁸ müderrislik çok daha değerli iken sonraki dönemlerde bu durum değişmeye başlamıştır. Müderrislerin çoğu kadı olabilmek için çaba sarf etmiş; adaylarda yığılma olunca gayri meşru bir takım çareler aranmış, ya da bunlara başvurulmuş (rüşvet, adam kayırma gibi) neticede yolsuzluklar artmış kadı olmayı bekleyen müderrisler ilim yolunda ilerlemekten geri kalmışlar, sonuç olarak da medreselerin düzeni bozulmuştur. Yani medreselerin ve müderrislerin amaçlarındaki değişimler ve devletin genel felsefi olan İslam geleneğinden sapmalar ya da aykırılıklar (rüşvet, yolsuzluk gb) medreselerin çöküşünü hazırlayan ve hızlandıran sebeplerin başında gelmektedir (Özkul, 2009:35–38).

Medreseler, Osmanlı'da eğitimin gerçekleştiği ve ilmiye sınıfı mensuplarının yetiştiği en önemli eğitim kurumlarıdır. Devletin idari ve eğitim görevlileri bu kurumlardan yetişmiştir. Medrese eğitimini tamamlayan öğrenciler, müderris ve kadı olarak hizmetlerine devam etmişlerdir. Osmanlı'da eğitim ve yargı işi uzun süre ilmiye sınıfının tekelinde kalmıştır (Akyılmaz, http://www.hukuk.gazi.edu.tr/editor/dergi/8_11.pdf). Osmanlı'da medreselerin sayıları arttıkça yeni düzenlemelere gidilmiş, Fatih Sultan Mehmet döneminde ise hiyerarşik bir düzen getirilmiştir (Özkul, 2009:40).

Osmanlı Devleti'nde eğitimde görevli en önemli kurumlardan birisi medreselerdi. Medreselerin yanı sıra tekkeler, camiler, kütüphaneler, zengin konakları gibi mekânlar da bu işlevi yerine getirmek için kullanılıyordu. 19. yüzyılda da ulema buralarda ders verir ve ihtiyacı bulunmadığı takdirde hiçbir karşılık beklemezdi. 18. ve 19. yüzyılda bunlar arasında; “Kethüdazade Mehmed Arif Efendi, Fehim Efendi, Tevhid Efendi, Safvet Efendi, Cevdet Paşa, Ahmed Sadık Ziver Paşa, Kabuli Mehmed Paşa, Nusret Paşa vs. isimleri sayabiliriz. Yine bu surette ders veren hocalar arasında Neşet Efendi, Gelenbeyi İsmail Efendi (1205-1791) Palabıyık Mehmed Efendi (18. asır sonları) Müftizade Mehmed Efendi gibi isimleri zikredebiliriz.”(İhsanoğlu, 1987:44-45).

Medreselerde önceleri dini ilimler ile fen bilimleri eşit oranda verilirken, bu uyum giderek bozulmaya, dengeler değişmeye başlamış; yalnız dini ilimlere doğru bir kayma gözlenmiştir. Aslında medrese eğitimindeki bu durum Osmanlı eğitim geleneğinden kopuşun bir ifadesidir. Hal böyle olunca, Medreselerin verdiği eğitim çağın gerisinde

⁸ İlk Osmanlı medresesi, Orhan Gazi tarafından İznik'te kurulmuştur.

kalmaya başlamış, çağın gereklerini yerine getirebilme işlevini tam muhafaza edememiştir.

Medreselerde Şeyhülislamlık makamının son derece önemli olmasından ve halkın medreselere duyduğu saygı ve güvenden dolayı, bir huzursuzluk yaşanmaması adına medreselerde herhangi bir düzenlemeye gidilememiştir. Ancak medreselerin ıslah edilmesi yerine, bunların yanına aynı anda işlev görecektir olan Batı tarzı yeni okullar açılmıştır. Yeni okulların açılmasıyla her iki kurumda verilen eğitimin nitelikleri farklı olacağından, eğitim alanında bir ikilik yaşanmaya başlamış ve Osmanlı'nın geleceğini tehdit edecek önemli sorun kendisini hissettirmiştir. Nihayetinde bir devlet için en önemli sermaye yetişmiş nitelikli insan gücüdür ki bu da ortak amaç doğrultusunda eğitilen ve kendisine ülkenin sorumlulukları verilen elemanlardan oluşur. Bu sorumluluklar istenilen şekilde ve istenilen ölçüde yerine getirilmezse devlet organları zafiyete uğrar ve dengeler bozulmaya başlar.

“Belli bir dönemden sonra eğitim sisteminde fen ilimlerine gereken önemin verilmemesi, tenkit ve tahkikin ortadan kalkması gibi hususlarda kendini gösteren eğitim ihmal, Osmanlı'nın yıkılışına yol açan en önemli âmillerden biri olmuştur.” (Özdemir, <http://www.sizinti.com.tr/arsiv>).

Genel olarak baktığımız zaman; medreselerde okutulan dini ilimler ile fen bilimleri arasındaki uyumun bozulması, okutulan derslerde tenkit ve yorumun ortadan kalkması yani düşünmeyi teşvik eden felsefi niteliğin zayıflamasıyla ulemanın yorum yapamaz hale gelmesi ve bu görevini hakkıyla yerine getirememesi; ayrıca medreselerdeki öğrenci yoğunluğu ve belirli makamlara talebin artması, artan bu taleple beraber kurum içerisinde yolsuzlukların ve gayrimeşru yollardan hak elde etmeye çalışanların görülmesi medreselerin görevlerini yerine getiremediğinin bir göstergesi olarak sunulabilir. (Işıklar, <http://www.islamidusunce.net>).

2.1.2.2. İlimiye Teşkilatında Reform Düşünceleri

Reform çağında ilmiye sınıfının nispi gücü ve nüfuzu 18. yüzyılın sonlarında 1930'lara kadar genişlemiş ve bu sınıf modernleşme sürecinde etkin bir rol oynamış; ancak 30'lu yıllardan sonra ilmiye sınıfının gücünde bir gerileme görülmüş, bu sınıfın mensupları sistemin dışına itilmeye çalışılmışlardır. Önceleri yapılan yeniliklerin halk tarafından

kabul görmesi ve meşruluk kazanması için ilmiye sınıfının onayı çok önemliydi. Reformların kabul görme derecesi ile halkın tepkisi arasındaki denge bu şekilde sağlanabilirdi. 1830'lu yıllardan itibaren, devlet kurumlarında fonksiyonel farklılaşmadan dolayı ilmiye mensuplarının da bu sahadaki rolleri azalmış, sonradan ise büsbütün yok olmuştur (Cihan, 2004:101).

“Bu dönemde birçok müessesede olduğu gibi bu müesseselerde de bozulmalar başlamış, suistimal ve yolsuzluklar ortaya çıkmıştır. Buna karşı devlet, pek çok tedbir almışsa da tam anlamıyla başarılı olamamıştır.”(Güneş, <http://www.sosbil.aku.edu.tr/dergi/III1/7.pdf>).

Yenileşme döneminde ilmiye sınıfının durumunu ve yenileşmeyi kaçınılmaz kılan unsurları aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:

- 1- Osmanlı eğitim sisteminde en önemli işlevi gören medreselerin, dini ilimler ile pozitif ilimler arasındaki dengeyi koruyamamış olması
- 2- Medreselerde yeterli derecede eğitim almamış kişilere ilmi rütbelerin verilmesi
- 3- Beşik ulemalığı denilen bir sistemle yeni doğmuş çocuklara müderrislik unvanının verilmesi ve kişilerin ilimde derinleşmeye ihtiyaç duymamaları.
- 4- Beşik uleması olarak müderris sıfatını alanların yanı sıra, bu görev için taşradan gelerek 10–20 yıl çalışıp zor bir sınava tabi tutularak müderris olan kişilerin isyana sürüklenmeleri
- 5- Osmanlı'da kişisel gayelerin ön plana çıkarılarak, ülkenin menfaatleri açısından ulemanın yenilikleri takip edememesi.
- 6- Ulemanın kaynağını dini niteliğinden aldığı nispi gücünü kendi çıkarları doğrultusunda kullanması, adalet sisteminin bozulması ve dini gelenekten kopuş ilmiye sınıfının bozulmasına sebep olan durumlar arasında gösterilebilir.

Görüldüğü gibi, ilmiye sınıfında meydana gelen bozulma, insan unsurundaki bozulmadan kaynaklanmaktadır. İslami geleneğin terk edilmeye başlaması ve İslam'ın esaslarına uymayan davranışların kendini aksettirmesi, hizmet verilen mevkilerin araç olmaktan çıkıp amaç haline gelmesi ilmiye sınıfının çözülmesine neden olmuş, kurumu

sarsmıştır. Burada bir amaç araç ilişkisinden de söz edilebilir. Araçla amacın yer değiştirmesi bu zümreyi derinden etkilemiş, onlar üzerinde dini ilimlerin etkisinin azalması onları da etkisiz hale getirmeye başlamıştır.

Sonuç olarak, “ilmiye mensuplarının şer’i esas ve değerlerin uygulanmamasına müsamaha göstererek daha seküler hale gelmeleri Tanzimat dönemi boyunca, sistem içindeki fonksiyonlarını muhafaza etmede önemli rol oynamış, fakat ilmiye mensuplarının reformlar karşısında yeterli uyumu sağlayamaması zümrenin gücünü hissedilir ölçüde daraltmıştır.” (Cihan, 2004:253).

2.2. II. Mahmud Dönemi ve Yenilik Hareketleri

19. yüzyılda, Osmanlı Devletinin hızla güç kaybetmeye başlamasında bir takım iç gelişmelerin yanında dış unsurlarda oldukça belirleyici olmuştur. Avrupa’da Fransız İhtilali’nin meydana getirdiği sonuçlar, özellikle sanayi inkılâbı ile yaşanan gelişmeler ve kapitülasyonlar çok etkili olmuştur. Fransız İhtilali, diğer toplumları da sosyal ve siyasal yönden etkilemiştir ve beraberinde önemli değişiklikler meydana getirmiştir. Örneğin, Osmanlı Devleti Fransız İhtilali’nin sonuçlarından olan milliyetçilik akımından son derece etkilenmiş; Osmanlı Devleti’nde yaşayan azınlıklar, bağımsız devlet kurmak için ayaklanmışlardır.

II. Mahmut’un padişah olduğu dönemde Osmanlı Devleti içte ve dışta pek çok sorunla karşı karşıyaydı. Osmanlı Rusya ile savaş halindeydi ve nitekim en buhranlı dönemlerinden birini yaşıyordu. Rusya ile bir antlaşma (Bükreş antlaşması) yapılarak, Osmanlı sınırındaki Rus baskısı azaltılmıştı. II. Mahmut güçlü bir merkezi sistem kurmak istiyordu. Toplum içerisindeki isyanların bastırılması zaruri bir durumdu. Sırp, Rumlar isyan halindeydiler. Sultan Mahmut, isyanların bastırılmasına öncelik vermişti. Sırp bölgesinde isyanlar bastırılarak idari otorite burada sağlanmıştı. Rum isyanının bastırılmasında ise Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa’dan destek istemişti. Sonunda Rum isyanı da bastırılmıştı (Demir, <http://www.mevzuatdergisi.com>).

Nizam-ı Cedid’in bozulması üzerine Anadolu ve Rumeli de idare boş kalmış, özellikle bu yerlerin birçok kesiminde Halep ve Bağdat valileri tarafından çıkarılmış karışıklıklar hüküm sürmekteydi. Mısır’da Mehmet Ali Paşa’nın kölemenlerle uğraşı, dışarıda ise Rusya ile İngiltere’nin savaş hali var idi. Osmanlı Devleti’nin maliyesi ise iyice

zayıflamış, hazine boşalmaya başlamıştı. Ordu dağılmış, yeniçeriler ise usulsüz davranışlarını artırmaya devam etmekteydi. II. Mahmut ise kuvvetli bir merkezi sistem oluşturarak ülkeyi içinde bulunduğu zor şartlardan kurtarmayı hedefliyordu.

II. Mahmut, halifelik makamını güçlendirerek Osmanlı devletini kurtarmak için İslam birliği politikasından yararlanmaya çalışıyordu. Fakat Türk olmayan Müslümanlar Osmanlı Devleti'nden kopma eğilimindeydi. Araplarla Arnavutlar arasında yavaş yavaş ayrılıkçı hareketler görülmeye başlanmıştır. Osmanlı'nın dağılma süreci bu dönemden itibaren yavaş yavaş başlayacaktı.

Genel olarak baktığımız zaman; 19. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin en buhranlı dönemlerini yansıtmaktadır. Problemler tamamen bu dönemden kaynaklanmamakla beraber, çözümü bu dönemi bekleyen çözülen ve çözülemeyen sorunlarla karşılaşılır. Bu sorunlardan ilkinin askeri alan teşkil eder. Bu alandaki sorunların kaynağı geçmişe kadar uzanmaktadır. Osmanlı bu dönem hem iç hem de dış meselelerden dolayı dünyanın değişim hızında geride kalmış bu değişimi kendi lehine değerlendiremeyerek dengeleri korumayı başaramamıştır. Bu mağlubiyetler döneminde insan unsurundaki yozlaşma ve bozulmalar sorunların kaynakları arasında ilk sıralarda yer almaktadır. Ülke adına verilen kararlarda ülke menfaatlerinin korunması adına fikir birliğinin sağlanamaması, geleneksel ve yenilikçi olarak vasıflandırılan iki ayrı grubun oluşması da ülkenin içinde bulunduğu durumu iyice zorlaştırmıştır. Bu iki düşünce arasında muhalif bir kesimin oluşması çarelerin önünde bir engel oluşturmaya başlamış; rekabetçi bir mantıkla aceleci karar verildiğinden sağlıklı ve başarılı sonuçlara ulaşılamamıştır (Ünsal, 2007:V). Osmanlı modernleştirilmesi konusunda 19. yüzyıl en önemli dönemi ifade eder ve gerçek anlamda Batı'ya yöneliş bu dönemde gözlenmiştir. Bu dönem, Osmanlı Devlet yapısında gerek idari ve iktisadi, gerekse sosyal ve kültürel alanlarda yenileşme açısından tarihi bir başlangıcın gerçekleştiği bir dönemdir.

2.2.1. II. Mahmud Dönemi Yenilik Hareketleri ve Batılılaşma Çabaları

Bilim ve teknik anlamda güç kazanan Avrupa'nın üstünlüğü karşısında Osmanlı'nın bu anlamdaki yetersizliğinden kaynaklanan zor şartlar içinde olması ve yaşanan çaresizlik durumu ülke içinde Batı'ya karşı bir hayranlık duygusu uyandırmış, Batı'ya benzeme

isteği meydana getirmiştir. Batı karşısında bir acziyet duygusunun hissedilmesi, her şeye rağmen Batılılaşma eğilimine de getirmiştir.

Bürokratlar, aydınlar, üst yöneticiler bu aşağılık duygusundan kurtulabilmenin ve parlak dönemlere dönebilme umudunun Batı'ya benzemekle mümkün olabileceğini öngörmüşlerdir. Bu girişimler doğrultusunda Batı'ya ait olan gülü ve dikeniyi avuçlanmış olup, kendi topraklarında yeşermesi canlanması beklenmiştir. Bu dönemden itibaren, Batı'nın biliminin ve tekniğinin alınması hedefleriyle çıkılan bu yoldan Batı davranışlarının, adetlerinin, kültürünün ve bir takım kurumlarının alınmasıyla geri dönmüş bir nevi ülkeye nakiller yapılmaya başlanmıştır (Işıklar, <http://www.islamidusunce.net>).

19. asırda yapılan yenilikler sadece askeri alanla sınırlı tutulmamış, diğer alanlara da yayılmıştır. Bu yüzyılda mevcut devlet anlayışı değişmeye başlamış, batılılaşma yolunda ıslahatlar gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bu dönemde eskiden var olan kurumların yanı sıra Batı modeline göre yeni düzenlemelerle gelen kurumlar birlikte varlık göstermeye başlayınca, kurumsal ve kültürel alanda bir ikilem ortaya çıkmış; çatışmalar başlamıştır.

Batı ile ilişkilerin artması neticesinde Batılı eserlerin ülkeye girmesiyle tercüme faaliyetleri başlamış, bu eserlerin kaynaklığında yenileri kaleme alınmaya başlamıştır. Bu dönemde mevcut bulunan geleneksel kültür ve eğitim kurumlarının yanı sıra Batı tarzında eğitim yapan kurumlar (Mühendishane-i Bahri-i Hümayun, Tıbhane ve Tıbbiye Mektebi) da açılmıştır. Yeni açılan bu müesseselerde medreseden yetişmiş müderrislerle yabancı uzmanlar bir arada görev yapmışlardır. Medreseden yetişmiş, buna ek olarak yabancı dil öğrenmiş ve yeni ilimlere vakıf kişiler arasında; 'Gelenbevi İsmail Efendi, Bulgarizade Yahya Naci Efendi, Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi ve kardeşi Abdülhak Molla' gibi isimler yer alır. Bu dönem, değişimlerinin kültürel temellerinin atıldığı bir geçiş dönemi olarak karşımıza çıkar. "Bu devirde, münevverler bir takım kanallardan Batı kültür ve bilimiyle temasta bulunmuşlardır. Bundan başka birçok sahada yenilik hareketlerinin devlet tarafından benimsenip uygulanmasına çalışılmıştır."(İhsanoğlu, 1987:43-44).

Genel olarak bakıldığında; II. Mahmut dönemi ıslahatları, daha önceki reform çalışmalarına göre çok daha kapsamlı ve değişimci olmuştur. Islahatlar sadece askeri

alanla sınırlı kalmamış, her alanda kendisini hissettirmiştir. Bu dönemde -Osmanlının bu geri kalmışlıktan kurtulabilmesi ve eski gücüne yeniden kavuşabilmesi adına- her alanda Batının tekniğinden faydalanılmak istenmiş, fakat beraberinde Batının kültürü de alınmaya başlamıştır.

2.2.1.1. II. Mahmut'un Yeniliklerle İlgili Düşünceleri

“II. Mahmut... Bir Muamma... II. Mahmut bir despot muydu, yoksa bir ıslahatçı mı? Güvene ihanet eden kaprisli biri miydi, yoksa vizyonu olan kendini adanmış bir yönetici mi? Felaket habercisi olabilecek savaflara gözü kapalı dalan biri mi, yoksa imparatorluğunu saldırgan düşmanlardan koruyan zeki bir devlet adamı mı? Onu dindar Müslümanlara Avrupa usullerini zorla kabul ettiren ‘Kafir Sultan’ diye mi görmeliyiz, yoksa bugünkü Türkler gibi Mahmud-u Adil olarak mı? Çelişkilerin sonu gelmez gibi gözükmetedir. Mahmut tarihin muammalı kişilerinden biridir.”(Palmer, 1997:85).

II. Mahmut, Osmanlı Devleti'nin otuzuncu padişahıdır ve amcası III. Selim'in ardından tahta çıkmıştır. Sultan Mahmut iyi bir eğitim almış ve amcası III. Selim'in icraatlarını da yakından takip etme imkânına sahip olmuştur. Sultan olduktan sonraki icraatları ise, amcasından devraldığı yenilik hareketlerini ileri götürmeyi amaç edinmiştir (Osmanlı İmparatorluğu, <http://www.kultur.gov.tr>). III. Selim döneminden edindiği deneyimlerden yararlanan II. Mahmut reformlara hemen başlamamış, uygun ortamın hazırlanması gerektiğini düşünerek, bu duruma elverişli zamanı beklemiştir. Bu ortamı hazırlamak içinse, devletin en önemli organlarında düzenlemelere gitmiş, kendisine yakın bulunduğu ve sözünün geçerli olduğu kimseleri ordunun kilit mevkilerine ve önemli devlet makamlarına yerleştirilmiştir. İlk etapta Yeniçerilerin dikkatini çekmemek ve tepki almamak için Yeniçeriler içindeki güvendiği kimseleri onların başına getirmiştir. (Demir, <http://www.mevzuatdergisi.com>) “En büyük amacı devleti Batı tarzını örnek alarak yeni bir düzene oturtmaktı.” (Osmanlı İmparatorluğu, <http://www.kultur.gov.tr>).

II. Mahmut, III. Selim'in askeri alanda başlattığı ıslahatları diğer alanlara da taşımış; ıslahat alanında yeni bir dönüm noktası olmuştur. Ayrıca bu ıslahatlar Tanzimat'ın da hazırlayıcı niteliğinde olup, Tanzimat'ın fikri temellerinin oluşmasında kaynak niteliğindedir. Osmanlı'da reform fikri, devletin içinde bulunduğu durum neticesinde ortaya çıkmıştır. Bu dönemde bürokraside adam kayırmalar, taraf tutmalar, rüşvet ve yolsuzluk gibi vakalar mevcut olmuş; bu durumların düzelmesi için nelerin yapılması gerektiği konusu tartışılmıştır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, daha önceki olaylardan

deneyim kazanan II. Mahmut, öncelikle yapacağı reformlar için ortam hazırlamış, daha sonra reformlara başlamıştır. Devleti içinde bulunduğu durumdan kurtarmak için Batıyı taklit etmekten başka yol olmadığını düşünmüş; bütün bu faaliyetlerin gerçekleştirilmesi için ise, merkezi otoriteyi kuvvetlendirmenin gereğini düşünmüştür. Bu anlayışla birlikte, kendisine yakın kimseleri önemli görevlerin başına getirmeye başlamış, yeniliğe muhalif olanları da kısa süre içerisinde azletmiştir. Reformlarda başarının sağlanabilmesi içinse, reformları bütün alanlara yaymıştır. II. Mahmut'un tüm alanlarda yaptığı reform çalışmaları, sonraki sayfalarda ele alınacaktır. II. Mahmut, ıslahatlar konusunda destek ve yardım sağlamak amacıyla ulema ve vükela'ya da başvurmuştur. Islahat projelerinin yer aldığı bu belgeye Sened-i İttifak adı verilmiş; şeyhülislam da bunun meşruluğunu sağlayabilmek için fetva vermiştir (Yıldırım, 2006:3-5).

Osmanlı'da reform fikri, özellikle ilk dönem devletin içinde bulunduğu zorlu bir durumun sonucu olarak ortaya çıkmıştır. II. Mahmut bu durumu değerlendirmiş, nelerin yapılması gerektiğini ortaya koymuştur. II. Mahmut aldığı radikal kararlarla köklü değişimlerde ilki oynamıştır. II. Mahmut ıslahatların iyi bir plan dâhilinde yapılması gerektiğini düşünmüş, bunun için uygun ortamın oluşmasını beklemiştir. Bu nedenle II. Mahmut döneminin ilk devresi reformlara hazırlık, ikinci devresi ise reformların hayata geçirilmesini ifade eder. Daha önceki yaşanan olaylardan deneyim kazanan II. Mahmut, ilk dönemde kökten bir reformu tehlikeli görmüş, ayrıca Batı'nın model alınmasıyla başarıya ulaşılabilceği kanaatine varmıştır. Islahatlar ise yalnız askeri alanla sınırlı kalmaması, diğer alanlara da yayılması düşüncesi hâkim olmuştur. II. Mahmut'un hazırlık safhasında aldığı önlemlerden biri de kendisine bağlı kimseleri önemli görevlere getirmesidir. II. Mahmut'un başka bir düşüncesi de, gerçekleştirmeyi düşündüğü geniş çaplı projelerde karar verirken bunu yalnız yapmayıp, Anadolu ve Rumeli ayanları ve ileri gelenlerinin de fikrine başvurmuş, ulema ve vükelalara ise ıslahat projeleri hazırlatmıştır. Ayanlarla beraber kabul edilen bu senede aşağıda da anlatacak olduğumuz Sened-i İttifak adı verilmiştir. Şeyhülislam ise, Bu belgenin meşruluğunu sağlamak için fetva vermiştir. Burada ulemanın da yeniliklerdeki rolünü görüyoruz (Yıldırım, 2006:3-4).

Berkes, II. Mahmut'un getirmeye çalıştığı düzeni 'Mutlakiyetçi aydın monarşi' rejimi olarak nitelendirir. Berkes' in bu şekilde nitelendirmesinin sebepleri şunlardır:

Yönetilenlerin reyalıktan çıkması ve halk tebaa olması, kapıkulluğunun kaldırılmasıyla yerine sivil bürokrasinin gelmesi, sivil bürokrasi, ordu ve ulemanın ileri gelenlerinin oluşturduğu en üst yetkili sürekli meclislerin kurulması (Berkes, 2006:171).

Berkes bu dönemde eski-yeni ikiliği olarak beliren bir dizi ikiliğin söz konusu olduğunu vurgular. Ona göre zorunlu reformlar halk arasında güven bulmamış, halk kendini ezilmiş olarak görmüştür. Sultan çeşitli beyan ve eylemlerle halk arasında güveni sağlamaya çalışmıştır. Ancak bu konuda ne derecede başarılı olduğu tartışmaya açık bir meseledir (Berkes, 2006:172).

II. Mahmut saray yaşamında ilk değişiklikler yaptıran padişah olmuştur. giyim kuşam konusunda, başkent dışına çıkma ve yabancı dil öğrenme gibi pek çok hususta ilk girişimler ona aittir (Berkes, 2006:173).

Bu dönemde devlet geleneğinden kopuşun en önemli göstergelerinden birisi geleneksel üst makamlar olan sadrazamlık ve şeyhülislamlik makamlarının yerlerinin ve anlamlarının değişmesidir. Nitekim “II. Mahmut, sadrazamlığı hükümdarın mutlak vekili olmaktan çıkararak ‘başvekil’ adı altında silikleştirdi. Şeyhülislamlik da hükümet yönetimi ve planlama kurullarının dışında bıraktı.”(Berkes, 2006:174).

Şeyhülislamlik bir çeşit din görevlisi haline geldi. Kadılıklar, şeriat mahkemeleri olarak şeyhülislamliğa başlandı. “Eski totaliter din-devlet bileşiminde ilk çatlama, ilk ikilenme böyle başladı.”(Berkes, 2006:175).

Berkes, bu dönemi çağdaşlaşma sürecinin asıl başlangıcı olarak görür. Bunun sebebini de adalet ile şeriatın birbirinden ayrılmaya başlaması yani ulemanın tutucu olma gücünü yitirmesinde gösterir. Böylelikle din ve mezhep farkı gözetilmede eşitlik anlayışının doğduğu kanaatindedir (Berkes, 2006:175). Ancak Osmanlı devleti bu anlamda kurulduğu andan itibaren farklı milletlere ve dinlere karşı her zaman hoş görülü bir tutum içerisinde olmuştur. Tarih sahnesin de bunun sayısız örnekleri mevcuttur.

2.2.1.2. Yenileşme Hareketlerinde Rol Oynayan Faktörler

Klasik Osmanlı idaresinin zafiyete uğraması ve gelenekten kopuşun yaşanmaya başlamasının neticesinde, Osmanlı’daki gerileyiş iyice belirgin hale gelmiş ve bu durum reformları kaçınılmaz kılmıştır. 19. yüzyıla gelindiğinde ise, bu reformlar nitelik

değiştirmiş, idari, ekonomik ve sosyo-kültürel olarak yeni içerikler kazanmıştır. (Ökmen, <http://www.os-ar.com/modules.php?>).

Osmanlı Devleti temel olarak iki kaynaktan güç almaktaydı. Bunlar asker ve ulama idi. Esasında bu iki kurumda meydana gelen bozulmalar sonucunda Osmanlı gerilemeye mahkûm olmuştur (Cemaloğlu, <http://yordam.manas.kg/ekitap/pdf/Manasdergi>).

Genel olarak değerlendirecek olursak, Osmanlı İmparatorluğu 16. yüzyılda tabii sınırlara ulaşmış, üç kıtaya hükmetmeye başlamıştır. Devlet sınırlarının genişlemesi, ülkenin tabii sınırlarına ulaşmasının verdiği bir güven duygusuyla yaşayan Osmanlı dış gelişmeleri ve gelişen teknolojiyi gerektiği gibi takip edememiştir. Özellikle Coğrafi Keşifler ile ticaret yollarının değişmesi, Batı toplumlarının ekonomisinde büyük gelişmeler kaydetmiş; Osmanlı'nın ekonomisi ise bundan olumsuz etkilenmiş ve neticede ekonomik yapısında aksaklıklar-çözümler yaşanmaya başlamıştır.

18. yüzyıldan itibaren Osmanlı Avrupa ile dengeyi yeniden sağlayabilmek, eski gücüne kavuşabilmek için yeni çözümler aramış; Avrupa'daki gelişmeler takibe alınarak, askeri, eğitim, ekonomi ve teknik alanlarda Batı sisteminin alınması gerekli görülmüştür. Batılılaşma politikasında ilk bilinçli adım, on sekizinci yüzyılın başlarında atılmış, askeri alanda bir reforma ihtiyaç duyulmuştur (Lewis, 2004:46). 19. yüzyılda Osmanlı'nın ıslahat hareketleri üzerinde özellikle Fransız Devrimi'nin sonuçları etkileyici olmuştur. Her ne kadar daha önceki dönemlerde Avrupa ile etkileşimler başlamışsa da Batılılaşma çalışmalarında III. Selim dönemi önemli bir aşamayı oluşturur. Islahattan daha ziyade, köklü dönüşümlerin yaşandığı II. Mahmut dönemi ise bir yenilikten çok zorunlu kültür değişmelerinin başlangıcının ifadesidir. Bu bölümde Sultan Mahmut dönemi ile ilgili yenilikler durulacaktır.

2.2.1.3. Sened-i İttifak (1808)

Osmanlı Devleti'nde merkezi otoritenin zayıflamaya başlamasıyla birlikte, mahalli güçleri temsil eden ayanlar önem kazanmaya ve siyasi ağırlıklarını hissettirmeye başlamışlardır. Halk ile devlet arasındaki iletişimi sağlayan ve dengeleyen bu kişiler zamanla kendi nüfuz alanlarını genişletmişler, merkezi otoriteye karşı tehlike arz edecek bir unsur olmaya başlamışlardır. 18. yüzyıldan itibaren yönetim karşısında önemli bir güç haline gelen ayanlarının varlığını kabul etmekten başka yol kalmamıştı. Çünkü

ayanlar ile yönetim arasındaki mücadele sosyal yapıya zarar vermekte ve dengeleri bozmaktaydı. III. Selim'in öldürülmesinin ardından, 1808'de İstanbul'da bir toplantı yapılmış, ayanların bir kısmı, padişah ve bürokratlar arasında bir antlaşma metni yazılmıştır. Bu antlaşmayla birlikte Anadolu ve Rum ayanları karşısında padişahın siyasi otoritesinin sınırlandırıldığı ve padişahın ayanların varlığını açıkça kabul etmiş olduğu varsayılmaktadır. Bu sözleşmeyle ayanlara, derebeylik sistemine benzeyen bazı haklar tanınmıştı. Bu senedinin altında devleti temsilen 21 imza bulunurken, hanedan temsilcilerinden sadece 4 imza (Karaosmanoğlu, Çirmen Mutasarrıfı, Cebbar Zade, Serezli İsmail) bulunmakta ayrıca padişahın imzası bulunmamaktadır (Berkes, 2004:137-145).

Akyıldız'ın aktarmış olduğu bilgiye göre, Stanford ve Ezel Kural Shaw, padişahın bu belgeyi imzalamaktan kaçındığı düşüncesindedirler. Robert Marton da belgenin padişah tarafından imzalanmadığı kanaatindedir (Akyıldız, 2004:83-86).

“Nitekim Stanford ve Ezel Kural Shaw, ‘kendi egemen gücünü sınırlamak istemeyen padişahın bu belgeyi imzalamaktan kaçındığını, Robert Mantran, aşağı yukarı aynı gerekçelerle, yani ‘eşrafa fazla yarar sağlandığı düşüncesinden hareketle’ belgenin padişah tarafından imzalanmadığını ifade etmektedir.” (Akyıldız, 2004:86).

Ancak bu antlaşma, klasik tarih ders kitaplarına ‘Sened-i İttifak ile padişahın siyasi yetkileri sınırlandırılmış ve ayanların varlığı hukuken tanınmıştır’ şeklinde geçmiştir. Ayanlarla⁹ işbirliği yapılmasında en önemli etken, Osmanlı merkezi otoritesinin zayıflamasıdır.

Türk tarih bilimcileri tarafından da (Sina Akşin, Halil İnalcık, Niyazi Berkes...) Sened-i İttifak hakkında verilerden yola çıkılarak pek çok fikir beyan edilmiş, birbirinden farklı yorumlar yapılmıştır. Yorumlarda farklılıklar bulunmasının nedenleri arasında bu belgenin onaylı bir örneğinin bulunmaması gösterilebilir. Sened-i İttifak belgesine ait Şanizade Ataullah Efendi ve Ahmet Cevdet Paşa tarafından nakledilen metinler Server Tanilli tarafından (Cevdet Paşa'ya ait olan metin) dilimize aktarılmıştır (Akyıldız, 2004:89–90).

Sened-i İttifak'ın bir anayasa niteliğinde olup olmadığı da tartışılmıştır. Kemal Gözler, makalesinde, Sened-i İttifak'ın maddi anlamda anayasal nitelikte olduğunu ancak şekli

⁹ Ayanlar, Anadolu'da şehrin en nüfuslu ve zengin kişileridir.

anlamda anayasal bir nitelik taşımadığını ifade eder. Gerekçesi ise, maddi anlamda devlet, âyan ve halk arasında bazı hakların düzenlenmiş olması; şekli açıdan ise, belgede mevcut kanunlardan üstün olduğuna dair bir ifadenin bulunmaması ve değiştirilmesi için de bir koşulun olmamasıdır (Gözler, www.anayasa.gen.tr/senediittifak).

Tarihe “Sened-i İttifak” diye geçen bu anlaşma yedi maddeden oluşuyordu. Bu maddeler hakkında Kemal Gözler’in tespiti aşağıdaki gibidir:

“1- Senedi imzalayanlar, Padişahın devletin temeli olduğunu tanımakta ve ona karşı “vüzerâ ve ulema ve rical ve gerek hanedanın ve gerek bilcümle ocaklar tarafından kavlen ve fiilen, sırren ve alenen bir gûna ihanet ve hilaf-ı emrû rıza tavrı hareket zuhur ederse, badettahkik cesaret edenin te’dip ve ibret kılınması” için gayret edeceklerini taahhüt etmektedirler.

2- Toplanan askerlerin (tertib olunan asakir ve neferatın) “devlet askeri olarak tahrir” olunması kabul edilmektedir. Senedi imzalayanlar, buna “ocaklar tarafından itiraz ve muhalefet olunursa” onların hep beraber “te’dip ve def’u ref’ine... gayret eyleye”ceklerini taahhüt etmektedirler.

3- Senedi imzalayanlar gerek hazinenin (Beytülmal-i Müslimin) muhafazasına, gerek devlet gelirlerinin (varidatı Devlet-i Aliye) “mahallerinden tahsil ve tediyesine ve telef ve hasarattan” korunmasına riayet edeceklerini taahhüt etmektedirler.

4- Senedi imzalayanlar, sadrazamdan gelen her emri Padişah’tan gelen bir emir olarak kabul edeceklerini ve ona karşı gelmeyeceklerini taahhüt etmektedirler. Ancak sadaret makamı da “hilaf-ı kanun” işlere girişirse, senedi imzalayanlar, bundan “davacı olup bilittifak men’ine” çalışacaklarına söz veriyorlardı. Bu dördüncü şartta ayrıca herkesin kendi göreviyle uğraşması, başkalarının görevine karışmaması (aharın memuriyetine tasaddi etmemesi) öngörülüyordu.

5- Senedi imzalayanlar, “gerek âyan ve gerek vükelâ ve rical birbirlerinin zatına ve hanedanlarına kefil” olmaları gerekliliğini ortaya koyduktan sonra, birçok taahhütte bulunmaktadırlar. Bir kere, Sened-i İttifak şartlarına aykırı bir hareketi kanıtlanmadıkça, âyanlardan birisine devlet veya devletin taşradaki görevlilerinden “taarruz vukua gelir ise uzak yakın denilmeyip” cümlesinin taarruzu def etmek için çalışacaklarını taahhüt etmektedirler. İkinci olarak, bir âyanın ölmesi durumunda, vükelânın ölen âyanın hanedanını koruyacağı öngörülmektedir. Üçüncü olarak, taşra memalik hanedanları da kendi yönetimleri altındaki âyanları ve ileri gelenleri koruyacaklarına söz vermektedirler (ol hanedanlar dahi zîri idarelerinde olan âyanlara ve vücuha zamin olalar). Dördüncü olarak, hanedanlar kendi “hududundan hariç bir karış mahalle taarruz ve tasaddi” etmemeyi taahhüt edip, edenleri ise “cümleten davacı olup men” eyleyeceklerini bildirmektedirler. Beşinci olarak, “fukaraya zulm” edenlerin “te’dip ve terbiyesine say olunacağı” (çalışılacağı) öngörülmektedir.

6- Başkentte asker “ocaklarından ve saireden bir gûna fitne ve fesad hadis olur ise”, çağrı beklemeksizin “cümle hanedanlar” başkente gelmeyi ve ayaklananları basturmayı taahhüt etmektedirler.

7- Senedi imzalayanlar, “fukara ve reayanın himayet ve siyanetinin esas olduğunu” hatırlattıktan sonra, hanedanların idareleri altında bulunan kazalarda “fukara ve reayanın” vergilendirilmesinde “hadd-i itidale riayet hususuna dikkat” edeceklerine söz vermektedirler. Keza, vükelâ ve memleket hanedanları zulmün kaldırılmasını (ref’i mezalim ve taaddi) aralarında kararlaştırmakta ve şayet şeriata aykırı şekilde zulüm eden olursa, onu hep beraber men etmeyi taahhüt etmektedirler.” (Gözler, www.anayasa.gen.tr/senediittifak).

2.2.1.4. Askeri Alanda Yapılan Yenilikler

19. yüzyılda yapılan ıslahatların askeri alanda yoğunlaşması bir rastlantı değildir. Osmanlının bu dönemde aldığı mağlubiyetler, ilk olarak bu alandaki eksiklikleri ortaya çıkarmış; dolayısıyla reform çalışmalarına da ilk ordudan başlanmıştır. Bu dönemden itibaren orduya ehliyetli eleman yetiştirmek amacıyla, Batı’lı anlamda eğitim amaçlanmış ve Batılı tarzdaki kurumlar ülkeye girmiştir (Doğan, <http://www.nidadergisi.com>).

19. yüzyılda yaşanan askeri sahadaki problemlerin birçoğunun kaynağı daha önceki dönemlere dayanmaktaydı. 19. yüzyılda ülke çözüm bekleyen pek çok sorunla karşı karşıya kaldı. Merkez askeri teşkilatın bozulması 16. yüzyıla kadar uzanır. Devşirme usulüne göre eleman alan Kapıkulu ocaklarında, eleman seçiminde, gerekli ehemmiyet gösterilmemiş, gelişigüzel bir tespitle, rastgele kimseler bu kuruma alınmıştır. Böylece Yeniçerilerin sayıları artmaya başlamış; maaş ödemelerinde zorluklar ortaya çıkmıştır. Ekonomik refahı istediği şekilde elde edemeyen asker bundan sonra isyan edecektir. Buna paralel olarak aynı dönem eyalet askerlerinde ve tımarlı sipahilerde de çatlaklar belirmeye, yapı bozulma€ya başlamıştır (Işıklar, <http://www.islamidusunce.net/forum/index.php?topic=7026.5;wap2>).

Osmanlı padişahları Batı ile dengeleri yeniden kurabilmek, askeri yapıyı güçlendirmek için orduda ve devlet organlarında reform çalışmaları başlatılmıştır. Bu reformlar zamanla nitelik değiştirmeye başlamış; en tepeden başlatılan yenilikler toplumsal değerlere dayandırılmamış, toplum hayatının her bölümünde köklü dönüşümler meydana getirecek olan bu gelişmeler toplumda büyük tepkilere neden olmuştur. “Osmanlı imparatorluğunun orduda girişmiş olduğu az sayıdaki ilk reformlarda ifadesini bulan “ıslahat” fikri Cumhuriyet devrinde “inkılâp” devrim fikrine çevrildi.” (Karpaz; 1967:1).

Osmanlı askeri temeller üzerine kurulmuş, ordu ve din kurumu Osmanlı devlet yapısının temelini oluşturan iki kurum olmuştur. Ordu Osmanlı'nın sosyal yapısında her daim hayati bir önem taşımış, ne zamanki yozlaşma, disiplinsizlik ve gerilemeler orduda da kendini göstermiş, o zaman hayati bir tehlikeyle karşı karşıya kalınmıştır. Orduda görülen bozulmalar, askeri yapıda değişimi ve yeni düzenlemeleri zorunlu kılmıştır. Bu değişim hareketinde ilk adım III. Selimle atılmasına rağmen, en önemli adımlar II. Mahmut döneminde görülen ve Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla atılan adımdır (Kaşıyüğun, 2009:IV).

Yeniçeri ordusunun kaldırılması ile II. Mahmut'un reform girişimlerinin önündeki en büyük engellerinden biri de kaldırılmış oldu ve Sultan Mahmut yeni bir ordu kurma girişimlerini hızlandırdı (Lewis, 2004:81).

Alkan'a göre, Osmanlı'nın öncelikle askeri alanda yenilikler yapması, Osmanlı'nın ilgilenmesi gereken kaçınılmaz bir durumdu. Hatta sadece askeri alanda yenilik çalışmaları, reformların sadece askeri alanla sınırlı kalmasına ve diğer alanlarla ilgili olarak reform çalışmalarının gerçekleştirilmesine engel olmuştur. Ancak daha sonraki süreçte, diğer alanlarda da Batılı kurum ve modellere göre yeni düzenlemeler başlamış; bu durum kaçınılmaz hale gelmiştir (Alkan, 1992:7). Aslında, Batının genel bir model olarak alınmasıyla gerçekleştirilen yenilik hareketleri; Batı ile olan diplomatik ilişkiler sonucunda şekillenmiş, Batı'da görev alan hariciye memurları bunda önemli rol oynamışlardır (Mardin, 1995:11).

Özellikle 17. yüzyıl sonlarından itibaren, Osmanlı eski gücünü kaybetmeye ve savaşlarda mağlup olmaya başlayınca, bu gerilemeyi önlemek için, batılılaşmanın ve askeri alanda ıslahatın gerekliliğine inanmışlardı. Askeri alandaki Batılılaşma hareketi I. Mahmut (1730 - 1754), I. Abdülhamit (1774-1789) ve özellikle III. Selim zamanında (1789-1807) hızlanmaya başlamış; II. Mahmut'la beraber bu reform girişimleri daha da hızlanmış, yenileşme hareketleri artmış ve bu dönem Batılılaşma yolunda tamamıyla ayrı ve yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Çünkü yenileşme hareketleri batılılaşma anlayışı ile bütünleşmiş; yenilikler sadece askeri alanla sınırlı kalmayıp, sosyo-kültürel alanı da etkisi altına almıştır. Genel olarak yapılan yeniliklere bakıldığı zaman, dilimizde ıslahat olarak adlandırılan yenilik girişimlerinin sürekli bir ilerleme ve

yükselme kaydetmediği; çeşitli dönemlerde ortaya çıkan bu girişimlerin bazen hızlanmış, bazen de gerilemiş olduğu gözlenir (Hayta ve Ünal, 2003: 98–99).

a-Sekban-ı Cedid Ordusunun Kurulması

II. Mahmut dönemi ıslahatlarının ilk uygulama alanı askeri alanda olmuş; Yeniçeri ordusunun talim ve terbiyesi amacıyla işe başlamıştır. Aslında Yeniçeri Ocağı'nı tamamen ortadan kaldırmak istemesine rağmen, ortamın buna hazır olmaması ve Yeniçerilerin çılgınlık yapma ve isyan çıkarma ihtimalini düşündüğü için böyle bir durum gerçekleşmiştir (Yıldırım, 2006:8).

II. Mahmut, Yeniçeri ordusu ile iş başaramayacağı kanaatine varmış -dahası Yeniçerilerin yapacağı yeniliklere ayak bağı olmasını önlemek için, Yeniçeri ordusunun tamamen kaldırılması durumunda ise isyanların ortaya çıkması ihtimalinden dolayı- ulema, rical ve ocak ağalarının muvafakati ile yeniçeri ocağına düzen vermek istemiştir. Bu amaçla, Sened-i İttifak'ın imzalandığı günlerde, 'Sekban-ı Cedid' adıyla modern bir ordunun kurulması gündeme gelmiştir (Hayta ve Ünal, 2003: 99).

Nizam-ı Cedit ordusunun kapatılması üzerine, İkinci Mahmud Sekban-ı Cedit ordusunu kurmuştur. Ancak bu ordu, Yeniçerilerin ayaklanmasıyla beraber bir süre sonra kaldırılmıştır. Askeri alanda yeni düzenlemelerin yapılması, yeniliklerin en başında gelmekte olup, ihtiyaç duyulan en acil durumdur. Bu alanda yapılan yenilik çalışmaları, İkinci Mahmud döneminin ilk yıllarında kendini göstermiştir.

b-Eşkinci Ocağının Kurulması

Osmanlı devletinin kuruluşuna paralel olarak varlık gösteren ve pek çok zaferin kazanılmasında aktör olan yeniçeriler, artık eski disiplin ve düzen içerisinde işlemiyordu. Bir zamanlar talimli askerlerin en önde gelenlerinin oluşturduğu yeniçerilerin eski halinden eser kalmamıştı, artık fayda sağlamaktan ziyade zararı dokunuyordu.

Osmanlı-Rus savaşında mağlup olan Osmanlı Devleti, Bükreş Antlaşması'nı imzalamış barış sağlama girişimlerinde bulunmuştu. Yeniçerilerin ciddiyetsizliğinden dolayı ise, 1821'de ortaya çıkan Mora ve Adalar isyanı beş yıl süreyle bastırılmamıştı. Dolayısıyla bu ocakla askeri başarı kazanılamayacağı ve düşmana karşı konulamayacağı

apaçtı. Bu duruma bir an önce el atılmalıydı aksi takdirde başlı başına bir tehlikeyle karşı karşıya kalınacaktı. Dolayısıyla yeni bir talimli askeri teşkilat kurmak kaçınılmaz bir zorunluluktur. II. Mahmut, Yeniçerilere rağmen yeni bir teşkilat kurulması kanaatindeydi. II. Mahmut bunun için olabildiğince titiz ve dikkatli davranıyordu. Çıkabilecek herhangi bir olumsuz tepkiye karşı ulemanın gücünden istifade etmek isteyen Sultan Mahmut, ulemanın desteğinin kazanılmasını gerekli görüyordu. Bu hususta ulemanın ileri gelenlerinin desteği sağlanmış, yeni bir ordu kurulmasının zaruriyetini onaylamıştı. Yeniliklerin gerçekleştirilmesinde kilit rol oynayan ve onayı gerekli görülenlerden biri de ulema idi. II. Mahmut devletin bütün organlarında yeniden bir yapılanmaya gidiyor, kendisine yakın bulduğu ve reformlara destek vereceğini düşündüğü kimseleri önemli mevkilere yerleştiriyordu. Kendisine engel teşkil edebilecek kişileri ise yavaş yavaş sindirmeye ve uzaklaştırmaya önem veriyordu. Sultan Mahmut, Avrupa modeline göre bir ordu kurma girişimlerine ilk olarak tersane ve topçu sınıflarının modernleştirilmesiyle başladı. Buradaki amaç bu sınıfları güçlendirerek kendisine bağlamaktı (Yıldırım, 2006:15–17). Sekban-ı Cedid ordusunun kaldırılması üzerine, II. Mahmut yeniçeri bölükleri arasından, Avrupa tarzında eğitim veren Eşkinçi Ocağını kurdu.

c-Yeniçeri Ocağı'nın Kapatılması(Vaka-İ Hayriye1826)

II. Mahmut reform çalışmalarına başlamadan önce bu reformlara elverişli ortamın hazırlanması hususunda oldukça titiz davranıyordu. Yeniçeri Ocağı anlayış itibariyle, reformların önünde büyük bir engel teşkil etmekteydi, ancak içinde bulunulan durumun hassasiyeti bu ocağın kapatılmasına izin vermiyordu. Çünkü süreç Yeniçerilerin isyanlarıyla ve ayaklanmalarıyla sonuçlanacaktı. Bunları ölçülü ve planlı bir şekilde ele alan II. Mahmut durumun ciddiyetinin farkında olarak Yeniçeri Ocağı'nı sadece ihya ile yetinecek, daha sonra ise Ocağı tamamen kapatacağı.

Yeniçeri Ocağının varlığı hemen hemen Osmanlı'nın kuruluş yıllarına dayanıyordu. I. Murat'ın padişahlığı döneminde Sadrazam Çandarlı Kara Halil Paşa tarafından örgütlenmiş ve daha sonra daimi ordu olarak kurulmuştu. Bu ocağa askerler devşirme usulü ile alınmıştır. Kuruluş yıllarından itibaren 18. yüzyılın ortalarına kadar geçen 350–400 yıllık süre zarfında sayısız başarı elde etmiş ve o dönemde dünyanın en güçlü asker ocağı olmuştur. “Ancak, Yeniçeri Ocağı 1683 ‘ten itibaren zayıflamaya,

bozulmaya başlamış kötü idareler yüzünden aslî görevleri dışında ayaklanmaya (kazan kaldırmaya), vezir kellesi istemeye; bahşiş, ulufe az verdi diye padişahları bile tahtan indirmeye teşebbüs etmiş, söz dinlemez topluluk haline gelmiştir.”(Demir, <http://www.mevzuatdergisi.com>).

II. Mahmud merkezi otoriteyi güçlendirmek, düzeni 19. yüzyılın gereklerine göre yeniden kurmak amacıyla bazı önlemler almış ve sert uygulamalara gitmiştir. Halkı Yeniçerilere ve Bektaşilere karşı olumsuz düşünmeye sevk ederek, halkın sempatisini ve desteğini onlardan uzaklaştırmak istemiştir. Askeri alanda reform çalışmalarına başlanmış, ancak en önemli ve tarihi adım II. Mamut döneminde Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla atılmıştır. II. Mahmut Yeniçerilerin gerçekleştirmek istediği reformların önünde büyük bir engel teşkil edeceğini ve büyük bir tehdit unsuru olacağı kanaatine vararak, Yeniçeri Ocağını kaldırmıştır. 1826 da Yeniçeri Ocağı "büyük olaylar, kanlı katliam ve bir ihbar furyası içinde kaldırıldı.”(Ortaylı, <http://dergiler.ankara.edu.tr>). Sultan bu eyleminde, ulemanın, devlet adamlarının, topçu birliklerinin ve ayrıca esnafın da desteğini almıştır.

“Sadr-ı azam da ulema ve devlet ricali ile beraber Sultan Ahmet camiinin sol tarafında avluya bakan cephesini karargah yaparak böylece tutulup gönderilen yeniçerileri birer birer huzuruna çağırıp her birini bir yönden soruşturup ‘peki’ diyerek mahfel-i hümayun altında hapisane olarak kullanılan kargir odaya gönderir, orada yakılır, leşi de sürüterek at meydanında bulunan belli çınar önüne astırırdı. Et meydanı çatışmasında öldürülen yeniçerilerden başka bu suretle epeyce yeniçeriyi de böyle idam etti.” (Ahmet Cevdet Paşa, 1993:2954).

1826'da gerçekleştirilen bu olaya Vaka-i Hayriye de denmiştir. Bundan böyle, ıslahatların önündeki en büyük engel de kaldırılmış oldu. Yeniçeri Ocağı kaldırılınca yerine Asakir-i Mansure-i Muhammediye adıyla bir ordu kuruldu.

İzzet Molla, Yeniçeriliğin kaldırılması üzerine duyulan rahatlamayı şu beyitlerle dile getirir:

“Bir zaman ehl-i fitne cami-i Han-ı Ahmedde

Bi günah asmışdı kullarını Hallakın

Şimdi Erbab-ı şekkanın dökülüp kelleleri

Meyve vaktine yetişdik şecer-i vakvakın” (Ahmet Cevdet Paşa, 1993:2955).

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasının ardından ulema da yeniliklere karşı koyabilecek gücü kendinde bulamamıştır. Lewis, bu duruşu şu şekilde ifade eder: “Şeriatın bekçileri ulema bile, başvuracak ne yeniçeri ne de halk kalabalığı bulamayınca, Sultan'ın istibdadını yumuşatma görevlerinde ağır bir zaafa uğradılar. Mahmut'un bunca yıl beklemiş olduğu köklü düzenlemeler için artık yol açıktı.” (Lewis, 2004:81). Bu mesele, Turhan'da aşağıdaki paragraftaki gibi ifade bulmuştu.

“İşte tarihte ‘Vakai Hayriye’ namıyla meşhur olan yeniçeriliğin lağvı, efkârı umumiyenin bu nevi bir kanaati ve olgunluğu sayesinde mümkün olmuştu. Şüphesiz yeniçeriliğin lağvı, cemiyet içinde ani bir boşluk bırakması bakımından içtimai bünyede çok mütenevvi ve mühim tesirler icra etmiştir. İmparatorluk bu yüzden meydana çıkan sarsıntılardan kolayca kurtulamamış ise de gerek bu, gerek müteakip devirlerde yapılacak ıslahat ve yenilikler için hiç olmazsa saha temizlenmiş, zemin hazırlanmıştır. (Turhan, 1987:161).

Yeniçeriler, hazineden ulufe alan en önemli askeri sınıftı. Kuruluşundan itibaren 16. yüzyılın sonlarına doğru mükemmel bir hal almışlardı. Ancak 18. yüzyılın sonlarından itibaren, devlete tehdit unsuru olmaktan ve bela getirmekten başka bir iş yapmıyorlardı. II. Mahmut planlı ve sorunsuz bir şekilde Yeniçeri Ocağını kaldırmak için 17 yıl gibi bir süre beklemişti (Esad Efendi, 2005:XLIII-LI).

Es'ad Efendi Yeniçeri Ocağının kaldırılmasına dair bilgi verdiği Üss-i Zafer adlı eserinde, Yeniçeriliğin kaldırılması hadisesini şu beyitle dile getirmiştir.

“Görmedi bilye bir havadis dünya

Vak'a vü vak'a-nüvisi ra'na

Dahi bir nice zafer-name yaza

Namını levha-i gerduna kaza (Es'ad Efendi, Üss-i Zafer, 3/1, 2005:3)

Yeniçeriliğin kaldırılmasıyla, bu ocağın “yıkılışına karşı protesto ayaklanmaları kışkırttıkları bahanesiyle, yüzyıllarca Yeniçerilerle yakın işbirliği yapmış olan Bektaşî tarikatını dağıttı. Şeyhülislamın ve başlıca ulemanın desteğiyle tarikatı yasakladı, tekkelerini yıktırdı, liderlerini alenen idam ettirip, gerisini sürdü.”(Lewis, 2004:80). Es'ad Efendi yeniçeriliğin kaldırılmasının yanı sıra Bektaşî tarikatının da dağıtılmasını aşağıdaki beyitlerde ifade etmişti:

“Yeniçeri ta’ife-i bagiyesi şerrinden

Hamd ola eyledi Hak devlet-i İslamı emin

Dileriz kim ide Bektaşileri bergeşte

Birisi düşmen-i devlet birisi düşmen-i din” (Es’ad Efendi, 2005:172).

d-Asakir-i Mansure-i Muhammediye Ordusunun Kurulması

Yukarıdaki bölümlerde ordunun Osmanlı için ne kadar önemli bir unsur olduğunu belirtmiştik. Ordudaki gerilemelere aranan çarelerin bir sonucu olarak, Yeniçeri Ocağı kaldırılmış ve onun yerine Asakir-i Mansure-i Muhammediye adında bir ordunun kurulması kararlaştırılmıştır. Bir hatt-ı hümayun yayınlanarak 1926’da Haziranın 17’sinde Yeniçeri ocağı kaldırılmış ve yerine yukarıda bahsi geçen yeni bir ordu kurulmuştur (Lewis, 2004:80).

Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılması üzerine bir gün arayla ‘Meşveret Meclisi’ toplanarak ocağın kaldırıldığını bildiren bir ferman hazırlamıştır. Yeniçeriliğin kaldırılmasında apaçık desteği görülen Es’ad Efendi bu fermanı camide okumuş ve daha sonra bütün sancaklara gönderilmiştir. Bu fermanda, Yeniçeri Ocağının kaldırıldığı ve yerine Asakir-i Mansure-i Muhammediye adıyla yeni bir ordu kurulduğu açıklanmıştır. (Ahmet Cevdet Paşa, 1963:14).

2.2.1.5. Hukuk ve Yönetim Alanında Yapılan Yenilikler

Yeniçeri Ocağının kapatılmasıyla, II. Mahmut merkezi idare ve hükümet teşkilatında düzenlemeler yaparak, modern bir devlet teşkilatı kurmak istemiş; bu doğrultuda çalışmalar yapmıştır (Hayta ve Ünal, 2003:103).

Siyasi reformlar, Osmanlı padişahları üzerinde aynı zamanda baskısını hissettiren biri iç, diğeri dış, iki ayrı amilin tesiriyle meydana gelmiştir. İçeride yeni açılan okullarda yetişmiş ve Batılı fikirlerin tesirinde kalmış yeni bir aydınlar zümresi belirmişti. Dışarıda ise, Batılı devletler, siyasi ve ekonomik taahhütlerini yerine getirmeye muktedir, nispeten kuvvetli bir Osmanlı devletiyle iş görmeyi tercih ediyorlardı. Böylece siyasi değişme alanı genişleyerek bir taraftan yeni yeni sosyal grupları içine alıyor, hedeflerini daha açıkça belli ediyor, diğer taraftan da dış tesirlere daha az bağlı hale geliyordu (Karpaz; 1967:1).

Mevcut kurumlarda ortaya çıkan ihtiyaçlardan biri de bir yabancı dil bilme ihtiyacı ve sorundu. Kamu işlerinde, Avrupa ile iletişimi de sağlayacak dış ilişkilerde bir Batı dili bilmeye ihtiyaç vardı. “Elzem olan temaslar İstanbul’daki Avrupa elçilikleri yoluyla sağlanır ve konuşmalar, genellikle yerli Hristiyan tercümanlar aracılığıyla yapılırdı. 1833’te Sultan dil sorununu daha ciddi olarak ele aldı ve Babıali’de bir ‘tercüme odası’ kurdu; daha sonra bunu Seraskerlikte ve diğer devlet dairelerinde benzer odaların kurulması izledi.(Lewis, 2004:87-89). Reform çalışmaları ekseninde hukuk ve yönetim alanında yapılan diğer düzenlemeleri kısaca aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:

- 1- Divan teşkilatı kaldırılarak nazarlıklar(bakanlıklar) kurulmuştur.
- 2- Hükümet işlerinin yürütülmesi için Meclis-i Vükela, ıslahatları denetlemek için, Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye, devlet memurlarını yargılamak amacıyla Darüşşüray-ı Babıâli ve askeri işleri düzenlemek için Darüşşüray-ı Askeri adlı meclis kurulmuştur.
- 3- Dirlik sistemi kaldırıldı. Bunun yerine devlet memurlarına maaş bağlanmıştır.
- 4- Memurlar iç işleri ve dış işleri olmak üzere ikiye ayrıldı. Memurların, atama ve yükselme işleri için rütbe ve nişan sistemi getirilmiştir..
- 5- Posta, polis ve karantina teşkilatları kurulmuştur.
- 6- Müsadere usulü kaldırılarak özel mülkiyet ve miras hakkı tanınmıştır.
- 7- Askeri amaçlı ilk nüfus sayımı yapılmıştır.
- 8- Kılık kıyafette değişiklik yapılarak memurlara fes ve pantolon giyme mecburiyeti getirilmiştir.
- 9- Büyük iller bölünerek yeni iller kuruldu ve bunlar merkeze bağlanarak başlarına valiler gönderilmiş, mahalle ve köylere muhtarlar atanmış, vergi kuralları yeniden düzenlenmiştir.

Devlet kurumlarında yapılan yeniliklerde maliye kurumlarında yeterli pay ayrılmıştır. 19.yüzyılda dünya ekonomisi ne bağımlı hale gelen Osmanlı ekonomisinde bütçe açıkları görülmeye başlamıştır. Avrupa maliyesi denetiminde geçen sürede ise açıklar artmıştır (Erdoğan Keskinlik, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1271/14638.pdf>).

2.2.1.6. Eğitimde ve Sosyo-kültürel Alanda Yapılan Yenilikler

II. Mahmut'un ıslahatlarında eğitim alanı, ıslahatların büyük bir bölümünü teşkil eder. Osmanlı eğitiminin temelini medreselerde alınan geleneksel eğitim sistemi oluşturuyordu. Yedili yaşlardan itibaren her Müslüman çocuk Kur'an-ı Kerim'i öğrenerek dini bir görevi yerine getirme sorumluluğunu taşırdı. Devlet bürokrasisinde görev alan memurlar, yüksek derecede medrese eğitimi alarak belirli mevkilere getirilmekteydi. Ancak devletin hızla gelişmesi ve bürokratik yapının büyümesiyle, bu sistem yeterince sağlıklı işleyemez oldu ve nitekim bu niteliksiz elemanlardan kaynaklanmaktaydı. 18. yüzyıldan itibaren medreselerde bir bozulma başlamış, ayrıca medrese eğitimi çağın gerektirdiği ilim seviyesini yakalayamayarak çağın gerisinde kalmaya yüz tutmuştu. Oysa Batı ile dengelerin yeniden sağlanabilmesinde bu eğitim çok yetersiz kalacaktı. Sultan Mahmut, ıslahatların başarıya ulaşabilmesi için, öncelikle eğitimde düzenlemeler yapılmasını gerekli görmüştü. Nitekim, ıslahatları geliştirip muhafaza edebilecek bir neslin yetişmesi için bu şarttı. Bu durumda, sonraki süre zarfında medreseler kaldırılmayacak, yanı sıra Batı usulü modern eğitim kurumları açılacaktı (Hayta ve Ünal, 2003:109). 18. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı Devleti eğitimde batılılaşma sürecine girmiştir artık.

Yeni kurulan orduda eksikliği karşılamak için subay ve sivil memur yetiştirmek için eğitime verilen önem daha da arttı. Sultan Mahmut Paris'e öğrenci göndererek yeni bir girişimde bulundu. Avrupa'dan yabancı uzmanlar getirilerek takviye sağlandı.

Eğitimde Batılılaşma hareketleri yabancı dil engelinde beraberinde getirirken, devlet memurlarının yabancı dil öğrenmesi girişimleri başlamıştır. Tercüme önceleri Fenerli Rum Beyleri tarafından yapılmış, 1921'lerden itibaren Müslümanlara bırakılmıştır.

Yeni açılan okullarda, eğitim verenlerin birçoğu yabancı uzmanlardan oluşmaktaydı. 1831-34'te ikisi de askeri amaçlı iki okul daha açıldı. Biri yeni orduya giydiği ceket ve pantolonlara uygun giysili davul ve trampetçi sağlamak görevinde olan Muzika-i Hümayun Mektebi idi. 1834'te törenle açılışından birkaç yıl önce planlanmış olan bu okul, Osmanlı ordusunun St. Cyr'i olarak hizmet görmek amacıyla açılmıştı ve şartlar elverdiği kadar Fransız örneğine uydurulmuştu. Burada da yabancılar öğretimde egemen rol oynadılar. Genellikle Fransızca olmak üzere yabancı bir dil bilmek bütün öğretimin

ilk ihtiyacı ve ön şartı idi. Tıbbiyedeki gibi, çocuklar için hazırlayıcı bir bölümü de vardı. Buraya kadar Mahmut'un eğitim tedbirleri daha çok orduyla ilgili olmuştu. Fakat 1838'de ilk ve orta sivil eğitim sorununu ele aldı ve rüştiye diye adlandırdığı okulların açılmasını planladı. Mahmut hayatta iken çok az ilerleme oldu; fakat Sultan Ahmet ve Süleymaniye camilerinde Mekteb-i Maarif-i Adliye ve Mekteb-i Ulum-u Edebiye adında iki orta dereceli okul açıldı. Ders programları büyük ölçüde gelenekseldi; fakat Fransızca ve modern konuların öğretimini de öngörüyordu. Amaçları devlet memuru ve tercüman yetiştirmekti; askeri okullarda olduğu gibi, bunların öğrencileri de devlet veya vakıf fonlarından destekleniyordu. Yabancı dil eğitimi vermek ve modern bir anlayış getirmek için açılan okulları şu şekilde sıralayabiliriz: "Mekteb-i Ulum-ı Harbiye, Mekteb-i Şahane-i Tıbbiye, Mızıka-ı Hümayun, Mekteb-i Maarif-i Edebiye, Mekteb-i Maarifi Adliye ve bunlara ilaveten Mühendishanelerle teknik okullardır."(Karagöz, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1152/13546.pdf>).

Düzenli bir nüfus sayımı yapılmış ve mülk yazımı sistemi kurulmuş; tımar sistemi kaldırılmıştır. İlk resmi gazete olan Takvim-i Vakayi gazetesi çıkarılmış, iletişim kurmada da yeni bir dönem başlamıştır. Sarayda ise, Avrupa'nın sosyal yaşam tarzı benimsenmeye başlanmış, Avrupa'daki gibi bir protokol uygulanmaya başlamıştır. Örneğin padişah resimlerini yaptırmış ve duvarlara astırmıştır. Yeniliklerin geleceği açısından en önemli unsur olan eğitim kurumunda atılan adımlarla, geleceğin yenilik taraftarı kimseler yetiştirmek amaçlanmıştır.

Genel olarak bakıldığında, Osmanlı'da Batılılaşma hareketleri çok sağlam temeller üzerine kurulmamış, Avrupa ile dengenin biran önce sağlanması ve açığın kapatılması arzusu ıslahatlara şekil ve hız vermiştir. II. Mahmut döneminde ilkokul zorunlu hale getirilmiş, Tıb-Harb-Müzika meclisi açılmış, tıp okulunda Fransızca eğitim yapılmış, Avrupa'ya öğrenci gönderilmiş, rüşdiyyeler kurulmuş (Tercüme Odası, Mekteb-i İrfan, Mekteb-i Maarif Edebiyye), resmi gazete (Takvim-i Vekayi) yayınlanmaya başlamıştır. Görüldüğü üzere eğitime hız kazandırılmış, her türlü tedbir alınmaya başlanmıştır. 19. yüzyıldan itibaren modern eğitim veren okullar açılmış, bu durum ise medreselerin aleyhine işlemiştir. Nihayetinde yeni açılan ve modern olarak nitelendirilen bu eğitim kurumlarında yeni bir bürokrat sınıf ortaya çıkmıştır. Batılılaşma ve Batı tipi eğitim kurumları çoğalıp etkisini artırmaya başladıkça ilmiye sınıfı da saf dışı kalmıştır.

Eğitime doğrudan müdahale hakkı bulunan padişah, vakıfların idaresi ve gözetimini tekbir çatı altında toplamak için Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ni kurmuştur. Devletin ihtiyaç duyduğu yeni nizamları yapması için 'Meclis-i Ahkâm-ı Adliye' adıyla bir heyet kurulmuş daha sonra yerini Meclis-i Umur-u Nafia adlı bir kuruma bırakmıştır. Bu kurum aynı zamanda modern eğitim için bir teşkilatlanmayı da başlatmıştır. Bu meclis eğitim konusunda da raporlar hazırlamış, teşkilatta ve düşüncede bir takım yenilikler yapmıştır.

Meclis-i Vala orta mekteplerde okutulacak olan sarf ve nahiv derslerinin önemine işaret edip bundan böyle muhallaf mekteplerinde Selatin-i İzam mekteplerine ve bunlardan dahi mekatib-i aliye ye istekleriyle nakil olunacak çocukların daima liyakat ve istidatlarına dikkat ve mevsimleri bitiminde istekli olanların naklini çabuklaştırmak üzere yine şeyhülislam marifetiyle Kafi miktar maaş ile ulemadan uygun bir kişinin nazır seçilmesi ve tayin edilmesi yollu tavsiyesi ile padişah bütün eğitim ve ğretim işlerini planlamak ve yürütmek üzere "Mart 1839 da bir idare ile Evkaf-ı Hümayun Nezareti bünyesi içinde Mekatib-i Rüşdiyye Nezaretini kuruyor ve 5 şubat 1839 da açılan Mekteb-i Maarif-i Adliyye'nin nazırlığına atanan Evkaf müfettişlerinden imam zade Esad Efendiyi de Anadolu payesiyle bu nezaretin başına tayin ediyordu." (Erdoğdu, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler>). Bu yeni düzenlemelerde nazır ve yeni açılan okullara ğretim görevlisi atama yetkisi şeyhülislama bırakılmıştı ancak okul kurma işi hükümete aitti. 19. yüzyıl ortalarından itibaren geleneksel eğitim sistemi artık iyice zlmştı. (Erdoğdu, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler>).

2.2.2. II. Mahmud Dönemi Bürokratik Yapı ve Düşüncenin Değişimi

19. yüzyıldan itibaren Batılılaşma sürecine giren Osmanlı devlet yapısında her bakımdan bir değişme ve yenileşme meydana gelmiş; bürokratik yapıda meydana gelen değişim ve dönüşümler düşünce alanına da yansımış ve Osmanlı'nın fikri ve siyasi yapısında da büyük değişiklikler meydana getirmiştir. (Seyitdanlıoğlu, <http://yunus.hacettepe.edu.tr>) Düşünce yapısının değişmesinde çok çeşitli örnekler karşımıza çıkar. Osmanlı bürokrasinin dönüşmesinde fikri değişime örnek olarak, "klasik ulemanın, yerini mnevverna bırakması" gösterilebilir. Osmanlı modernleşmesi aslında Batı'yı tanıma ve Batı'ya benzeme biçiminin bir tezahürüdür (Kahraman, <http://www.bisav.org.tr>).

Osmanlı Devleti'nin parlak dönemlerinden miras olarak devraldığı güçlü bürokratik yapısı, dünya ölçeğindeki dengelerin değişmesi ve güç unsurunun el değiştirmesiyle birlikte yeni sorunlarla karşı karşıya kalmış ve buna çözüm üretmez hale gelmişti. Ayrıca uzmanlaşmış insana ihtiyaç duyulan bürokratik yapıdaki ihtiyacı klasik eğitim kurumları karşılayamaz olmuştu. "Avrupa'daki gelişmelerin etki ve zorlamasıyla klasik Osmanlı idari sisteminde ortaya çıkan bu sorunlar, artık idari yapıda ciddi bir düzenlemeye gidilmesini zorunlu hale getirmişti." (Akyıldız, 2004:192).

Berkes, toplumun yeniliklere karşı çıkmalarında gerekçelerinin ve savunmalarının 'din' noktasında olduğu kanaatindedir. Dinin yenilikler karşısında bir sığınma noktası olduğunu düşünür. Örneğin İbrahim Müteferrika'nın Osmanlıya matbaayı getirmesi tepkiyle karşılanmış, dine aykırı olduğu gerekçesiyle büyük tepki toplamıştır. Ancak ulemanın matbaa konusuna olumsuz bakmadığını ve herhangi bir tepki vermediğini söyler (Berkes, 2004:58).

Bütün problemlerin giderilmesi için çalışmalar yapan II. Mahmut, idari sistemin ihtiyaçlarına göre düzenlemeler yaparak, çağdaş olarak nitelendirilen merkezi bir yapı oluşturmuştur. Devletin yapısını tamamen değiştirerek yeni meclisler ve nazırlıklar (tanzimat-ı hayriyye) kurmuştur. Bürokraside gerçekleştirilen bu reformlarla birlikte, şekil ve muhteva yönünden büyük değişiklikler yaşanmış, iç ve dış sorunlar buralarda dosyalar şeklinde sınıflandırılmıştır (Akyıldız, 2004:192).

"II. Mahmut zamanı, bütün garplılaşıma tarihinde tamamıyla ayrı ve yeni bir devrin başlangıcıdır. Bu itibarla kültür değişmelerine ait devirler arasında hususi bir ehemmiyeti ve mevki vardır. Zira bu devirde vuku gelen yenilikler, beliren içtimai temayüller, tazyik ve tesirler, müteakip devirler üzerinde müessir olmak suretiyle müstakbel değişmelerin çıkırını açmış, istikametini tayin etmiştir. Binaenaleyh bu devir, zamanımıza kadar devam edip gelen mecburi veya güdümlü dediğimiz değişmelerin başlangıcı olmuştur."(Turhan, 1987:160).

Yukarıdaki paragrafta görüldüğü üzere Turhan, bu dönemde bürokratik yapı ve düşüncedeki değişimi 'zorunlu kültür değişimleri' olarak adlandırdığı bir dönüşümün ifadesi ve yansıması olarak görür. II. Mahmut döneminde en tepeden başlayan ve tabana kadar inilemeyen bu süreç, halk için bir mecburiyetten başka bir anlam ifade etmemiştir. Yenilikler, hayranlık içerisinde hızla ilerlemiş, reformların lehine ancak devletin içinde bulunduğu durumun ihyasının aleyhine bir çizgide seyretmiştir.

Yapılan yenilikleri ve sonuçları da genel olarak değerlendirecek olursak; 19. asırda yapılan yenilikler sadece askeri alanla sınırlı tutulmamış, diğer alanlara da yayılmıştır. Bu yüzyılda mevcut devlet anlayışı değişmeye başlamış, batılılaşma yolunda ıslahatlar gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

Yenilik hareketleriyle, “devreye mektepler (laik okullar), nizami mahkemeler (laik mahkemeler) girmeye başlıyor ve dolayısıyla bilgi ve eğitim-öğretim alanında, hukuk ve adalet mantığında çatallaşma, ikili yapılar mevcut buluyor (Kara, 1998:1).

Bu dönemde eskiden var olan kurumların yanı sıra Batı modeline göre yeni düzenlemelerle gelen kurumlar birlikte varlık göstermeye başlayınca, kurumsal ve kültürel alanda bir ikilem ortaya çıkmış; çatışmalar doğmuştur. “Düşünce ve zihniyetin, bilgi anlayışının, devlet ve toplum pratiğinin değişimiyle birlikte Osmanlı Devleti’nde kültür ve dilde de bir değişimin vuku bulduğu görülmektedir.” (Okumuş, <http://www.akader.info/>).

Osmanlı modernleşme sürecine pragmatik eğilimler içerisinde girmiş, Osmanlı’yı dağılmaktan kurtarma kaygısıyla hareket etmiştir. Ancak, aceleci bir tavırla girişilen yenilik çalışmaları, yeterli alt yapı oluşturulmadan ve yüzeysel çözümler dâhilinde gerçekleştirildiği için sağlam temeller üzerinde yükselememiştir. Ayrıca Batı kurumlarının, Osmanlı sosyo-kültürel yapısına uygunluk içerisinde alınmaması ve olumlu-olumsuz bütün yanlarıyla olduğu gibi nakledilmesi yeniliklerde başarının sağlanamamasının nedenlerinden biri olarak gösterilebilir.

Bu dönemde pek çok yenilik toplum hayatına girmiş ancak toplum tarafından çok fazla kabul görmemiş hatta çoğunluğu tepkiyle karşılanmıştır. Kurumsal yapının yeniden örgütlenmesiyle her alanda kendini apaçık hissettiren bir düalizm görülmüş ve eski-yeni hesaplaşması başlamıştır (Doğan, <http://www.nidadergisi.com>). Turhan ise aşağıdaki gibi bir durum değerlendirmesi yapmıştır.

“Mamafih II. Mahmut devrinde günün acil ve mübrem ihtiyaçlarına cevap teşkil edeceği zannıyla başvurulmuş çarelerin, sathi, zararlı veya zararsız taklitlerin yanında ikinci derece bir ehemmiyet verilmekle beraber garplılaşmaya hakikaten yarayacak tedbirler de alınmıştır. Bunların başında, gelecek devirlerin mücedditlerini, yenilik fikirlerinin taraftarı olacak nesilleri yetiştiren yüksek mekteplerin açılması, bilhassa Avrupa’ya talebe gönderilmesi gibi teşebbüsler gelmektedir.” (Turhan, 1987:168)

Yenileşme dönemiyle ilgili genel bir sonuca varacak olursak, aşağıdaki gibi kısa bir durum değerlendirmesi yapabiliriz:

Osmanlı Devleti'nin dünya üzerindeki dev hâkimiyetiyle beraber, bu güç ilerleyen dönemlerde adeta tarih sahnesinden bir geri çekilişin ifadesi olacaktı. Bundan sonraki kuşak “nasıl taşınacağı bilmediği bir mirası kollarına alacaktı”. Bu emanetçi kuşak, ilerleyen zaman diliminde bu ağır yükten kurtularak, sorumluluklardan sıyrılarak şahsi meselelerin hafifliğinde savrulacaklardı (Deniz, 2005/69-70). “Modernlerin geleceğe yürüme iradeleri, geçmiş algısını görece zayıflatmış ve geçmişin bir ‘unutuş’a terk edilmesine sebebiyet vermiştir.”(Deniz, 2005/2:79).

Osmanlı'da içinde bulunduğu sosyo-ekonomik buhranlardan kurtulma projesi olarak Batı'ya eğilme, bir modernleşme projesi şeklinde seyretmiş, Osmanlı'nın kurtarılması çabalarında bir çözüm önerisi olarak ortaya atılan Batılılaşma politikası, daha sonraki süreçte bir amaç haline gelmiş, Batı'ya benzeme, adeta Batı gibi yaşama bilincini doğurmuştur. Yenilik döneminde modernleşme Batılılaşma hareketinin bir ifadesi ya da sonucu olarak anlamını bulmuş, Batı kültürünün ve kurumlarının ülkeye nakledilmesi şeklinde anlaşılmıştır. Böylelikle hem ileri hem de modern olunacağı düşünülmüş, ancak bütün bu fikir ve faaliyetler Osmanlı'yı yok olmaya sürüklenmekten alıkoyamamıştır.

BÖLÜM 3: OSMANLI MODERNLEŞME SÜRECİNDE ULEMANIN

DURUMU

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Osmanlı Devleti'nin kuruluşuyla birlikte ulema, her dönem etkili bir konumda olmuş; sosyal, siyasi, ekonomik, kültürel alanlarda belirleyiciliğini sürdürmüş ve gelişen olaylara yön vermiştir. Adaleti sağlamak, fetva ve hükümler vermek ve dini esasları yorumlamak, dini bilgileri öğrenmek, öğretmek, muhafaza etmek, yaymak gibi görevleri bünyesinde toplayan ilmiye mensubu ulemalar, bu vasıflarıyla toplum vicdanı ve değerleri üzerinde önemli ölçüde etkili olmuşlardır (Kara, 1998:1).

Fransız tarihçisi Ubicini Osmanlı ulemasını şu şekilde tasnif eder :

“Osmanlı uleması veya ulema heyeti iki kısma ayrılır: Şeriatın yorumcuları olan müftüler ve kadılardan oluşan adli bölüm ve din görevlilerinin (imamların) dahil bulunduğu dini bölüm. İlk zamanlar bu iki vazife ulemadan bir tek vazife halindeydi. Önceleri her iki vazifenin de padişahın şahsında birleşmiş olduğu gibi; kadı dini görevleri yaptırabilecek kabiliyetteydi. Nitekim bir imam da camiden çıktuktan sonra da hakimlik işini yürütebilirdi. Fakat zamanla bir bölünme oldu; kadılar sadece adli işlerle uğraşan bir grup meydana getirirken imamlar da kendi aralarında yalnız vaaz veren, imamlık eden bir başka grup kurdular. Kendilerini politik alanda yer bulma imkânı veren iktidarlarının mahiyeti, yüksek mevkilerde ve ulema şefi bile olma mevkiinde sayılmalarının sağladığı avantaj vazifeleri ibadetlere ait olmaktan ziyade adli meseleleri ilgilendiren bu zümrenin daima artan itibarı; idare ettikleri vakıfların idaresinden aldıkları paylar ve gördükleri davalardan aldıkları kırkta bir hak; aralarını ulemadan sadece en aydınlarını almaya gösterdikleri özen, işte bütün bu hak ve imtiyazlar kadıların imamlar üzerinde aşikar bir üstünlük sağlamalarına sebep olmuştur. İmamlar ise camilerin hayır ve hasenatı ile geçinen, fakir, bilgisiz halkın içinde kaybolmuş, gelirlerinin yetersizliğini telafi etmek üzere el işleri ile uğraşmaya mecbur kalmış ve ulema tarafından kendi aralarına girmeleri için davet edilmiş olsalar bile, bir çeşit köklü ve şahsi yetersizlik içerisinde buldukları için ulema sınıfının en geri mevkiine itilmiş bulunuyorlardı. Bundan dolayı kadıların emri altında hareket etmeye mecbur kimseler olmuşlardır. Mamafih müftü, sultanların tahta çıkışlarında dua etme hakkını muhafaza ettiği ve saraydaki iki büyük imamın yüksek memurlar sınıfının birinci sırasını işgal ettikleri için statülerini koruya gelmişlerdir. Müftü ile kadının vazifeleri arasında başlangıçtan itibaren ortaya çıkan ayrılık neticesi adli bölüm çifte bir yön taşıdığı için karşımıza ulema topluluğu içinde üç sınıf çıkmaktadır: Genel olarak kadı adı verilen adalet yöneticileri; her dereceden ve her sınıftan naip, kadı, molla, Rumeli ve Anadolu Kazaskeri. İkinci olarak şeriat yorumcuları ve uzmanları müftüler; ulemanın ikinci derecesini işgal ederler ve merteye bakımdan yüksek derecede bulunan mollalardan sonra gelirler. Şeyhülislam tarafından ömürlerinin sonuna kadar müftü olmak şartıyla tayin edilirler. Daha yüksek mevkilere ulaşma hakları olmadığından daha fazla bir maaşla daha önemli bir vilayete tayin olmak arzusundan başka bir şey temenni etmezler. Üçüncü sınıf ise din görevlileri olan imamlar; bunlar beş kısımda ele

alınabilir. 1) Şeyhler veya camilerde normal olarak vaaz eden kişiler. 2) Hatipler ki imamlık görevinde sultanın asıl delegeleridir ve onlar adına Cuma namazlarını mihraba geçip kıldırırlar. 3) Camilerin normal işleyişini sağlayan, cenaze ve evlenme merasimleriyle uğraşan imamlardır. 4) Müezzinler, 5) Caminin iç hizmetiyle uğraşan kayyumlardır.”(Ubicini, 1998:77-79).

17. asırda olduğu gibi, 18. ve 19. asırda da şehir işlerinde, müderrisler, vaizler, hatipler, imamlar, şeyhler, Manisalı kadı ve naibler, nakibüleşraf¹⁰ kaymakamı, reisül-ulema ve müftü ilk safi işgal ediyorlardı. Hükümete gönderilen mahzar ve şikâyetnameler incelenecek olursa, en başta bunların imza, isim ve mühürleri görülür. Şehirlerde bunlara danışılmadan iş yapılamazdı. Ulema sınıfı, müftülük, nakibüleşraf kaymakamlığı, reisül ulemalık, mütevellilik, müderrislik vs. makamları ele geçirerek zenginleşmiş ve 17. asra göre tesirleri artmıştı. Ulema, gerek manevi nüfuzunu gerekse makamlarını kullanarak; menfaatlerine dokunulduğu zaman, halkı tahrik ve teşvik ediyor, böylece şehirde olumsuz durumların çıkmasına sebep oluyordu. “İmparatorluğun her yana gönderdiği ağır lisanlı fermanları bir defa düşününüz, bir de o zamanki halkın bilgi ve okuma derecesini nazar-ı itibara alınız, o zaman okuyup-yazma bilen ulema sınıfının paha biçilmez kıymetini daha iyi anlamış olursunuz” (Uluçay, 1955:4).

Ayrıca “ulema aileleri özellikle 18. yüzyılda ilmiye sınıfı içinde bir çeşit kadroya sahip olmuş ve ilmiye tarikinin en yüksek makamlarında görev almıştır.”(Güldüşüren, <http://www.bisav.org.tr/admin/uploads/yayinlar/aguldusuren.doc>).

1930’dan sonraki Osmanlı yenileşmeleri, gerek sosyal statü gerek maddi kaynaklar açısından ulemanın konumunu olumsuz olarak etkiledi. Bu etki ulemanın hem bürokrasiden gittikçe uzaklaşmasına yol açmış, hem de ekonomik bakımdan daha zayıf duruma düşmesine neden olmuştur.

3.1. II. Mahmut Islahatında Ulemanın Etkisi

Islahat hareketleri ile ulema arasındaki ilişki aşamalı olarak değerlendirilecek olursa üç ayrı faaliyet karşımıza çıkar. Yönetim, Yeniçeri Ocağı’nın ilgasına kadar ulema ile arasını iyi tutmuş, sıkı bir ittifak geliştirmiştir.

¹⁰ “Nakibü’l –eşraf, Hazret-i Muhammed’in soyundan geldiklerini iddia eden kişilerin işlerine bakan devlet memurudur. Osmanlı İmparatorluğunun her döneminde, Peygamberin soyundan geldikleri sanıldığı için ‘seyyid’ de denilen bu kişilere son derece itibar edilmiş, hatta hiçbir görev yapmadıkları halde aylık bile bağlanmıştı” (Esad Efendi, sadeleşiren Ercan, 1979:143)

II. Mahmut'un ıslahat planlarına destek veren ulema 1826'daki gizli toplantıya katılmış; ulema önderlerinin bu toplantıdaki etkisi, çözüm planlarının daha planlı olmasını sağlamıştır. Yeni baştan bir ordu kurmak yerine, Yeniçerilerden yeni bir yapılanmada yararlanılmasına karar verildi. Bu kararın faaliyete geçirilmesinde ulemanın nispi gücünden istifade edilmiş; yüksek dereceli ulemanın desteği ve katkısı sağlanmıştır.

Ulemanın ileri gelenleri ise ıslahatlara açık bir destek vermiş; bununla birlikte büyük bir güç merkezini teşkil eden iki grup birbirinden ayrılmış ve dolayısıyla birbirinin desteğini de kaybetmiştir. Sonraki aşamaya gelindiğinde, ilmiye sınıfının tek dengeleyici unsur kalmasıyla birlikte saray karşısındaki yeri iyice daraltılmaya başlamış; ulema statü kaybına uğramıştır. En son aşamaya gelindiğinde ise, ilmiye sınıfı mensuplarının karşısına yeni kurumlar ve dengeleyici güç unsurlarının çıkarılmasıyla, ulema sultana karşı siyasi muhalefetin yanında yer almaya başlamış, ancak ulemanın bu tutumu onun gerilere itilmesine engel olamamıştır. Görüldüğü gibi, ulema Yeniçeri Ocağı'nın kapatılmasına verdiği destekle bir nevi kendi sonunu da hazırlamış; yapılan düzenlemelerde saray karşısında ağırlığını koyamamıştır (Kara, 1998:2).

3.1.1. Askeri Alanda Yapılan Yenilikler ve Ulema

Osmanlı Devleti'nin gerilemesiyle birlikte, işlevini yerine getiremeyen kurumların başında ordu vardı. Ordunun yenileştirilmesi amacıyla yapılan modernleştirme çabaları tepkiyle karşılanmıştı. Ordunun modernleştirilmesi yolunda, Batı modeline uygun askeri okullar açılarak, bu okullarda eğitim vermek üzere yabancı uzmanlar getirilmişti. "Harbiye, Mülkiye ve Askeri Tıbbiye okullarından yetişen bilgili bir kuşak Batıyı, Batıda geliştiren müspet bilimle bir tutan bir anlayışa sahipti." (Çetin, 2003:194-195).

Daha önceki bölümde, Batı usulü yeniliklerin ve düzenlemelerin 18. yüzyılda askeri alanda ortaya çıktığını belirtmiştik. İلميye sınıfına baktığımız zaman, yeniliklerin meşruluğunun sağlanması hususunda etkin rol oynadığı görülür. Bu sınıftan bazı kimseler, kaleme aldıkları eserlerle ıslahatları halka anlatmaya ve halkın ve de bazı muhalif grupların karşıtlığını engellemeye çalışmışlardır. Ulema aynı zamanda yenilikleri fiiliyatta da desteklemiştir. Örneğin, "Mısır ulemasından İbnü'l-'Annâbî, es-Sa'yü'l-Mahmûd fî Nizâmi'l-Cünûd adlı eserinde II. Mahmud'un yaptığı askerî

ıslahatları ayet, hadis ve İslam tarihi uygulamalarını delil göstererek savunmuş; Sahhâflar Şeyhizâde Es'ad Efendi¹¹ bu eseri Kevkebü'l-Mes'ûd fî Kevkebeti'l-Cünûd adıyla pek çok ilavelerle Türkçe'ye tercüme etmiştir.”(Dilbaz, 2008:VIII).

II. Mahmut döneminde yeniliklerin tekrar düşünülmesiyle ulemaya olan ilgi artmıştır. Çünkü ulema yeniliklerin gereğini halka açıklayarak yönetim ile halk arasındaki dengeyi sağlayan meşrulaştırıcı bir konuma sahiptir. Sekban-ı Cedid Ocağı'nın kurulmasında yüksek dereceli ulema ile diğer ulema sınıfının (tarikât şeyhleri, selâtin camileri vaizleri, dersiam hocaları) büyük ölçüde etkinliği söz konusudur. Ulemanın bu tutumu Yeniçeri Ocağı'nın da tepki göstermesine neden olmuş; Yeniçeri Ocağı'nın tepkisi ve reform karşıtı tavrı giderek daha çok büyümeye başlamıştır. ‘Abdullah Koşmani’ adında bir vaizin Ramazan ayında bu hususta verdiği sohbetlerin, bir kısım Yeniçeri mensubunu tarafından şiddetle karşılanması bunun bir örneğini teşkil eder. Bu vaiz, eğitilmiş askerin gerekliliğini halka anlatmaya ve halkın bu ocağa desteğini ve de katılımını sağlamaya çalışmıştır. Böyle düşünmeyen bir kısım ulema ise, bu reformları tenkit edici vaazlarını sürdürmüşlerdir. Bütün bu çabaların neticesinde, Yeniçeri Ocağı'nın sert tepkileri ile Sekban-ı Cedid ocağı ilga edilmiştir (Cihan, 2004:104–105). Ulema arasında ilk görüş ayrılıkları ya da yenilikler karşısındaki farklı tutumları burada kendini hissettirmeye başlamıştır.

II. Mahmut askeri alanda gerçekleştirmeyi düşündüğü reformlara uygun ortamı hazırlamak için oldukça titiz davranmış, bir yandan da destek bulmak için ulemaya olan ilgiyi artırmıştır. Hatta bunlara hızlı terfi etme imkânı vermiştir. Ayrıca reformlarda kendisine destek olabilecek ve halkın desteğini sağlayabilecek, halk üzerinde etkili bulunduğu ulemayı yönetim organlarına yerleştirmeyi gerekli görmüş; kendisi için destekleyici olabileceğini düşünmediği ulemayı da bu konulardan uzaklaştırmaya çalışmıştır. Örneğin, “1825'te Şeyhülislam Mekki-zade Asım Efendi görevden uzaklaştırılmış, zümre içindeki nüfuzu ve ilmi prestiji ile tanınan Anadolu kazaskeri Kadı-zade Tahir Efendi Şeyhülislamlık makamına getirilmiştir.”(Cihan, 2004:105–106).

¹¹ “Şeyhizade Mehmed Esad Efendi, 1825 yılında, Şanizade Atullah Efendi'den sonra vak'anüvis oldu. Bundan sonra başka görevlerde de bulundu ise de vak'anüvisliği ölünceye kadar devam ettirdi. 1828'de Osmanlı-Rus savaşında, ordu kadısı olarak cepheye gitti. Dönüşünde tekrar Üsküdar kadısı oldu”(Esad Efendi, sadeleştiren Ercan, 1979:17)

II. Mahmut, Yeniçeri Ocağının ortadan kaldırılmasında, ulemanın manevi nüfuzundan faydalanmış ve ulemanın büyük desteğini görmüştür. Ancak ilerleyen zaman zarfında, ulemaya duyduğu ihtiyaç azalmış, ulema ve ilmiye sınıfı gerilere itilmiştir.

Yukarıda da görüldüğü gibi II. Mahmut, reform sürecinde ilmiye sınıfının itibarından yararlanmayı düşünmüş, aldığı kararları bu doğrultuda tamamlamaya çalışmıştır. İstanbul'da eğitilmiş bir askeri birliğin oluşturulması hususunda yüksek dereceli ulema ile sivil bürokrasi arasında müzakereler¹² yapılmış ve böyle bir birliğin oluşturulması kararına varılmıştır. Bu talimli askeri birlik, Eşkinçi Ocağı ismiyle anılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin ilmiye sınıfının desteğine gerek duyması, "zümrenin, toplumun çeşitli kesimleri üzerindeki nüfuzunu yansıttığı kadar, siyasi otoritenin gücünün zayıf olduğunu ve bu bakımdan devletin bekası için zorunlu olan talimli asker tertip etme kararının sorumluluğunu paylaşma ihtiyacından doğduğu söylenebilir."(Cihan, 2004:107).

Yeniliklerin halk içerisindeki meşruiyetinin sağlanması ve muhalif grupların sindirilmesi hususunda ulema, Sultan'a büyük destek vermiş, bu konuda kaleme aldığı eserlerle ıslahatların gerekçesini ve gerekliliğini pekiştirmek istemiştir. Örneğin, kazaskerlik, nakîbüleşrâflık, vak'anüvislik, Takvîm-i Vekâyî nazırlığı gibi görevlerde bulunan Sahhâflar Şeyhizâde Es'ad Efendi'nin *Üss-i Zafer*'i Yeniçeri Ocağı'nın ilgasını anlatır ve bu köklü ıslahatı şiddetle savunur."(Dilbaz, 2008:7). Sahhaflar Şeyhi-zade Mehmed Esad Efendi de yenilik taraftarı olan ve her konuda ıslahatları destekleyen bir isimdir. Yeniçeriliğin kaldırılması olayında, olaylara birebir şahit olmuş ve gerçekleştirilmesinde aktif rol oynamıştır (Arslan, 2005:X).

Yenilikleri fiiliyatta destekleyen isimlerden biri de "Cezayir'de Hanefî kadılığı ve İskenderiyye'de müftülük yapan Türk ya da Arnavut asıllı olduğu söylenen Cezayir doğumlu İbnü'l-'Annâbî (1775-1851)'nin II. Mahmud'un askerî ıslahatını savunmak üzere kaleme aldığı Arapça es-Sa'yü'l-Mahmûd fî Nizâmi'l-Cünûd adlı eserini kazaskerlik, nakîbüleşrâflık, vak'anüvislik ve Takvîm-i Vekâyî nâzırlığı gibi görevlerde

¹² "Bu toplantıda Sadrazam Mehmet Selim Paşa, Sadaret kethüdası Ahmet Hulusi Efendi, Baş defterdar Tahir Efendi, Reisülküttab Mehmet Seyyid Efendi, Darphane Nazırı Es'ad Efendi, Tophane Nazırı Sadık Efendi ve ilmiye zümresinden Şeyhülislam Kadı-zade Mehmet Tahir Efendi, eski Rumeli kazaskeri Halil Hamit Paşa-zade Arif Beyefendi, yine eski Rumeli kazaskeri Mustafa Behçet, Anadolu kazaskerliği rütbesinde bulunan Reisülküttab Raşid Efendi-zade S. Cafer Beyefendi ve İstanbul kadısı el-hac Sadık Efendi bulunuyordu."(Cihan, 2004:106-107)

bulunan Sahnâflar Şeyhizâde Es'ad Efendi (1789-1848) Kevkebü'l-Mes'ûd fi Kevkebeti'l-Cünûd adıyla pek çok ilavelerle Türkçe'ye tercüme etmiştir. Arapça aslı 1827'de telif edilen ve 26 Nisan 1829'da temize çekilmiş tercüme metni muhtemelen padişaha sunulmuş olan bu eser, II. Mahmud'un yaptığı askerî ıslahatların âyet, hadîs ve ilk dönem İslam tarihi uygulamalarının delil gösterilerek desteklendiği bir ıslahat metni olmasının ötesinde, aynı zamanda Hz. Peygamber'in yaptığı bütün savaşların mufassalan anlatıldığı bir megâzî kitabıdır.”(Dilbaz, 2005:V).

3.1.2. Hukuk ve Yönetim Alanında Yapılan Yenilikler ve Ulema

Yönetim alanında gerçekleştirilen reformlar, “Osmanlı padişahları üzerinde aynı zamanda baskısını hissettiren biri iç, diğeri dış, iki ayrı amilin tesiriyle meydana gelmişti. İçeride yeni açılan okullarda yetişmiş ve Batılı fikirlerin tesirinde kalmış yeni bir aydınlar zümresi belirmişti; dışarıda ise Batılı devletler, siyasi ve ekonomik taahhütlerini yerine getirmeye muktedir, nispeten kuvvetli bir Osmanlı devletiyle iş görmeyi tercih ediyorlardı.”(Karpas, 1967:1).

“Meclis-i Vükela ve daimi nitelikli diğere organize meclislerde ilmiye mensupları oranının son derece sınırlı olması, siyasi ve idari kararlar üzerinde ve merkezi yönetimde zümrenin nüfuzu ve nispi rolünün daralmasının önemli işaretlerinden biri olarak kabul edilebilir.”(Cihan, 2004:157). 1826'dan sonra daralma eğilimi içine giren ilmiye zümrenin nispi gücü Tanzimat döneminden itibaren siyasi ve idari alanda daha belirgin tarzda azalmaya devam etti. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise ilmiye zümresi mensuplarının siyasi sistemin dışına itilmeyle başladığı görülmüştür.

Reformların başlangıç döneminde siyasi kararların alınmasında ve sorumluluğun üstlenilmesi konusunda kendisine başvurulmuş şeyhülislam itibar kazanmış, 19. yüzyılın ortalarından itibaren ise bu prestijini kaybetmeye başlamıştır. Bu durum, içinde bulunulan sosyal durumun bir gereği ve sonucu olarak vuku bulmuştur. Nitekim şeyhülislamın desteğine gerek duyulduğu zamanlarda ona olan ilgi artmış, yenilikler neticesinde kurumların niteliğinin değişmesi sonucunda da görev ve sorumluluklar el değiştirmiş, şeyhülislamın yetkisi olabildiğince sınırlandırılmıştır. Bu durumun ıslahatlar sonucu uzmanlaşmanın bir sonucu olarak da ortaya çıktığı söylenebilir. II. Mahmut döneminde idari kararlar içerisinde fonksiyonu olan tek kişi şeyhülislam

olmuştur (Cihan, 2004:157). Din âlimlerinin fiili bürokratikleşmeleri ve böylece sultana bağımlı oluşları olgusu, ilmin ve ulemanın geçmişteki konumundan farklı bir durumdur. Ulemanın konumunu olumsuzlaştıran bir faktördür bu.

Şeyhülislam 1876 anayasasına göre devlet idaresindeki konumunu korumuş, sadrazamdan sonra yerini almış, Osmanlı'nın son dönemine kadar ise kabinede tam yetkili üye olarak varlığını sürdürmüştür. Ancak onun bu mevcudiyeti 19. yılın ilk dönemlerine kadar oldukça etkisiz ve işlevi sınırlıdır. Bazı durumlarda da şeyhülislamın yanı sıra yüksek dereceli ulemalarda kabineye atanabilmişlerdir. Sınırlıda olsa bazı ilmiye sınıfı mensupları Meclis-i vükelada nazırlık görevinde bulunmuşlardır. Bunlardan biri olan Mustafa Hayri Efendi reformcu düşüncesiyle bilinir ve nazırlık görevinde bulunduktan sonra şeyhülisamlık makamına yükselmiştir. İlmiye sınıfına mensup bazı kimseler ise meclisin toplantılarına katılmışlardır. Bunlar yüksek dereceli ulemalarından oluşan kimseler olarak nitelendirilebilir. Ancak 1830'dan sonraki bütün meclislerde ulema sayısı son derece sınırlı olmuş; ancak bu oran farklı düzeylerde seyretmiştir (Cihan, 2004:158–159).

Sultan Mahmut, merkezi hükümetin yapısında da bir takım değişiklikler yapmış, merkezin eyaletler üzerindeki hâkimiyetini güçlendirmiştir. Avrupalı gözlemciler üzerinde olumlu bir izlenim bırakmak için, dış görünüşü de Avrupa'ya benzetmeye çalışmış, onların adlarını da Osmanlı'daki benzer kurum ve kuruluşlarla personellere vermiştir. Böylelikle bir Avrupalı hava sezilecek, yeniliklere uyum kolaylaşacaktı. Sultanın yeniliklerine engel teşkil edecek herhangi bir güç kalmamıştı meydana. Yeniçerilerin kaldırılmasıyla ulema da sindirilmişti artık. Dolayısıyla bütün kontrol merkezde yani Sultan'da toplanmaktaydı. Ayrıca Sultan'ın yakınında yer alan Şeyhülislam'a eski yeniçeri ağasının konutu verilmiş, yeni bir resmi mekân tahsis edilmişti. O döneme kadar, kuruluşu, hizmeti ve geliri bakımından tamamen bağımsız olan ve nispi gücünü koruyan Şeyhülislam, devlet dairesine girmekle bütün bu etki ve yetkisinden feragat etmiş oldu. Yani, merkeze bağlılık bağımlılığı da beraberinde getirmiş oldu ve ulemanın gücü temelden yıkılarak padişaha karşı koyabilme gücü de ciddi anlamda zafiyete uğradı. İlerleyen süre zarfında, Şeyhülislam sadece bir devlet memuru konumuna düştü, bağımsızlığını yitirdi; ulemanın ileri gelenlerinin birçoğu korku ya da çıkarları doğrultusunda Batılı tarzdaki reformları kabul ettiler. Merkeze

bağlı bu ulema grubu dışında kalan ve alt sınıf ulemadan oluşan bir grup ise, aksine bir tavırla olabildiğince muhalif hareket ediyordu. Bu noktadan itibaren, ulema arasında da bir ikilik doğmuş oldu ve farklı tutumlar gelişti. Zaten ulemanın hizmetini gerektirmeyecek yeni kurumlar işleve sokulmuştu. Artık değişiklikler temelden olacaktı ve eski kurumların ve görevlilerin yerlerine farklı eğitim ve düşünceye sahip yeni kimseler geçecek, yenilikler daha gerçekçi olacaktı. Bu değişikliklerle beraber, “öğretmenlerin atanması, okulların ve medreselerin denetimi Maarif Nazırlığına, yargıçların atanması ve adliye işleri Adliye Nazırlığına devredildi; zamanla da fetva yazma işi, Bab-ı Meşihat’ta Fetva Emni’nin başkanlığı altında hukuk uzmanlarından kurulu bir komisyona verildi.” (Lewis, 2004: 97-99).

Genel olarak bakıldığı zaman klasik Osmanlı kurumları 1830’dan itibaren uzmanlaşmış kurumlarla yer değiştirmiş ya da yeni niteliklerle karşımıza çıkmıştır. Bu nitelik değişikliğine paralel olarak, onlara sahip şahıslar arasında da değişiklikler kaçınılmaz olmuş, şeyhülislam ilk dönemlerdeki prestijli yerini uzmanlardan oluşturan kimselere bırakmıştır. Bundan böyle ulemanın sistemdeki mevcudiyeti sınırlı hale gelmiş, gücü ise göreceli olarak devam etmiştir.

Ulema devlet ile halk arasındaki ilişkiyi ve dengeyi sağlamakta önemli bir fonksiyona sahip olmuştur. Özellikle kadılar siyasi yönetimin bir uzantısı olarak taşrada en yetkili konumdadır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi 19. yüzyılda yapılan ıslahatlar ulemanın fonksiyonunda değişikliklere neden olmuş, görev ve yetki alanları daraltılmıştır (Cihan, 2004:172–173). Özellikle Yeniçeriliğin kaldırılmasıyla beraber büyük bir engelin aşılmasıyla ulemanın desteğine olan ihtiyaç azalmıştır. Ulemanın nispi gücünün artmasındaki ve azalmasındaki ölçü duyulan ihtiyaca göre değişmiştir. Bu konuda Cihan şöyle bir yorum getirmiştir:

“Ulema sınıfının, siyasi-idari alandaki kararların oluşmasında ve bu kararların sorumluluğunun paylaşımında, bunun yanında reformların topluma benimsetilmesinde 1930’lara kadar üstlendikleri rolü bu dönemden sonra tedrici olarak daralmaya başlamış, bununla birlikte, merkezi yönetimdeki siyasi-idari karar organlarında nüfuzu önemli ölçüde azalan ilmiye zümresi mensupları mahalli yönetim alanında nispi olarak gerilemekle birlikte, fonksiyonlarını koruyabildi diyebiliriz.” (Cihan, 2004:255).

“Mahmut II. devrinin sonlarına doğru, geleneksel sistemdeki yönetim organlarının reorganize edilmesiyle teşekkül etmeye başlayan daimi nitelikteki organize meclislerde ilmiye zümresi, siyasi ve idari alandaki nispi gücünün daralmasının bir işareti olarak sınırlı ölçüde temsil ediliyordu.” (Cihan, 2004:255).

Osmanlı’da eğitim devletin sorumluluğu altında olan bir hizmet olmakla birlikte dini bir görev olarak da görülmüştür. Bu nedenle bütün eğitim kurumlarının maddi ihtiyacı vakıflar tarafında karşılanmıştır. Bu kurumlarda hizmet veren ilmiye sınıfı mensubu ulemalar büyük bir saygınlığa nail olmuşlar, ulemanın halk üzerindeki etkinliklerini perçinlemişlerdir. Ulemanın geleneksel dini fonksiyonu Osmanlı’nın devletinin kuruluş yıllarından itibaren hiç değişmemiş, buna yeni işlevler eklenmemesi dolayısıyla döneminin ihtiyaçlara yeterli ölçüde cevap vermemiş, çağı takiben gelişmelerin gerisinde kalmıştır. 18. yüzyıldan itibaren geleneksel eğitim sistemi yetersiz kalmış, eğitim kurumlarında ıslahat fikrine eğilim gösterilmiş ve yeni modern eğitim kurumlarının doğması fikri hâsıl olmuştur (Cihan, 2004:197–198). Bu fikrin fiiliyata dökülmesi neticesinde geleneksel eğitim kurumları ile yeni eğitim kurumları birlikte varlık göstermiştir. Bu durum ise kurumsal niteliği farklı okullarda eğitim sonucu farklı düşünce yapıları oluşmuş eğitimde de bu ikilik kaçınılmaz hale gelmiştir.

3.1.3. Eğitimde ve Sosyo-kültürel Alanda Yapılan Yenilikler ve Ulema

18. yüzyıldan itibaren eğitime yüklenen anlam değişmiş, eğitim amme hizmeti olarak görülmüş ve bu alanda ıslahatlar başlamıştır. III. Selim döneminde Mühendishane-i Bahri ve Berri kurulmuş; yabancı dilde yazılan eserlerden istifade edilmiştir. Yabancı dildeki askeri alanda yazılmış eserler Türkçe’ye aktarılmıştır (Erdoğan, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler>).

II. Mahmut’un Avrupa’ya gönderdiği kimseler, Batılılaşmaktan başka çere üretmemişler, kurtuluşun bu yolla sağlanabileceğini düşünmüşlerdir. Bu ekseninde yapılan başlıca faaliyetlerinden biri de büyük ölçüde eğitim alanında yapılmıştır. Okulların açılması, yabancı ülkeye öğrenci gönderilmesinin yanı sıra Avrupa’dan uzmanlar getirilmesi ve Batı kültürünün ve yaşam biçiminin olabildiğince ülkeye nakledilmesi, Batılılaşma serüveninin başlıca özellikleridir (Aldıkaçtı, 1989:22).

Mesleki eğitim alanında orduya nitelikli eleman yetiştirmek üzere III. Selim döneminde Mühendishane-i Bahri-i Hümayun adıyla yeni bir okul açılmış, bu okulun idaresinde ilk dönemden itibaren ilmiye sınıfı görev almıştır. Örneğin, okula ilk müdür olarak tayin edilen Abdurrahman Efendi ve daha sonra bu göreve devam eden Hüseyin Rıfkı Efendi ilmiye sınıfına mensup şahsiyetlerdir. Bu eğitim kurumunda sadece ilmiye zümresi mensupları müderrislik yapmamış, onların yanı sıra Avrupa'dan getirilen yabancı uzmanlar da görev almışlardır. İlmiye mensupları ise sadece yöneticilik yapmamış, ayrıca Arapça, Kur'an, hat, yazı, matematik, hendese ve coğrafya dersleri vermişlerdir. II. Mahmut döneminde de faaliyet gösteren bu okul uzun bir süre yine bir ilmiye mensubu olan Ali Efendi ve İshak hocanın yönetimi altında bulunmuştur (Cihan, 126–127).

II. Mahmud'un mesleki eğitim alanında gerçekleştirdiği yeniliklerden biriside modern tıp eğitim kurumlarının oluşturulmasıdır. Bu amaçla tıbhane-i Amire isminde bir okul açılmış, ilmiye sınıfı bu okulun teşekkülünde aktif rol almıştır. Modern tıp eğitiminin teşekkülünde ulemanın büyük katkıları görülmüştür. “Örneğin, modern tıp eğitiminin öncülerinden Şânizâde Ataullah Efendi, Cerrahane nazırlığı da yapan müneccimbaşı Osman Saib Efendi, 1838'de tıp mektebinin reorganize edilmesinde görev alan Abdülhak Molla ve Mustafa Behçet Efendiler Süleymaniye tıp medresesinde yetişen ilmiye mensuplarıydılar.” (Dilbaz, 2008:10-11). Birçok Avrupa dilini öğrendiği ve Avrupa tıbbını ve diğer bilimlerini incelediği anlaşılmaktadır. Şanizade'nin tıp dersi kitabı, Türkiye'de geleneksel tıbbın sonunun ve modern tıbbın başlangıcının işaretidir; tıpta, Türk dilinde ilk kez, son yılların dil reformuna kadar kullanılmış olan modern bir tıp lügatçesi yaratmıştır. Modern bilim ve terminolojinin diğer büyük öncüsü, Müslüman olmuş bir Balkanlı olan Hoca İshak Efendi idi (Lewis, 2004:84-87). Bu okulda da Avrupalı uzmanlarla ilmiyeli müderrisler yan yana bulunuyorlardı. İlmiye mensubu bir müderris olan Hafız Mehmet Efendi tıp alanında telif ve tercüme eserler yazmıştır. Daha sonraki süre zarfında aslen ilmiye sınıfından olup tıbbiye'nin ilk mezunları arasında bulunan bazı şahsiyetler reform döneminde aktif rol almışlardır. II. Mahmut'un reformlarına katkıda bulunan Hayrullah Efendi ilmiye sınıfından yüksek dereceye sahip Abdülhak Molla'nın oğludur (Cihan, 2004:128–129).

Eğitim alanındaki faaliyetlere baktığımız zaman eğitim faaliyetlerinin daha ziyade mesleki alanda olduğu ve askeri alana ehliyetli eleman yetiştirme amacı taşıdığı gözlenmektedir. Okulların tekniği ve teşekkülü bu doğrultuda düzenlenmiştir. Bu okullarda görev yapan hocalar ise sadece yabancı uzmanlardan oluşmakta, ilmiye sınıfının yüksek dereceli mensupları da bu okullarda idari ve müderrislik görevlerinde yeni okullardaki görevleri giderek azalmıştır. Örneğin 1934'te kurulan Mekteb-i Harbiye'de ilmiye mensuplarının görevleri az bulunmaktadır. Daha çok yabancı uzmanların görev aldığı bu okuldan mezun olan öğrenciler, daha ileri bir eğitim almaları için Avrupa ya gönderilmişlerdir (Cihan, 2004:129). Bu okullarda ilmiye mensuplarının azlığı ve daha çok yabancı uzmanın ders vermesiyle, bu okul mezunlarının Avrupa'ya gönderilmesi¹³ paralellik göstermektedir.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ilmiye sınıfı mensuplarının yeni okullardaki görevinin azalmasıyla dini nitelikli derslerin de (Arapça, farsça, ilmihal) müfredat içindeki yerinin gerilediği; hatta bu derslerin hocalığı da ilmiye sınıfına mensup müderrislerden mezun uzman ve subaylara kaydığı görölmektedir (Cihan, 2004:129–130).

Genel olarak bakıldığında 1770- 1830 yılları arasında ilmiye sınıfının nispi gücü ve itibarında artış meydana gelmiş, bu dönemde padişah tarafından da kendilerine olan ilgi artmıştır. Bu süre içerisinde gerek askeri gerekse mesleki eğitim alanında reform girişimlerinde ilmiye mensupları olumlu bir tutum sergilemiş ayrıca bu reformların gerçekleştirilmesinde önemli bir işleve sahip olmuştur. Yeni okullarda eğitimde görev almışlar, idari ve öğretim alanlarında rol üstlenmişlerdir. İlmiye sınıfı mensubu kişiler olan İbrahim Efendi, Palabıyık Osman Efendi, Abdurrahman Efendi bunların bazı örnekleridir. Ulemanın tıp alanındaki iğlisi ve bilgisi ise dönemin en önemli teşebbüslerini oluşturur. Bunların başında Şanizade Ataullah Efendi olmak üzere, Mustafa Behçet, Abdülhak Molla, Gelenbevi İsmail dönemin seçkin âlimlerinden bazıları olarak ulemayı temsil etmektedir (Cihan, 2004:130–131).

¹³“II. Mahmut döneminde Viyana'ya Gönderilenler: Teğmen Abdülkerim Efendi (Çırpanlı Abdülkerim Paşa), Teğmen İbrahim Efendi (Korg. İbrahim Paşa), Çavuş Ahmet Efendi (Şam Valisi Ahmet Paşa), Köle Rüstem Efendi (Korg. Rüstem Paşa), Yüzbaşı Mehmet Efendi (Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Paşa), Paris'e Gönderilenler: Enderunlu Humayun'dan Tefvik Efendi (Sonraları, Ressam Tefvik Paşa), Londra'ya Gönderilenler: Emin Bey (5. Ordu Mareşalı), Kolağası Selim Efendi (Org. Selim Paşa)” Yrd.Doç. Dr. (Osman Özkul, Basılmamış ders notları)

Yukarıda da örneklerinin anlatıldığı gibi, modern tıp okullarının açılmasında ulema hiçbir olumsuz tavır takınmamış, aynı zamanda bu kurumlarda aktif rol almışlardır. 1838-39'da Rüşdiye mektebinin açılışında ve Mekteb-i Maarif-i adliye'ye Mehmet Esad Efendi'nin nazır oluşu bu olguyu desteklemektedir. Bir süre sonra, -İkinci Mahmut'un ölümünden sonra- Sahhaflar Şeyhi-zade Mehmet Esad Efendi Osmanlı'nın ilk eğitim bakanı olmuştur. İlmiye mensubu olan Şanizade Ataullah Efendi, 19. yüzyılın önde gelen hekimlerinden olup, yenilikçi düşünceleri olan bir tıp bilginidir. Babası ise, Medine mollası Mehmet Sadık Efendi'dir. Medrese öğrenimini tamamlayarak on beş yaşında 'İlmiye ruusu' derecesini almıştır. Arapça ve Farsça dışında İtalyanca, Rumca, Fransızca ve Latince de öğrenmiş, Batı kültürünü de yakından tanımıştır.

Batı kültürünü yakından tanıdığını yukarıda belirttiğimiz Şanizade Ataullah Efendi, eski ve yeni tıbbı birleştirmiştir. Eski ile yeniden kasıt, medrese eğitimi aldığı klasik tıp ile yurtdışında eğitimini tamamladığı Batı tıbbıdır. O her iki bilimi de tanımış, ikisini birleştirmek istemiştir. Çeviriler yaparak Batı tıbbı hakkında bilgiler sunmuş ve Batı eğitimini Osmanlı'ya tanıtmak istemiştir. Osmanlı'da ilk tıp eserini bastıran (Hamse olarak bilinen) Şanizade, çiçek aşısı ile ilgili makale de yazmıştır ("Şanizade Ataullah Efendi", <http://www.botav.org/sanizade-ataullah-efendi>).

Şanizade, iyi bir medrese eğitimi almış olmanın yanı sıra, tarih, matematik ve tıp ile de ilgilenmiş bir mühendis ve hekimdir. Şanizade Ataullah Efendi'nin Miratü'l ebdan fi Teşrihüi A'zai'l-insan adlı eseri, "ön yargılara ve dini sakıncalara rağmen insan ve vücudunun anatomisini tam olarak gösteren 56 planş" içermektedir. Eser Avrupa'da da yankı bulmuştur. (Acıduman, vd. <http://tipdizini.turkiyeklinikleri.com/tr>).

'Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyesi' adıyla anılan yüksek dereceli ilim adamlarından oluşan ve Şanizade Mehmet Ataullah Efendi'nin de üyesi olduğu bir grup, Batı yeniliklerine açık olmuş, İslami kültür ile Batı kültürü arasında bir sentez oluşturmak istemiştir. Bu cemiyetin diğer üyeleri ise; Melekpaşazade Abdülkadir Bey, İsmail Ferruh Efendi, Kethüdazade Arif Efendi ve Fehim Efendi'dir. Osmanlı'da Batılı bir eğitim olarak aynı zamanda cemiyetleşme eğilimi gösteren ilk zümre tıpçılar olmuştur. (İhsanoğlu, 1987:7-11).

Osmanlı ordusunun sağlık problemlerini halletmek ve modern tıp eğitimi vermek amacıyla 1827'de İstanbul'da Tıbhane-i Âmire adıyla yeni bir okul açılmıştır. (Dilbaz, 2008:10-11).

Sosyal alanda yapılan yeniliklerden biri olan nüfus sayımında da ulemadan istifade edildi. Nitekim o güne kadar böyle bir uygulama yapılmadığından, halkta meydana gelecek korku ve endişenin önüne geçebilmek amacıyla nüfus sayımcılar arasında ilmiye mensuplarından kişilere de yer verildi. Böylelikle halkın tutumu daha ılımlı olacaktır. (Lewis, 2004:91).

3.1.4. Ekonomi Alanında Yapılan Yenilikler ve Ulema

“Avrupa'nın üstünlüğünü artık iyice duyuran ekonomik gelişme içerisinde, İmparatorluğun Müslüman olmayan unsurlar hızla Batıyla bütünleşmek eğilimindeydi.”(Altıkardeş, <http://www.yeniumit.com.tr/arsiv.php?>). Dini amaçlı kurulmuş bir müessese olan vakıflar, Osmanlı geleneğinde de iyice yerini almış, genellikle ulemanın tasarrufu ve denetimi altında olan kurumlardı. Şeyhülislamın ve ulemanın diğer ileri gelenlerinin kendine özel ve kendi kontrolünde olan özel vakıf grupları vardı. Bu vakıflar din kurumu için en önemli ekonomik güç kaynağıydı. Yeniçerileri kaldıran Sultan Mahmut, bu gücü de kontrol altına alma yeteneğine sahip oldu. Onları tek bir kurum altına toplayarak kendine bağlamak üzere Evkaf Müdürlüğü kurdu. Artık dini işlerde yapılacak harcamalar ve vakfın diğer gelir ve giderleri merkezden kontrol edilecekti. Bu durum ise Sultan'a karşı olumsuz tutum içerisinde olana ve ona karşı gelen ulemanın gücünü zayıflatan bir sürecin başlangıcıydı. Daha sonra evkaf gelirleri farklı amaçlarla kullanılmaya başlamış, dini kurumlar bakım için ekonomik kaynak bulamamaya başlamıştır (Lewis, 2004:93-95).

3.2. Ulemanın Yeniliklerle İlgili Düşünceleri

Modernleşme girişimlerinin başarı elde edebilmesi bir ölçüde ulemanın tutumuna bağlı idi. Sultan Mahmut bu durumun en başından farkındalığı içerisinde olarak, ulemaya kendi yanında yer açmış, ondan istifade etmeyi amaçlamıştı. Uriel Heyd, ulemanın desteğinin hissedildiğini şu cümleleriyle dile getirmekteydi.

“Modernizasyona yönelik girişimlerin akıbeti büyük ölçüde kamu yönetimi, diplomasi ve siyaset sahalarındaki en önemli mevkileri ellerinde bulunduran ve buna ek olarak da İmparatorluk’un dini, adli ve eğitim kurumlarında hâkim, eğitim görmüş güçlü Müslüman zümreyi teşkil eden ulemanın tavrına bağlı idi.”(Heyd, 1961:13).

Genel olarak baktığımız zaman II. Mahmut’un gerçekleştirdiği ıslahatların kabul edilmesi ve meşruluk kazandırılması noktasında ulemadan yararlandığı görülmektedir. II. Mahmut ile ulemanın arası önceleri araları iyi iken, sonradan açılmaya başlamıştır. (Berkes, 155-156, Basım yılı belirtilmemiş) II. Mahmut önceden ulemanın gücünden fayda sağlarken, ilerleyen aşamalarda ulemanın gücünü kontrol etmek istedi ve bu doğrultuda kurduğu “Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti” vasıtasıyla vakıfların idaresini merkezileştirmiştir.” (Eken, <http://www.turkiyat.selcuk.edu.tr/pdfdergi/s20/eken.pdf>).

Reform sürecinde ilk dönemler modernleşme eğilimleri, Sultan ile yüksek dereceli ulemanın birlikte hareketiyle yürütülmekteydi. Matbaanın Osmanlı’ya ilk girişi, şeyhülislamın yayınladığı bir fetva ve birçok ulemanın olumlu fikir beyan etmeler sonucu gerçekleştirilebilmişti. Mehmed Tahir (1825-1828), Abdülvahap(1821-1822, 1828-1833) ve Mustafa Asım (1818-1819, 1823-1825, 1833-1846) gibi şeyhülislamlar ve Mehmed Esad, Mustafa Behçet ve diğer birçok molla II. Mahmut’a büyük destek vermişler, ordunun yeniden düzenlenmesi, yeniçerilerin dağıtılması, Bektaşî tarikatının yasaklanması gibi konularda Sultan’ın yanında olmuşlardır (Heyd, 1961:14-15).

Ulemanın önde gelenleri, yapılan reformları onaylamak ve desteklemenin yanı sıra, bu reformların tasarlanması ve planlanması sürecinde önemli rol üstlenmişlerdir. Yeniliğe fikir ve fiiliyatta destek veren yenilik taraftarı isimlerden birisi Molla Keçeci-zade Mehmet İzzet Efendi’dir. Keçeci-zade İzzet, bu yenileşme sürecinde olabildiğince yeni ve tedbirli fikirler beyan etmiştir. Ayrıca, ulemanın da içine alınacağı devlet görevlilerine maaş ödenmesini, ulema ile devlet adamlarının oluşturduğu istişare grubunun kurulmasını tavsiye etmiştir.

Eğitimli Müslümanların pek çoğu ulema sınıfı üyelerindendi, bu nedenle yeniliklerin benimsenmesi konusunda ulemanın açık desteğine ihtiyaç duyulmaktaydı. Bu görüş doğrultusunda hareket eden ilmiye sınıfı mensubu Mehmet Es’ad Efendi reformların büyük destekçilerinden biri olmuş, Yeniçeriliğin kaldırılmasını kaleme aldığı Üss-i Zafer adındaki eseriyle reformların savunuculuğunu yapmıştır.

Şanizade Ataullah Lütü de reformları destekleyen ulema arasındaydı ve Batılı yeniliklerin meşruiyetini sağlayabilmek ve faydalarını anlatmak için eserler yazmıştı. Amaç yeniliklerin gerekçelerini ve gerekliliğini halka anlatmak ve benimsetmeye çalışmaktı (Heyd, 1961:16).

Ulemanın modernlik anlayışı ile ilgili genel bir değerlendirme yapacak olursak; yeniliklerin hâkim olduğu modernleşme sürecinde ulemanın önde gelenleri sultan ile işbirliği içerisinde olmuş ve reformların gerçekleştirilmesinde aktif rol almıştır. Örneğin Şeyhülislam matbaanın kurulmasında şeriata uygunluğu konusunda fetva yayınlamış, yeni sanat anlayışı için olumlu fikir belirtmişlerdir. Yine yeniçerilerin dağıtılması, Bektaşî tarikatına yasak getirilmesi ve modern bir ordu kurulması faaliyetlerinde II. Mahmut'a büyük destek vermişlerdir. Hatta ulemeden bazı ileri gelen kimseler, reformları desteklemekle kalmamış, bizzat yeniliklerin planlanmasında da belirleyici rol üstlenmişlerdir. Bu konuyla ilgili örnekler verecek olursak, Mollo Keçecizade Mehmet İzzet Yeniçerilerin dağıtılmasıyla yeni fikirler beyan etmiş ve önerilerde bulunmuştur. Örneğin bütün devlet görevlilerine sabit bir maaş verilmesi, ulemeden ve devletin ileri gelenlerinden oluşan bir istişare meclisinin kurulması gibi birçok alanda yenilikler yapılmasını önermiştir. Keçecizade, ticarete yönelik ilginin ve girişimlerin Müslümanlar arasında artırılması gerektiğini vurgulamıştır.

19. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nde öğrenim görmüş Müslümanların büyük bir kesimini ulema oluşturduğu için, reformların meşruluk ve yaygınlık kazanmasında ulemanın desteği alınmıştır. Örneğin Mehmet Es'ad Efendi yeniçeriliğin kaldırılması üzerine, 'Üss-i Zafer' adında bir eser kaleme almış ve bu eserde Sultan Mahmut'un getirdiği yenilikleri şiddetle desteklemiştir. Yine Şanizade Ataullah Efendi de ulemandır ve o da yeniliklerin meşruiyetini ve faydalarını anlatmak üzere eserler kaleme almıştır.

Başka bir misal, fes Osmanlı ordusuna getirildiği zaman, ders-i 'amm olarak bilinen birçok ünlü vaiz bu yeniliği tasvip etmekle beraber, yeniliğin meşruluğunu da halka anlatmaya çalışmışlardır. Reformlarda hükümet propagandasının başlıca unsurları imamlar ve hocalar olmuştur. Sonrasında da Takvim-i Vaka-i adında resmi bir gazete yayınlanmaya başlamıştır.

Ulemanın reform sürecindeki katkısına başka bir örnek olarak 1830-31’de yapılan nüfus sayımındaki fonksiyonu verilebilir. Bu yılda yapılan ilk nüfus sayımında ulemadan insanlar görevlendirilmiş, halkın bu konudaki kuşkuları giderilmeye çalışılmıştır. Osmanlıda bir veba hastalığı hâsıl olduğu zaman, geleneksel kader anlayışı yeterli önlemlerin alınmasına engel olmuş, 70 bin kadar kişi vebadan ölmüştür. Ancak İslami kader anlayışının bu şekilde olmadığını anlatmak, Avrupalı uzmanlar aracılığıyla bir karantina grubu kurmak projesinde yine ulemadan kişiler görevlendirilmiştir. Molla Şanizade Mehmet Ataullah Efendi anatomi ile ilgili bir kitap yayınlamış, bu kitapta insan suretinin yayınlanması İslami geleneğe aykırı olduğu gerekçesiyle tepki toplamıştır. Ancak Şanizade bu tepkilere aldırmamış, modern tıpla ilgili olan bu çalışmayı tamamlamıştır.

Özellikle modern tıp alanında ulema dayanışma içerisinde olmuştur. Yeni açılan okulların idaresinde de ulemadan kimselere görev verilmiştir. Örneğin İmamzade Mehmed Es’ad Efendi yeni kurulan okulların birinde müfettiş olmuştur.

Ayrıca Sultan Mahmut, reformlara destek sağlamak için bazı tarikatların da güçlerine ihtiyaç duymuştur. Bu tarikatlardan birini oluşturan Mevleviler reformlara büyük destek vermişlerdir. Hatta bazı tarikat üyeleri devlet organlarında önemli mevkiler ele geçirmişlerdir. Uzun yıllardır Sultan’ın yer alan Mehmet Said Halet bunlardan biridir. (Heyd, 14-21).

3.2.1. Yasincizade Abdülvehhap Efendi

Yasincizade Abdülvehhap Efendi, Gelenbevi İsmail ve Palabıyık Mehmet Efendi’den ders almış, müderris ve Selanik mollası olmuştur. İran elçiliğinde bulunan ve Edirne mollalığı payesi alan Yasincizade İstanbul ve Anadolu payelerini de almıştır. Anadolu kazaskeri ve Nakibüleşraf olmuş, daha sonra da Şeyhülislamlığa atanmıştır. Bir din bilgini olan Abdülvehhap Efendi, yüzün üzerinde ulemaya da önderlik etmiştir.

II. Mahmud’un yaptığı yeniliklerin Kur’an ve hadislere dayanarak savunmasını yapan Abdülvehhap Efendi, Osmanlı devletinin değişmeye ve bir takım yeniliklere ihtiyacı olduğunu kabul eder. İnsan tabiatındaki yönelmenin de bu doğrultuda olduğunu “temeddün ve ictima’a menüt ve mütevakıf olub” (Abdülvehhap Efendi, 1247:17) sözleriyle anlatmaktadır. İnsan yaradılışındaki medenileşme meyline rağmen, avam

tabakasının zaafı yüzünden bu kanun zayıflamaya yüz tutabilir. Âlemde düzenin devam etmesi için Allah insanları resuller ve kitaplarla uyarır. Böylece insanlar arasındaki sosyal ilişkiler ve âlemin işleyişindeki kanunlar korunur. İşte Osmanlı devleti ve onun idarecileri başından beri dünya üzerindeki adalet ve düzeni sağlama gelmişlerdir. Şimdi de bu fonksiyonu icra etmeye her yönden layık olan Sultan II. Mahmut'tur. Sultan Mahmut, "Müceddid-i Erkan-ı Devlet" (Abdülvahhab Efendi, Risale, s.18) olarak "ihya-yı din ve icra-yı sünnet" (Abdülvahhab Efendi, 1247:19) eylemeye layık, Eflatun gibi hikmetli devlet adamı olarak "kavanin-i askeriye ve usül-ü mülkiye" de tecdid ve ihya buyurduğu uygulamalarla cism-i devlet yeniden can bulmuştur (Abdülvahhab Efendi, 1247:20).

Abdülvahhab Efendi, padişahın İslamın halifesi olarak, "ulü'l-emr sıfatını haiz" olduğunu ayrıca "kutb ve müceddid" olarak kararlarının kesinlikle isabetli ve meşru kabul edilmesi gerektiğini savunur. Ona göre "Osmanlı Devleti'nin şer'iliği ulema ve fudalanın ittifakı ile kabul edilmiştir. Kıyamete kadar hak (doğru) üzerine gidecek olan cemaatin de Osmanlı Devleti olduğunu savunan Şeyhülislam Abdülvahhab Efendi, böyle bir devletin başı olarak Sultan Mahmut'un kişiliğine ve kararlarına "imtisal ve itaat aklen ve naklen vacibdir" der.

İtaatin akli gerekçeleri; dünyanın düzeninin devam etmesi için adil ve dirayetli bir sultana ihtiyaç olduğu; sonra bu sultana da itaatin gerektiğidir. Oysa avam tabakası ya cahilliğinden veya iman zayıflığından bu doğru yoldan saparak, fitne ve fesad yoluna düşmektedirler. Böylece Allah'ın ve Resulünün halifesi olan emirü'l-mü'minin ve imamü'l müslimine itaatsizlik etmektedirler.

Padişaha itaatin vacib olmasına diğer bir delil de Hz. Ömer'in "nez'-i sultan nez'-i Kur'an'dan ekserdir" sözüne dayandırılmaktadır. Örfün naslara göre daha önemli olduğunu vurgulayan bu ifadelerle dayanarak Abdülvahhab Efendi şunu savunur: "Seyf ve Sinan delil ve bürhandan evka'dır denildiği misüllü, fil-hakika halkı terbiyet ve ıslah ile tarik-i müstakime idhal eylemekte lisan-ı seyf-i sultaninin te'siri eblağ ve akva olduğu vazih ve ayan ise de..." (Abdülvahhab Efendi, 1247:21).

Şeyhülislam Abdülvahhab Efendi Sultanın gerçekleştirmiş olduğu yeniliklerin nitelikleri hakkında açıklamalar yapıp, bunların dinen ve aklen isabetli olduğunu savunmak yerine; genel olarak dünyanın ve devletin düzeni için bir takım yeniliklere

başvurulmasının gerekli olduğunu ve padişahın da bu konuda yeterli bir merci olduğunu savunuyor. Bunu da dinen ve aklen padişahın yerini legalleştirerek, kararlarının karşı konulamaz olduğunu kabul ederek yapmaya çalışıyor.

Padişahın kararlarının karşı konulamaz olduğunu, dolayısıyla itaatin vacip olduğunu bazı rasyonel gerekçelerle savunduktan sonra; bununla yetinmeyerek yirmi beş hadise dayanarak padişahın konumunu ve kararlarını legalleştirmeye çalışıyor (Abdülvahhab Efendi, 1247:22-27).

Abdülvahhab Efendinin savunduğu görüşler şu başlıklar altında toplanabilir:

1-Devlet düzenindeki bozulma ve çözülme avamın tabiatından kaynaklanır. Düzeltmek ise, padişaha düşer. Burada elitist bir tavrın olduğu görülüyor. Daha önce devlet düzeni ile ilgili olarak yazılan risale ve layihalarda problemin kaynağı, daha çok yukarıdan aşağıya doğru olmak üzere (idareciler) olarak belirlenmekteydi.

2-Padişahın makamı halife, ulü'l-emr, müceddid, kutb, ihya-yı din ve icra-yı sünnet gibi sıfatlarından ve makamlarından dolayı tartışmasıdır. Tartışan ya cahilliğinden ya da iman zayıflığından böyle bir hataya düşmektedir.

3-Osmanlı devleti yeryüzünün adalet ve düzen üzere olmasını sağlayacak olan devlettir. Bu devletin şeriata dayalı olduğu ulema ve fudalanın ittifakıyla sabittir.(Abdülvahhab Efendi, 1247:28) Ayrıca, Osmanlı Devleti kıyamete kadar devam edecektir.

4-Sultan Mahmut, Eflatun gibi hikmetli ve getirmiş olduğu yenilikler(askeri ve mülki) aklen ve naklen zaruri faaliyetlerdir.

5-Bütün bu yenilikler fiilen ve kalben desteklenmesi vacib (zorunlu) olan işlerdir.

Yasincizade, Sultan'a destek veren bir tutum içerisinde kararlar vermeye devam etmiş, 'bu makulelerin siyaseten icra-yı cezaları caizdir. Efal ve akval-ı habisleri bişahsa üzerlerine sabit olmak lazım değildir' diyerek Bektaşî babalarının katledilmesine destek vermiştir (Yakut, http://turkoloji.cu.edu.tr/GENEL/genel_ana_02.php).

3.2.2. Şanizade Mehmet Ataullah Efendi

Bu dönemde çalışmalarıyla ve yazdığı eserlerle ulemaya destek veren en önemli isimlerden birisi de Şanizade Ataullah Efendi'dir. Tarihçi ve hekim kimliğiyle, kendinden sonrakilere önder olmuş, klasik medrese eğitiminin yanında, modern olarak nitelendirilen Batı tarzı bir eğitim de almıştır. Dönemin en parlak âlimlerinden biri olan Şanizade, pek çok yabancı dil (Arapça, Farsça, Fransızca, İtalyanca ve Latince) bilmekteydi. Eğitimin ilk yıllarından itibaren pozitif bilimlere, matematik ve tıbbı büyük ilgi göstermiş, Batılılaşma sürecinin 'prototip' bir aydını olarak çok yönlü bir kişilik sergilemiştir. Şanizade, klasik olanla bağlarını koparmadan yeni olana kapı aralamış, her ikisi arasında bir senteze ulaşmaya çalışmıştır.

Müdürlük ve kadılık görevlerinde bulunan Şanizade, vakanüvisliğe atanmış, sonrasında Evkaf Müfettişliği görevine getirilmiştir. Vakanüvisliği Sahaflar-Şeyhizade Es'ad Efendi'ye bırakan Şanizade, mensubu olduğu Beşiktaş İlim Cemiyeti'nin Bektaşî olduğu ve dinin aleyhine kışkırtma yaptığı gerekçesiyle kapatılması üzerine sürgüne gönderilmiştir.¹⁴

Şanizade, 19. yüzyılın ilk yarısındaki önemli bilim adamlarından biridir. Hem medrese hem de Batı tarzı bir eğitim aşmıştır. Şanizade, Türk tıbbının çağdaşlaşması yolundaki önemli şahsiyetlerden birisidir ve çağdaş tıbbın yerleşmesinde öncü bir rol üstlenmiştir. Tıbbın yanı sıra, tarih, matematik, edebiyat ve coğrafya alanlarında da eserler vermiştir. Şânizâde'nin 'Mi'yârü'l-Etibâ' isimli çocuk hastalıklarını konu alan çeviri niteliğindeki eseri, 19. yüzyılda Avrupa tıbbına ait bilgileri Osmanlı'ya aktarmıştır (Acıduman, 2009:42). Yukarıda da bahsettiğimiz gibi, Şanizade, erken yaşta Doğu kültürü ile Batı kültürü arasındaki farkı anlayarak, kendisini her iki alanda da yetiştirmeye ve farklı iki bilimi ve kültürü birleştirerek sentezlemeye çalışmıştır.

¹⁴ Cemiyetin bazı üyeleri Londra'da büyükelçilik yapmış olan İsmail Ferruh Efendi (ö. 1840), vakanüvis tabip Şanizâde Atâullah Efendi, Melekpaşazâde Abdülkadir Bey (ö.1843) Kethüdâzâde Mehmed Ârif Efendi, Fehim Efendi (ö.1846), Mustafa Şâmil Efendi (ö.1840) ve Bektaşî Şeyhi Mahmud Baba'dır. Cemiyette fen derslerini Şanizâde, edebiyat derslerini Ferruh Efendi, felsefe derslerini Kethüdâzâde Ârif Efendi, matematik derslerini Tevhid Efendi (ö. 1870) okutmaktaydı. Cemiyet, 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasına paralel olarak Bektaşîlere karşı yönelik yürütülen büyük operasyon sırasında 'mezhepsizlik, Bektaşîlik ve dinsizlik'le suçlandı, üyeleri sürüldü. (Şânizâde Atâullah Mehmet Efendi, <http://www.hedefim.com/v3/hs/28/16.asp>)

3.2.3. Kadızade Mehmet Tahir Efendi

İsmi Mehmed Tahir olup, Tokatlı Kadı Ömer Efendi'nin oğlu olması sebebiyle Kadızade unvanını almıştır. Akli ve nakli ilimleri çok iyi öğrenmiş, müderrislik rüusunu kazanmış ve kadı olmuştur. Mekkizade Mustafa Asım Efendi'nin şeyhülislamıktan ayrılması üzerine 1825'te şeyhülislam olmuştur. II. Mahmut ıslahatlarına taraftar olmuş, özellikle yeniçeriliğin kaldırılması meselesinde Sultan'ı desteklemiş ve fetva vermiştir. II. Mahmut, Bektaşilerin ellerindeki vakıflarla ilgili gerçekleştirmeyi düşündüğü bu düzenlemelerle ilgili olarak Şeyhülislam Kadızade Mehmed Tahir Efendi'den iki fetva alarak, uygulamaları şer'i açıdan uygun hale getirdi. (Yakut http://turkoloji.cu.edu.tr/GENEL/genel_ana_02.php) (Hatta bu davranışı sebebiyle II. Mahmut'tan övgü ve hediye de almıştır.) Yine Şeyhülislamın fetvasıyla Asakir-i Mansure-i Muhammediye ordusu kurulmuştur. Avrupa'ya eğitim için gönderilen ilk öğrenciler arasında (III. Selim döneminde) Mehmet Tahir Efendi de vardır (Kadızade Mehmed Tahir Efendi, <http://www.turkansiklopedi.com/ansiklopedi.html>).

3.2.4. Dürrizade Seyit Abdullah Efendi

Köklü bir ulema ailesinden gelen Dürrizade Seyit Atallah Efendi, babasından kaynaklı imtiyazlarla (şeyhülislam çocuklarına verilen haklar) henüz 7 yaşlarında müderrislik payesini almıştır. Eğitimini tamamladıktan sonra Rumeli Kazaskerliği yapmış ve sonrasında Reisü'l-Ulema olmuştur. Şeyhülislamıktan azledilince Gelibolu'da yaşamaya başlamış ve orada hayatını kaybetmiştir. Vakayi Hayriye'de adı anılan ulemalardan biri olmuş, Yeniçeriliği kaldırmak için toplanan divanda Sadrazamdan sonra yer almış, bu meselelerle ilgili hazırlanan hüccetin en başına imzasını atmıştır.

Dürrizade Seyit Mehmet Atallah Efendi Osmanlı'nın 85. şeyhülislamı olarak görevini icra etmiştir. Dürrüzadeler olarak ün kazanmış, meşhur bir ulema ailesine mensuptur. Aynı zamanda Reisü'l-Ulema olan Abdülkadir Efendi'nin kızıyla evlenmiştir. Babasının Şeyhülislam olması sebebiyle, şeyhülislam çocuklarına verilen imtiyazlardan faydalanmış; çocuk yaşlarda müderrislik payesini elde etmiştir. Eğitim hayatı devam eden Seyit Atallah Efendi, Selanik kadılığına getirilmiştir. (1759). Daha sonraki zaman zarfında Kazaskerlik yapmış ve akabinde Reisü'l-Ulema olmuştur. Şeyhülislamlığı sırasında Osmanlı-Rus savaşının hâsıl olmasıyla birlikte, Atallah efendi savaşa girme

tarafarı olmuş, savaş açılmasını teşvik etmiştir. Seyit Ataullah Efendi yenilik tarafarı bir Őahsiyettir. I. Abdülhamit dđneminde Yenilik tarafarı III. Selim’e destek verdiği ve onu tahta geçirmeye çalışanların arasında yer aldığı gerekçesiyle azledilmiştir (Akkuş, 2001:121-123).

3.2.5. Kethüdazade Arif Efendi

Kethüdazade Arif Efendi 1777-1849 yılları arasında yaşamıştır. Akli ve nakli ilimlerin birçoğunda sđz sahibi olan Arif Efendi, dđneminde meşhur ilim adamlarından biridir. Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyye’sinde özel felsefe dersleri vermekle tanınmıştır. Herhangi bir eser yazmamıştır ancak felsefe alanında bir filozof olarak kabul gđrmüřtür. Kethüdazade’nin ders notlarını öğrencisi Binbaşı Emin Efendi, ‘Menakıb-ı Kethüdazade Muhammed Arif’ isimli bir eserde toplamıştır (Erdoğan, 2005:171).

Kethüdazade, Osmanlı tarihinde ‘Kethüdazadeler’ adıyla tanınmış bir aileye mensuptur ve Reisu’l Ulema Sadık Efendi’nin oğludur. Aileden gelen bir eğitime de sahip olan Arif Efendi, medresede yetişmiş, Arap ve Fars edebiyatında da seçkin bir kimliğe sahip, akli ve nakli ilimlere hakim bir Őahsiyettir. Dđneminde var olan hemen hemen her tđrlü eğitimi almış, bunun yanı sıra modern ilmi gelişmeleri de yakından takip etmiştir. ‘‘Ömrünün sonuna kadar eğitim ve öğretim ile meşgul olan Ârif Efendi, astronomi, hendese, hesap, mûsikî, astroloji (ilm-i nücum), tıp ve mantık gibi ilimlerin yanı sıra, dinî ve felsefî ilimleri de okutmuştur.’’ (Erdoğan, 2005:173).

Kethüdazade Arif Efendi, ‘Beşiktaş Ulema Grubu’ içerisinde yer almış bu cemiyette önemli hizmetler vermiştir. şanizade Ataullah Efendi, Fehim Efendi, Mustafa şamil Efendi, İsmail Ferruh Efendi, Melekpaşazade Abdülkadir Efendi gibi önemli isimler de aynı cemiyet içerisinde hizmette bulunmuşlardır. Kethüdazade burada haftalık felsefe dersleri vermiştir. Daha öncede bahsettiğimiz gibi Yeniçeri Ocağı’nın kapatılmasıyla Bektaşi tekkelerinin de kapatılması esnasında mezhepsizlik suçlamasıyla nitelendirilen cemiyet üyeleri sürgüne gönderilmiş; Arif Efendi ise sürgüne gönderilmekten son anda kurtulmuştur (Erdoğan, 2005:175). Bu durumla ilgili suçlamalara örnek olarak Esad Efendi’nin kaleme aldığı şu beyitler verilebilir:

‘‘Yeñeri ta’ife-i bagiyesi şerrinden

Hamd ola eyledi Hak devlet-i İslamı emin

Dileriz kim ide Bektaşileri bergeşte

Birisi düşmen-i devlet birisi düşmen-i din” (Esad Efendi, 2005:173).

II. Mahmud dönemindeki değişiklikler ve yenilikler karşısındaki tutumları ile farklı bir ulema tavrı sergileyen Kethudazade Mehmet Arif Efendi, neseben III. Selim döneminin önemli simalarından Yusuf Ağaya dayanır.¹⁵ Yusuf Ağanın oğlu, esas Kethudazade lakabının sahibi Mehmet Sadık Efendinin oğludur. Mehmet Sadık Efendi, Rumeli kazaskerliğine kadar yükselmiştir. Kazaskerliği sırasında, Cuma namazı ile ilgili çok önemli bir âdetin başlamasına vesile olmuştur. Daha önceleri ‘aklam ve devair-i sairede Cuma günü tatil yok imiş. Hatta Cuma namazına bile, şeyhülislam ve kazaskerler gidemezler mesalih-i ibad ile iştilal ederler imiş. Ta ol zamana dek ki müşarünileyh Sadık Efendi Hazretleri Rumeli kazaskeri iken, kazaskerler Cuma namazına gitmek resmini icra ve adet etmişlerdir.’ (Menakıb-ı Kethüdazade, 1294:18). Ulema-yı rüsumun en yaşlısı olarak Reisül-ulema olan Sadık Efendi’nin iki oğlundan birisi Mehmed Arif Efendi, diğeri de Ahmet Muhtar Hamdi Efendidir.¹⁶

3.2.6. İsmail Ferruh Efendi

Batılılaşma hareketlerinde önemli rol oynayan isimlerden bir diğeri İsmail Ferruh Efendidir. İsmail Ferruh Efendi İngiltere’ye elçi olarak gönderilmiş (1797-1800) dönemin Felsefe, Edebiyat ve modern ilimle uğraşan kişilerini bir arada topladığı Cemiyet-i İlmiye adıyla bir topluluk kurmuştur. Bu cemiyette yer alanlarda tanınmış bir isimde Şanizade Ataullah Efendidir. Bu cemiyet Bektaşî Ocağı olma iddiası üzerine kapatılmış, İsmail Ferruh Efendi İstanbul’dan uzaklaştırılmıştır. Neticede bu cemiyet vasıtasıyla Batı düşüncesi Osmanlı ilim düşüncesine girmiştir. Batı ile ilişkiler ve Batı’ya yakın takip arzusu, yabancı dil bilme ihtiyacını da doğurmuştur. Bu sebeple lisan öğreten eğitim kurumları açılmıştır. (Mabeyin kalemî, Tophane kalemî, Babialî Tercüme Odası, Gümrük Kalemî) Osmanlı Eğitim kurumlarının ıslah edilmesinde Avrupa’ya elçilerin gönderilmesi önemli katkılar sağlamıştır. II. Mahmut döneminde ise subaylar yetiştirilmek üzere İngiltere’ye gönderilmişlerdir (Gürsoy, <http://yayinlar.com>).

¹⁵ Mehmet Arif Efendinin dedesi olan (Valide Kethüdası Yusuf Ağa), Nizam-ı Cedid erkanından ve Sultan Selimin en güvenilir adamlarından birisidir.

¹⁶ Hamdi Efendi, henüz daha çocuk yaşlarda iken, müderrislik ruusu almış; fakat sonradan kendisini yetiştirmiş, okumuş ve mezun olmuştur.

yesevi.edu.tr /files/article/10.pdf). Avrupa'ya giden elçiler, Avrupa'nın pek çok halinden etkilenmişler, adeta hayranlık duymuşlardır.

3.3. II. Mahmut Dönemi Reformlarına Ulemadan Tepkiler

Eskinin her parçası fena değildir.

Yeninin her parçası iyi değildir.

Hüner eski ile yeniyi te'lif edebilmektir.

Muallim Naci

Reformların önünde büyük bir engel teşkil eden Yeniçeri ocağı ulemanın da desteğiyle kaldırılınca ulemaya fazla ihtiyaç hissedilmemiş, sarayla hak arasında tek dengeleyici unsur olarak bulunan ulema geriye itilmeye başlamış ve statü kaybına uğrayarak güç kaybetmiştir (Dilbaz, 2008:9).

17. asırda olduğu gibi, 18. ve 19. asırda da şehir işlerinde, müderrisler, vaizler, hatipler, imamlar, şeyhler, Manisalı kadı ve naibler, nakibüleşraf kaymakamı, reisül-ulema ve müftü ilk safi işgal ediyorlardı. Hükümete gönderilen mahzar ve şikâyetnameler incelenecek olursa, en başta bunların imza, isim ve mühürleri görülür. Şehirlerde bunlara danışılmadan iş yapılamazdı. Ulema sınıfı, müftülük, nakibüleşraf kaymakamlığı, reisül ulemalık, mütevellilik, müderrislik vs. makamları ele geçirerek zenginleşmiş ve 17. asra göre tesirleri artmıştı. Ulema, gerek manevi nüfuzunu gerekse makamlarını kullanarak; menfaatlerine dokunulduğu zaman, halkı tahrik ve teşvik ediyor, böylece şehirde olumsuz durumların çıkmasına sebep oluyordu.

Bu dönemde ulemanın bir kısmı Batı'ya yönelik reformları desteklemiş, ancak ulemanın tamamı aynı tutum içerisinde olmamıştır. Bazı mollalar, reformları kâfirlerin taklit edilmesi olarak görmüşler ve bunların kınanması gerektiğini düşünmüşlerdir. Ayrıca bu kişiler, reformlara karşı olan Yeniçerileri de yönlendirmişler ve desteklemişlerdir. Reformlara karşıtlığıyla kendini gösteren söz konusu ulema, ilerleyen zamanlarda tamamen savunma pozisyonuna geçmiş ancak direnmeleri sonuç vermemiştir. (Heyd, 1961:21) Ancak Sultan Mahmut'un gerçekleştirmeye çalıştığı bir konuda, muhalefet ulema ile bir grup bu çalışmayı engellemiştir. 1928'de Sultan Mahmut ulemanın kırmızı fes giymesini istemiş, bu kararında tüm yönetim organlarını ve askerleri zorunlu

tutmuştur. Ancak bu fikir ulema tarafından kabul görmemiştir. Örneğin Yeniçeri Ocağı'nın kapatılması sırasında II. Mahmut tarafında olan ve reformları onaylayan Şeyhülislam Mehmet Tahir Efendi bu isteğe karşı çıkmıştır. Bu tavrı üzerine, şeyhülislam azledilmiştir. O sıralar ulema ile arasını iyi tutmak isteyen padişah bu projesinde ulemayı muaf tutmuştur. Bu muafiyet, Mustafa Kemal'in inkılâplarına kadar devam etmiştir. 1828'de Osmanlı-Rus savaşının bir süreliğine durdurduğu reformlar savaşın sona ermesiyle 1829'da yeniden başlamıştır (Heyd, 1961:22).

Başka bir yenilik olarak Sultan Mahmut'un kendi portresini yaptırması başka bir Avrupa âdeti olarak tepki görmüş, dini geleneğe aykırı olduğu gerekçesiyle tenkit edilmiştir. Bu hususta ulemanın düşüncelerini göz ardı eden II. Mahmut birçok kez portresini yaptırmaya devam ettirmiştir. Hatta kendi portresini pırlantalarla süsleterek şeyhülislama hediye göndermiştir. Yukarıda belirttiğimiz gibi İslam geleneğine aykırı olduğu düşünülen bu davranıştan ulema hoşnut kalmamıştır. Bu portreler için dini törenler düzenlenmiş, bu törenlerde ise ulemalar değil, derviş şeyhleri görev almıştır. Ulemanın, Sultan'ın portre yaptırma davranışını hoş karşılamamasının sebebi, toplumda tapınılacak bir şeymiş gibi bir izlenim uyandıracakı düşüncesinden ve endişesinden kaynaklanan bir durum olarak gösterilebilir (Heyd, 1961:23).

II. Mahmut dönemi ulemanın reformlara karşı tutumunu genel olarak ele aldığımız zaman, yüksek dereceli ulemanın Sultan Mahmut'u genel itibariyle onayladığı ve desteklediği görülür. En azından olumsuz bir tutum sergilememiştir. Reformlara karşı bu tutum, alt mevkilerdeki ulema açısından böyle seyretmemiştir. Alt mevkilerdeki pek çok ulema yeniliklere şiddetle karşı çıkmış, düşmanca bir tavır içerisinde olmuştur. Ramazan vesilesiyle yapılan törenlerde birçok hoca, reformları ve yeni kurumları tenkit etmiş, bundan dolayı da sürülmüşlerdir. Hatta Bosnalı bir müderris Avrupai tarzdaki kıyafetleri açıkça eleştirmiş ve onları giyenleri de kafirlere benzemekle suçlamıştır (Heyd, 1961:23). Mahmut'un şahsi zaafı ve yanlışları muhafazakâr kesimin tepkisine yol açıyor.

II. Mahmut'un Avrupai tarzdaki yeniliklerine bir muhalefet grup da softa adıyla anılan medrese öğrencileri arasından çıkmıştır. Softa adıyla anılan bu öğrenciler arasında memnuniyetsizlik artmıştır. Bunu sebebi olarak ulema arasında yolsuzlukların ortaya çıkması ve İslami geleneğe aykırı davranışların artmasıdır. Bu grup içerisinde son

derece zengin öğrenciler yanında taşradan gelen fakir softalar da yer almıştır. Bir takım kişilerin yeterli bilgiye ve ehliyete sahip olmadan, gayri meşru yollarla yüksek mevkilere gelmesi, taşradan gelerek kendi çabalarıyla ve zor bir sınavdan geçmek şartıyla müderris olmaya çalışan softayı kızdırmaktaydı. Ancak 10–20 yıllık bir çalışma sonunda müderris olabilen taşralı kişilerin karşısında, yüksek mevkide olan belirli ailelerin çocukları bazen altı yaşında (beşik uleması geleneği) müderris olabiliyordu. Benzeri durumlar tayinlerde ve terfilerde de yaşanmaktaydı. Bütün bunların doğal bir sonucu olarak ulema arasında bir mücadelenin de başlaması kaçınılmaz olmuştur. Reform sürecinde yeni açılan okullarda dini nitelikli derslerin sınırlandırılması dini açıdan sakıncalı görüldüğü kadar, artık kendilerine de ihtiyacın fazla hissedilmeyeceği hususu da softaları endişelendirmiş ve Batı eğilimli reformlara itirazları artırmıştır (Heyd, 1961:26).

Ulema arasında bir kutuplaşma görülmeye başlamıştır. Yüksek dereceli ulemanın II. Mahmut'u destekleyici tavrı, alt dereceli ulemanın yeniliğe karşı tutumunu etkilememiş ve değiştirmemiş; bunun yanı sıra Mevlevilerin ve diğer tarikatların da Mahmut'u destekleyici fikirleri tüm dervişler tarafından da kabul görmemiştir (Heyd, 1961:27).

Reformlara karşı ulema arasında da muhalif bir grup oluşmuş; yüksek dereceli ulema yenilikler karşısında olumlu bir tavır içerisindeyken, alt mevkilerdeki ulema ve softa adıyla anılan medrese öğrencileri yeniliklere şiddetle karşı çıkmıştır. Ayrıca reformlarda Avrupa âdetinin benimsenmesi ulemanın geneli tarafından hoş karşılanmamış ve kabul görmemiştir. İslam geleneğine aykırı kılık kıyafet ve aksesuarlar tenkit edilmiştir. Burada ayrıca gözlemleyebileceğimiz bir başka durum da ulema arasında yolsuzlukların, rüşvetin ve haksızlıkların ortaya çıkmasıdır ki, bu durum İslami gelenekten kopuşun ve insan unsurundaki bozulmanın bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

II. Mahmut dönemindeki yenilik hareketleri önceki dönemlere göre oldukça farklı bir nitelikteydi. Bu dönemdeki girişilen reform çalışmaları sadece devletin kendi iç dinamiklerinin bir ürünü olarak değil, Batı'ya olan eğilimin ve hayranlığın da ürünü olarak vuku bulmuştur. Yapılan yenilik hareketler neticesinde, köklü değişiklikler doğuran II. Mahmut dönemi Batılılaşma çabaları sonuçları itibariyle, Batılılaşma yolunda tarihi bir başlangıçlar dönemidir. Yapılan reformlar her ne kadar adından 'yeni

bir dönemin başlangıcı' olarak söz ettirse de Osmanlı Devleti'ni içinde bulunduğu durumdan kurtaramamış hatta yıkılışını hızlandırmıştır. Bu netice itibariyle başarılı bir dönem olarak söz edilmesi ne kadar gerçekçi bir yaklaşım olabilir.

Reform çalışmaları, teoride her ne kadar planlı ve titiz bir yaklaşımla başlatılmışsa da, fiiliyatta reformların derine indirgenememesi ve yüzeysel çalışmalarla bir şeyleri değiştirip dönüştürmeye çalışmak, buhranlı bir dönem geçiren Osmanlı'yı düzlüğe çıkaramaya yetmemiştir.

Sultan Mahmut, reform girişimlerini amcası III. Selim'den devralarak, bir nevi bu çalışmalara yeni bir boyut ve hız kazandırmak istemiş, askeri, idari, iktisadi ve hukuki açıdan temellerini III. Selim'in atmış olduğu yenilikleri nitelik farkıyla devam ettirmiştir.

Sultan Mahmut, amcasından da edindiği deneyimlerden faydalanarak, reformlar için elverişli ortamın oluşmasını ve uygun zamanın gelmesini beklemiştir. Bu amaç doğrultusunda, bürokratik yapıda da düzenlemelere gitmiş, yenilik taraftarı olan ve kendine yakın bulduğu kimseleri yönetim organlarında önemli mevkilere getirerek kilit noktalara yerleşmiştir.

Bu dönemde halka inilmeden, halka yeniliklerin gerekçeleri anlatılmadan yani 'halka rağmen' bir yenilik politikası izlenmiştir. Bu ıslahat çalışmalarında aktif rol alan yabancı ülkeden getirilmiş uzmanlar ve Osmanlı'da yaşayan azınlıklar bu girişimleri kendi lehlerine çevirmişler; azınlıklar (Sırlar, Yunanlılar) Avrupalı devletlerin desteğini sağlayarak bağımsızlık elde etme girişimlerine başlamış ve kısa zaman sonra bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir.

Meşhur bir devlet adamı olan Metternich, II. Mahmut'un yeniliklerini değerlendirerek, tenkit ve tavsiye niteliğinde bir mektup kaleme almış; bu mektubu da 3 Aralık 1839'da, İstanbul'da bulunan Baron von Stürmer'e göndererek, ondan ıslahatlar konusunda Reşit Paşa'yı ikaz etmesini istemiştir. Bu mektuplardan Turhan'ın bizlere aktarmış olduğu iki tanesini aşağıda vereceğiz. (Turhan, 1987:165-166):

“Sultan Mahmut'un ekseriya aldandığı cihet, ıslahat yolunda seçmiş olduğu istikamettir. Bu hükümdarı saltanatının her safhasında takip etmeyi mevkiimin icap ettirdiği bir vazife telakki ettim. Bu itibarla müşarünileyhin iyi niyetleri gibi hataları hakkında da söyleyebilecek hususlar için mutlak bir kanaate malikim.

Bence yapmış olduğu en büyük hata, icraat ve teşebbüslerinin esaslarına ve hakiki mahiyetlerine atfetmesi lazım gelen ehemmiyet ve kıymeti onların şekline vermiş olmasıdır. Tutulmuş olan bu hatalı yolun kolaylıkla sezilebilen iki sebebi vardır. Bunlardan birincisi padişahın gayet tabii olan cehaleti, ikincisi de hükümdarın düşünce ve emellerini icra edebilecek kabiliyette devlet adamlarının noksanlığıdır.

(Mektubun diğer bir kısmı)

“Sultan Mahmut’un icraatı hakkında bir devlet memuru sıfatıyla vicdanımı yoklayarak daimi dermeyan edebileceğim bir tenkit de, padişahın milli şekillere uygun olarak yapıldığı takdirde faydalar tevhit edebilecek bir hareket ve teşebbüsü, hiç tereddüt etmeyerek onu yabancı şekli ile nazara alması ve böylece tatbik ve icraya girişmesidir. Şevketmeabın hemen her yenilik icraatını birlikte takip eden diğer bir hata da aynı menşe ve esasa dayanan bir müesseseyi murakabe etmek üzere başka başka kanaat ve görüşlere sahip kimselerin yardımına müracaat etmesidir. Bu mülahaza bilhassa askeri teşkilat ve müesseselere taalluk eder. Bir ordu için lazım en birinci şart o ordunun muhtelif kısımlarının bir kül teşkil edebilmesi ve onların mütecanis bulunmasıdır. Birbirine zıt unsurların ve muhtelif maksatlar güden nizamların bir araya getirilmesi, ordunun bütünlüğünü temin edemez. Bunlarla sağlam ve kuvvetli bir askeri kuvvetin vücuda getirilebileceğini düşünmek asla doğru olmaz. Nitekim hadisat bunu göstermemiş midir? Her ne kadar bugün Babıâli’nin az çok Avrupalı gibi giyinmiş asker ve zabitanı varsa da ordusu yoktur. Babıâli eski Türk ordusunu inhilale sevk etmiş, fakat yenisini tesis eylemek iktidarını gösterememiştir.”¹⁷

Genel olarak bakıldığı zaman, II. Mahmut’un yeni rejimi kurmasında ulemanın büyük desteği olmuştur. Ancak Mahmut ‘un Tanzimat’ın temelleri sayılacak yenilikleri, ulema ile arasının açılmasına neden olmuştur. Nihayetinde idare-hukuk ve eğitim alanındaki yenilikler ulemayı silikleştiren ve yetkilerini sınırlayan bir niteliğe sahiptir. Neticede ise ulema ve medresenin alanı daralmaya başlamış, eski rolü vafını kaybetmiştir (Berkes, 2006:176).

II. Mahmut döneminde izlenen batılaşma yanlısı tutum ondan sonra da güçlenerek devam etmiştir. Siyasi alanda sultan Mahmut ulemaya karşı olumsuz bir tavır takınmıştır. Berkes söz konusu tavrı gösteren olayları şu şekilde anlatır:

“Ulemaya yalnız din işleriyle uğraşmalarını hükümet işlerinin yalnız padişahın mutlak yetkisine ait bir alanda olduğunu bu eylemleriyle belli etmiştir. Örneğin, düşünülen vergiler, medrese softalarının askere alınması, Frenk adetlerine karşı aşırı ilgi göstermesi gibi konularda şeyhülislamın verdiği bir muhtırayı bu işlerin yalnız hükümdar yetkilerine ait olduğunu belirtmiştir. Hristiyan tebaanın Müslümanlardan ayrı, onlardan aşağı bir bölük olduğunu gösteren giyim farklarının, Hristiyanların Avrupa başlıklarını kullanma özgürlüğünün başlaması da ulemanın karışamayacağı sorunlar haline geliyordu.”(Berkes, 2006:177).

¹⁷ Metternich’in tenkit ve ikazlarının yer aldığı bu mektup metni Mümtaz Turhan’ın kitabından “Hıfzı Timur: Metternich’den İstanbul’da baron von Stümer’e Viyana, 3-XII-1839, Tanzimat, sf. 704” ten aktardığı haliyle alınmıştır.

Berkes yukarıda sözü edilen değişikliklerin geleneksel hukuk anlayışında da değişiklikler gerektireceğinden, geleneksel hukuk anlayışındaki değişikliklerin de ulema tarafından tepkiyle karşılandığını söyler. Yeni düzen içerisinde ulemalık özel bir konum olmaktan çıkmış, ulema eski değerini kaybetmiş; bundan böyle bu makamları dolduran kişiler silik bir profil ile kurtuluş savaşı yıllarına kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir.

II. Mahmut dönemi reformları, bir kısım ulema tarafından desteklenirken bir kısım ulema tarafından da tepkiyle karşılanmıştı. Ulemanın içinde bulunduğu durumda aslında nasıl bir tepki vermesi gerektiği ise ancak dini hükümler ışığında açıklanabilir. Zaten ulema bunu gerçekleştirebilseydi, bu soru da çözümsüz kalmayacaktı. Hatemi'nin bu konudaki tespitleri oldukça tabidir. Nitekim Avrupa karşısında geride kalındığının fark edilmesiyle ilmiye sınıfı bu gerçeği idrak ederek kendini yenileyebilseydi, yenileşme hareketlerinin akıbeti farklı olurdu. Yani bu süreçte üzerine düşeni yaparak bağımsız bilimin kapılarını aralayabilselerdi, yenilikler de Avrupa'ya körü körüne bir bağlılık haline gelmeyebilir, Batı taklitçiliğinden ibaret kalmazdı. Ulema, bu süreçte yeni düzenleme girişimlerinin öncüleri olamayınca bu görev de başkalarına kaldı. Yani ehl-i şer' den değil, ehl-i örf'ten kimseler bu hareketin öncüsü oldular (Hatemi, 1989:19).

Özetle, önde giden ulemanın imtiyaz kazanması ve belirli mevkiler elde etmesi alt kesim ulemayı gücendirmiş; onların Yeniçeri isyanlarına katılmalarını tetikleyici bir rol üstlenmiştir. Neticede, ulemanın ileri gelenlerinin Sultan'a bağlılığında hiçbir eksiklik yoktu; esas sorun alt tabakada yer alan ulema ve onun halkla iç içe olmasıydı. Sultan Mahmut'un ıslahatlara uygun ortamı hazırlamak üzere çeşitli uğraşlar verdiğini daha öncesinde belirtmiştik. Sultan, bu girişimleri ulema üzerinde de yapmıştır. Gücünü kendi istekleri doğrultusunda kullanabilecek, yenilik taraftarı ulemadan kimseleri kilit mevkilere getirmiş, buna karşılık kendisi için en ufak bir muhalefet göstereceğini ya da engel teşkil edeceğini düşündüğü ulemaları ise ya azletmiş ya da sürgüne göndermiştir. Bu doğrultuda yaptığı değişikliklerden biri, Mekkizade Mustafa Asım Efendi'yi Şeyhülislamlığa getirmesi (1823) ancak ilerleyen zamanlarda, reformların da hız kazanmasıyla, kendinden yeterince istifade edemediğini düşünerek, ulemayı yönlendirebilme noktasında zayıf bir şahsiyet olduğu gerekçesiyle Mekkizade'yi azletmiştir. Onun yerine ise, reformlarla çok defa uyumlu bulunduğu Kadızade Mehmet Tahir Efendi'yi getirmiştir (Bagader, 32).

Sultan'ın sert bir tavrı olduğu ve temel ölçünün ıslahatları icra kabiliyeti olarak belirlediği görölmektedir. Neticede Sultan ulemanın önde gelenlerini emri altına almayı başarmıştır. Emri altına alamadığı ulema için bir taviz politikası izleyerek, en azından ulemanın hoşgörüsünü kazanmayı hedeflemiştir. Bunun içinse halkın yoğun olarak atıldığı dini törenlere ve toplantılara düzenli bir şekilde katılmış, camiler yaptırmış, dini vakıflar kurmuştur. 1824'ten itibaren çocukların yeterli dini bilgiyi almadıkça, ilkokuldan ayrılmalarını yasaklamış ve bu mesele ile ilgili bir buyruk yayınlamıştır. Bu düzenlemelerin uygulanmasından da kışla imamları sorumlu tutulmuştur. Böylelikle Sultan'ın halk içindeki itibarı da artmış, ayrıca halkın güveni de sağlanmıştır (Bagader, 32).

Sultan, planladığı yeniliklerin icrasında ulemanın aktif olarak görev almasını ve fiilen uygulamaların içinde olmasını istemiştir. Halk tarafından hoşgörü ile karşılanmayan bir takım çalışmaların sorumluluğuna ulemayı da ortak etmek istemiştir. (Bagader, 33).

Ulema Sultana verdiği destekle birlikte, ıslahata dini bir görev niteliği de kazandırmıştır. Ayrıca askeri ıslahatların hazırlanmasına ve uygulanmasına verdiği desteğe karşılık önemli mevkilere sahip olmuştur (Bagader, 35).

SONUÇ

19. yüzyılda, Osmanlı Devleti'nin dünya ölçeğindeki konumu daralmaya başlamış, sosyo-ekonomik anlamda bir gerileme içerisine girmişti. İçinde bulunulan bu durumdan sıyrılmak, eski güce tekrar kavuşabilmek için çeşitli çözüm önerileri sunulmaktaydı. Sultan Mahmut bu çözümü, Avrupai tarzda yenilikler yapmakta bulmuştu ve yapılacak olan bu reformlara uygun ortamı hazırlamak için bir takım hazırlıklar yapmıştı. Bu durumda devletin temel dayanağı olan iki güç üzerinde durulabilirdi: 'ordu ve ulema'

Öncelikler ordu üzerinde çalışılması lazımdı çünkü önceki yüzyıllarda dünyanın en başarılı askeri birliği sayılan Yeniçeri Ocağı, 19. yüzyıla gelindiğinde eski vasıflarını koruyamamış, bozulmaya yüz tutmuştu. Nitekim ordunun bu ciddiyetsiz hali hem ülke hem de yenilikler açısından tehlike arz ediyordu. Yeniçeri Ocağını kaldırmakla reform sürecinde ve reformların başlamasında çok büyük bir adım atan Sultan Mahmut, bundan sonra ulema üzerinde kafa yoracak, ulemayı yanına ve yakınına alarak onun manevi nüfuzundan da istifade edecekti. Neticede de öyle oldu.

Ulemanın önde gelenleri reform girişimlerinde Sultan'a destek olmakta; reformların tasarısında, gerçekleştirilmesinde ve yayılmasında bizzat görev almışlar; bu süreçte aktif bir rol üstlenmişlerdi. Reformların halk arasında meşruluğunu sağlayabilmek amacıyla şeyhülislam bizzat fetva veriyor, yeniliklerin Şer'i hükümlerdeki yerini açıklamaya ve gerekçelerini anlatmaya çalışmıştı. Bu süreçte, yüksek dereceli ulema reform yanlısı bir tutum sergiledi. Ulemadan birçok kimse yenilikler hakkında eserler yazarak, reformlara bu şekilde destek vermişlerdi. Avrupa ile dengeleri sağlayabilmek ve dünya ölçeğindeki konumu koruyabilmek için Batı eğilimli reformların yapılması konusunda ulema ile yönetim fikir birliği içerisindeydi. Ancak alt kesim ulema reformlara karşı gelmiş ve bu çalışmalarda muhalif bir tavır sergilemiştir. Bu noktada ulema arasında da bir fikir ayrılığı başlamıştır. Avrupa'dan bilim ve tekniğin alınması taraftarı olan ulema, Avrupa'nın yaşam tarzının da alınması konusunda aynı kararlılığı göstermemiş, bilakis bu konudaki tereddütlerini dile getirmişlerdir. Ancak sonuç fazla değişmemiş, 'zorunlu kültür değişimleri'nin başlangıcı olarak anılan yeni bir tarihi süreç başlamıştır.

19. yüzyılda II. Mahmut tarafından uygulanan Batılı tarzdaki reformlar ulema liderleri tarafından büyük ölçüde desteklenmiştir. Ulema ile Yeniçeri ve Bektaşiler arasındaki muhalif görüşler, ulemanın Sultan'ın yakınında yer almasına yardımcı olmuştur.

Islahatlar, ülkenin içinde bulunduğu durum neticesinde, kendi iç dinamiklerinin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. 19. yüzyılın ortalarına gelindiği zaman ve sonrasında Batı'ya olan ilgi ve hayranlıkla reformların amacı ve niteliği de değişmiştir.

Sultan Mahmut yaptığı yeniliklerin kabulü noktasında ulemanın desteğine ihtiyaç hissetmiş ve reformların dine uygunluğuna dair ulemadan fetva almıştır. Ulema "İslami kurumların uygulama sahasında kalması için mücadeleden ziyade, İslam'ın nazari değerlerinin ve fikirlerinin yükseltilmesi" için daha çok eğilim göstermiştir. İslami konularda gereken hassasiyeti gösteremeyen ulema, Sultan'ın isteklerine boyun eğmiş, kendi geleceğiyle alakalı bir beklentisiyle seküler bir tutum içerisinde olmuştur. (Heyd, 1961:55)

II. Mahmut döneminde ulemanın önde gelenleri, reformların toplumun dini niteliğini zedelemesi ihtimalini düşünmeyerek ya da fark edemeyerek, bu reformları desteklemişlerdir. Ulema yönetimde resmi olarak yer almış, hükümetin asli bir parçası haline getirilmiştir. Bu durum devletin bütünlüğü bakımından yarar sağlamış fakat ulemanın bağımsızlığında da bir kırılma noktası olmuştur. Artık Sultan'ın kontrolü altında ve istekleri doğrultusunda hareket edecek olan ulemanın manevi gelişimi de böylece engellenmiştir.

Bu dönemde ulema arasında da fikir ayrılıkları görülmüş, ulemanın önde gelenleri ile alt kesimdeki ulema arasında reformlar konusunda uyuşmazlıklar ve uzlaşmazlıklar meydana gelmiştir.

Genel olarak II. Mahmut reformları karşısında ulemanın tutumunu aşağıda maddeler halinde özetleyecek olursak;

- 1- II. Mahmut'un ıslahatları gerçekleştirmesinde ulemanın desteği çok önemli bir yer teşkil etmiştir.

- 2- Ulemanın önde gelenleri reformların gerçekleştirilmesinde Sultan'a destek vermişler, yeni bir askeri birliğin kurulmasında görevler üstlenmişler, ıslahatların niteliğinin belirlenmesinde yardımcı olmuşlardır.
- 3- Ulema, yeni kurumlarda görev almış, özellikle askeri okul ve hastaneleri oluşturan erkân kadrosunda önemli bir yer tutmuştur.
- 4- Reformlara destek veren ulema seküler bir tutum sergilemiş; üstlenmiş olduğu görevler sonunda önemli mevkiler ve çıkarlar elde etmiştir. Ulema liderleri Sultan'ın emri altına girerek Sultan'la birlikte hareket etmiştir.
- 5- Reformlar karşısında ulema bütüncül bir tutum içerisinde olmamıştır. Yukarıda da değinildiği gibi, ulemanın önde gelenleri Sultan'ı ve reformları destekleyici bir tavır içerisindeyken, resmi ulema dışında kalan ulema grubu muhalefet unsurların arkasında yer alarak, onlara destek vermiştir.

KAYNAKLAR

ACIDUMAN, Ahmet, ER, Uygur, ŞİMŞEK, Serkan, “Şânîzâde Atâullah Mehmed

Efendi ve ‘Mirâtü’l-Ebdân fi Teşrîh-i A’zâi’l-İnsân’ Adlı Eserindeki Periferik Sinir Sistemi Anatomisi ile İlgili Bölümler”, <http://tipdizini.Turkiyeklinikleri.com/tr/55059/şânîzâde-atâullah-mehmed-efendi-ve-mirâtü’l-ebdân-fi-teşrîh-ia’zâi’l-;zâi’l-;1-/, 08.04.2010>

ACIDUMAN, Ahmet (2009), “Şânîzâde Mehmed Atâullah Efendi ve Mi’yârü’l-Etibbâ Adlı Eserinde Çocuk Hastalıkları”, *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*.

AHMET CEVDET PAŞA (1993), Tarih-i Cevdet, C.6, Sad. Dünder Günday, Tertip ve Tanzim: Mümin Çevik, Üçdal Neşriyat, İstanbul.

AHMET CEVDET PAŞA (1966), Tarihi Cevdet, Cilt XII, İstanbul, Üçdal Neşriyat.

AKGÜL, Mehmet, “Erol Güngör’ün Perspektifinden Ortadoğu ve Türkiye” (çevrimiçi) <http://arsiv.zaman.com.tr/2003/07/01/yorumlar/default.htm, 16.02.2010>.

AKKUŞ, Mustafa (2001), Halil Hamit Paşa’nın Hayatı, Islahatı ve Islahatına Ulemanın Tavrı, Yüksek Lisans Tezi, (Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü) Isparta.

AKTAY, Yasin, TOPÇUOĞLU, Abdullah (1999), Postmodernizm ve İslam, Küreselleşme ve Oryantalizm, 2. Baskı, Vadi Yayınları, Ankara.

AKYILDIZ, Ali (2004), Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme, İletişim Yayınları, İstanbul.

AKYILDIZ, Ali (1993), Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform(1836-1856) Eren Yayıncılık, İstanbul.

AKYILMAZ, Gül, “Osmanlı Devleti’nde Yönetici Sınıf-Reaya Ayrımı”, http://www.hukuk.gazi.edu.tr/editor/dergi/8_11.pdf, 22.03.2010.

- ALDIKAÇTI, Orhan (1989), “Batılılaşma Körükörüne Taklitçilik Olmamalı”, iç. M. Emin Gerger, Tanzimat’tan Avrupa Topluluğuna Türkiye” –Konuşmalar-, İnkılâp Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
- ALKAN, Ahmet Turan (1992), İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset, Cedit Neşriyat, Ankara.
- ALTIKARDEŞ, İsmail (1997), “Tanzimat ve Sosyal Değişme”, *Yeni Ümit Dergisi*, Temmuz-Ağustos-Eylül, Sayı:37, Yıl:10, <http://www.yeniumit.com.tr/arsiv.php?>
- ALTUN, Fahrettin (2005), Modernleşme Kuramı, Eleştirel Bir Giriş, Küre Yayınları, 19.Kitap, İstanbul.
- ARMAĞAN, Mustafa (1992), Gelenek, Alternatif Üniversite 10, Ağaç Yayıncılık, İstanbul.
- ARSLANTÜRK, Zeki (1997), Naima’ya Göre XVII. Yüzyıl Osmanlı Toplum Yapısı, Ayışığı Kitapları, İstanbul.
- ASLAN, Seyfettin; YILMAZ, Abdullah, “Tanzimat Döneminde Osmanlı Bürokratik Yapı ve Düşüncesinin Değişimi”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, <http://iibf.cumhuriyet.edu.tr/YAYINLAR/>, 16.01.2010.
- ASLANER, Serhat (2006), İlmiye Sınıfının II. Meşrutiyeti Algılayışı (Konya Örneği), (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya.
- ATEŞ, Toktamış (1989), “Tanzimat Taklitçiliği ve Batı Hayranlığı Bugün Muhafazakârlık ve Ulusçuluk Adına Sürdürülmektedir!,” iç. M. Emin Gerger, Tanzimat’tan Avrupa Topluluğuna Türkiye” –Konuşmalar-, İnkılâp Yayınları, 2. Baskı, İstanbul..
- BAGADER, Ebubekir (1991), Modern Çağda Ulema, İz Yayıncılık, İstanbul.
- BALCI, Sezai, Osmanlı Devleti’nde Modernleşme Girişimlerine Bir Örnek: Lisan

- Mektebi, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/940/11702.pdf>, 22.03.2010.
- BAYKARA, Tuncer (1990), Osmanlı Taşra Teşkilatında XVIII. Yüzyılda Görev ve Görevliler, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- BERK, Ahmet, “Ulema Kimdir?”, Dini Sözlük, www.ahmetberk.cjb.net
- BERKES, Niyazi (2004), Türkiye’de Çağdaşlaşma, Yapı Kredi Yay. İstanbul. (aynı eser) yay. Haz. Ahmet Kuyaş, (2006) 10. Baskı, Yapı Kredi Yay. İstanbul.
- BERKES, Niyazi, (1975) Türk Düşününde Batı Sorunu. Bilgi Yayınevi, Ankara.
- BERSAY, A. Kemal (2008), “Seküler Ulema Sınıfı Olarak Yüksek Yargı”, *Anlayış, Aylık Siyaset Ekonomi, Toplum Dergisi*, <http://www.anlayis.net/makaleGoster.aspx?dergiid=62&makaleid=1369>, 16.01.2010.
- BIYIKLI, Mustafa (2006), Batı İşgalleri Karşısında Türkiye’nin Ortadoğu Politikaları, Gökkuşbu Yay, İstanbul.
- CEMALOĞLU, Necati, “Osmanlı Devleti’nde Yapılan Tanzimat Reformlarının Eğitim Sistemine Etkileri, Uygulamaları ve Sonuçları(1839–1876)”, Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi, (s.153–160), 16.01.2010 (çevrimiçi) <http://yordam.manas.kg/ekitap/pdf/Manasdergi/sbd/sbd14/sbd-14-13.pdf>
- CİHAN, Ahmet (2004), Reform Çağında Osmanlı İlimiye Sınıfı, Birey Yayıncılık, İstanbul.
- ÇAYCI, Ahmet, “Anadolu Selçukluları Döneminde Medrese Uleması”, <http://www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/dergi/sayi1-8/8/5.pdf> 21.3.2010
- ÇELİK, Nazik Betül (2008), Tereke Defterlerine Göre II. Mahmut Döneminde Tokat’ın Sosyal ve Ekonomik Yapısı, (Yüksek Lisans Tezi), Tokat.
- ÇETİN, Halis (2003), Modernleşme ve Türkiye’de Modernleştirme Krizleri, Siyasal

Kitabevi, Ankara.

ÇINAR, Ali Osman, “Esseyid Mehmet Emin Behic Efendi'nin Semanihü'l Lemayihî ve Değerlendirmesi”, İstanbul 1992 (M.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, Eserin nüshası: Topkapı Sarayı Müzesi Hazine Kısmı no.370)

DEMİR, Ahmet, “Islahatçı-Yenilikçi Padişah Sultan II. Mahmut Dönemi (1808–1839)”, *Mevzuat Dergisi*, Yıl:8, Sayı:88, Nisan 2005, <http://www.mevzuatdergisi.com>, 02.03.2010.

DİLBAZ, Mahmut (2008), Ulemanın Islahatlara Yaklaşımı Bağlamında Kevkebü'l-Mes'ûd Fî Kevkebeti'Lcünûd Adlı Eserin Metin ve Tahlili, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.

DENİZ, Faruk (2005/2), “Osmanlı-Türkiye Batılılaşmasının Kararsızlığı: ‘Köhne’ Geçmiş, ‘Şanlı’ Gelecek”, *Divan-İlmi Araştırmalar Dergisi*, S.19.

DOĞAN, Mustafa, “Tanzimat Döneminde Eğitim”, *Nida (kültür, düşünce, edebiyat) Dergisi*, <http://www.nidadergisi.com/default.asp?sayfa=arsiv>, 02.03.2010

ELİAÇIK, İhsan, “Modernitenin Alternatifi Din Midir?”
<http://www.degirmendergi.com/modules.php?name=Forums&file=viewtopic>.

EKEN, Galip, “19. Yüzyıl Mardin Vakıfları Üzerine”,
<http://www.turkiyat.selcuk.edu.tr/pdfdergi/s20/eken.pdf>, 22.03.2010.

ERDOĞDU, Tayfur, Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı-I,
<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42480/5576.pdf>, 28.03.2010.

ERGENE, Enes, “Kentli ve sivil: Fethullah Gülen Örneği”, *Kitap Zamanı*, Sayı: 25,
Bölüm:Düşünce, <http://kitapzamani.zaman.com.tr/?hn=1060#> 16.01.2010

ERGÜN, Mustafa, “Batılılaşma Dönemi Osmanlı Eğitim Sisteminin Gelişimine

Mukayeseli Bir Bakış”, Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongresi, İstanbul, 12–15 Nisan 1999, <http://www.egitim.aku.edu.tr/mergun.html>, 16.01.2010

ESAD EFENDİ (1979), Osmanlılarda Töre ve Törenler (Teşrifat-ı Kadime), Açıklamalarla Sadeleştiren: Yavuz Ercan, Tercüman 1001 Temel Eser (132), İstanbul.

ESAD EFENDİ (2005), Üss-i Zafer (Yeniçeriliğin Kaldırılmasına Dair), haz. Mehmet Arslan, Kitabevi, İstanbul.

EYGİ, Mehmet Şevket (1989), “Tanzimat Bir Aldanma ve Aldatmaca İdi!”, iç. M. Emin Gerger, Tanzimat’tan Avrupa Topluluğuna Türkiye” –Konuşmalar-, İnkılâp Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.

GÖLE, Nilüfer (1991), Modern Mahrem -Medeniyet ve Örtünme-, Metis Yayınları, İstanbul.

GÖZLER, Kemal, “Sened-i İttifak”, www.anayasa.gen.tr/senediittifak, (02.03.2010)

GÜLDÖŞÜREN, Arzu, “Bir Osmanlı Ulema Ailesi: Arabzâde Örneği”, <http://www.bisav.org.tr/admin/uploads/yayinlar/aguldusuren.doc>

GÜNEŞ, Mehmet, “1822–1830 Yılları Arasında Afyon’da İlmiye Sınıfına Mensup Yöneticiler”, <http://www.sosbil.aku.edu.tr/dergi/III1/7.pdf>, 22.04.2010

GÜRSOY, Belkıs Altuniş, “Türk Modernleşmesinde Sefir ve Sefaretlerin Rolü” <http://yayinler.yesevi.edu.tr/files/article/10.pdf>

HATEMİ, Hüseyin (1989), “Osmanlı’da, Tanzimatla Birlikte ‘Güç’; Dış Odakların ve ‘Troya Atları’nın Eline Geçmiştir!”, iç. M. Emin Gerger, Tanzimat’tan Avrupa Topluluğuna Türkiye” –Konuşmalar-, İnkılâp Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.

HAYTA, Necdet, ÜNAL, Uğur, Osmanlı Devletinde Yenileşme Hareketleri (VII.

- Yüzyıl Başlarından Yıkılışına Kadar), Gazi Kitabevi, Ankara 2003.
- HEYD, Uriel (1961), “III. Selim ve II. Mahmud Dönemlerinde Batılılaşma ve Osmanlı Uleması”, çev. Erbay Aydın, (Makalenin orijinal adı “The ottoman ulema and westernization in the time of Selim III and Mahmut II)
- İŞIKLAR, Sara, “Osmanlı Dönemi’nde Medreseler ve Ulema”,
<http://www.islamidusunce.net/forum/index.php?topic=7026.5;wap2>
- İHSANOĞLU, Ekmeleddin (1996), Büyük Cihaddan Frenk Fodulluğuna, İletişim Yayınları, İstanbul.
- İHSANOĞLU, Ekmeleddin (1987), Osmanlı İلمي ve Mesleki Cemiyetleri, 1. Milli Türk Bilim Tarihi Sempozyumu (3-5 Nisan), Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul.
- “Kadıze Mehmed Tahir Efendi”, Türk Ansiklopedisi, 28.03.2010.
<http://www.turkansiklopedi.com/ansiklopedi.html>
- KAHRAMAN, Hasan Bülent, Türk Modernitesinde Belirleyici Parametreler,
Değerlendirme: Ahmet Okumuş, MAM Türk Düşüncesi, 11 Mayıs 2005, Bilim ve Sanat Vakfı, <http://www.bisav.org.tr/> 16.01.2010
- KANTEMİR, Dimitri (1979), Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi 2, çev. Özdemir Çobanoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- KARA, İsmail (1998/1), “Ulema-Siyaset İlişkilerine Dair Önemli Bir Metin: Muhalefet Yapmak/Muhalefete Katılmak”, Divan-İلمي Araştırmalar, Bilim ve Sanat Vakfı Sayı:4.
- KARAGÖZ, Mehmet, “Osmanlı Devletinde Islahat Hareketleri ve Batı Medeniyetine Giriş Gayretleri (1700–1839)”, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1152/13546>, 28.03.2010.
- KARAKAŞ, S. Ensar (1997), “Osmanlı Batılılaşması Sürecinde Pozitivist Düşünce Ve

Yabancı Okullar”, Yeni Ümit Dergisi, Sayı:35, Ocak-Şubat-Mart, 02.03.2010,
<http://www.yeniumit.com.tr>

KARPAT, H. Kemal (1967), Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal, Ekonomik, Kültürel
Temeller, İstanbul Matbaası, İstanbul.

KAYA, Sezgin (2005), Tanzimat Dönemi Osmanlı Ordusu (1839–1876) Eskişehir,
(Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi),
02.04.2010.

KAŞIYUĞUN, Ali (1995), Enver Paşa'nın Orduyu Islah Çalışmaları 1914-1918,
Yüksek Lisans Tezi, Hatay 2009KONGAR, Emre, Toplumsal Değişme
Kuramları ve Türkiye Gerçeği, Remzi Yay., İstanbul.

KESKİNKILIÇ, Erdoğan, Yenileşme Dönemi Osmanlı Bütçeleri Üzerine Genel Bir
Bakış, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1271/14638.pdf>

KILIÇBAY, Al, (2002), Mehmet, “Osmanlı Batılılaşması” Modern Türkiye’de Siyasi
Düşünce, Cilt 3.

KONGAR, Emre (1999), “Niyazi Berkes'te Çağdaşlaşma Kavramı”, Niyazi Berkes
Sempozyumu, Doğu Akdeniz Üniversitesi-Kıbrıs Araştırmaları Merkezi, KKTC,
<http://www.kongar.org/makaleler/index.php>, 02.04.2010.

KONGAR, Emre (1995), Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği, Remzi
Kitabevi, İstanbul.

KÜÇÜKÖMER, İdris (2009), Batılılaşma, Düzenin Yabancılaşması, Profil Yayıncılık,
İstanbul.

LEWIS, Bernard (2004), Modern Türkiye'nin Doğuşu, çev. Metin Kırıralı, Türk Tarih
Kurumu Yayınları, 9. Baskı, Ankara.

MANTRAN, Robert (1995), Osmanlı İmparatorluğu Tarihi II (XIX. Yüzyılın

- Başlarından Yıkılışa), çev. Server Tanilli, Cem Yayınevi, İstanbul.
- MARDIN, Şerif (1995), Türk Modernleşmesi, Derleyenler: Mümtaz'er Türköne ve Tuncay Önder, İletişim Yayınları, İstanbul.
- MARSHALL, Gordon (1999), Sosyoloji Sözlüğü, Çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat, Ankara.
- MEMİŞ, Ekrem (2002), Kaynayan Kazan Ortadoğu, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya.
- OKUMUŞ, Ejder, Osmanli Şibih-Laik Tanzimat Devleti'nin Oluşumunda Hukuk Alanında Kendini Gösteren Laikleşmenin Belirtileri, http://www.akader.info/KHUKA/2002_eylul/osmanli_sibih.htm,16.01.2010.
- OKUMUŞ, Ejder, "Tanzimat'ın Dili", 21.03.2010, http://www.akader.info/KHUKA/2002_mart/tanzimatin_dili.htm#_ftn2
- ORTAYLI, İlber (2002), "Batılılaşma Sorunu", Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cilt 3
- ORTAYLI, İlber (2000), Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim, Makaleler 1, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara.
- ORTAYLI, İlber, "Tarikatlar ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Yönetimi" <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1152/13551.pdf>
- Osmanlı İmparatorluğu, 02.04.2010, (<http://www.kultur.gov.tr/TR/Genel/t.ashx>)
- Osmanlı İlmiye Teşkilatı, <http://www.osmanli-devleti.com>, 09.04.2010
- ÖKE, M. Kemal (1989), "Batı'ya bir Kanuni'nin Girdiği Gibi Girmek Vardır, Bir de Reşit Paşa'nın Girdiği Gibi... Batı'ya Giriş Üslubumuz Belirlenmeli..." iç. M. Emin Gerger, Tanzimat'tan Avrupa Topluluğuna Türkiye" -Konuşmalar-, İnkılâp Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
- ÖKMEN, Mustafa, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Merkezîyetçilik- Adem-i

Merkeziyetçilik Pratiği Üzerine Notlar”, Osmanlı Araştırmaları, 16.01.2010

http://www.osar.com/modules.php?name=Encyclopedia&op=list_content&eid.

ÖREN, Enver, Hicri Birinci Asır Âlimleri, İslam Âlimleri Ansiklopedisi,

http://www.bizimsahife.net/Kutuphane/Islam_Alimleri_Ans/Asir/01.htm,
18.03.2010.

ÖZAKPINAR, Yılmaz, (1999) Kültür Değişmeleri ve Batılılaşma Meselesi, Ötüken

Yayınları, 3. Baskı İstanbul.

ÖZDEMİR, Hüseyin, “Osmanlı Gerilerken Eğitim” *Sızıntı Dergisi*, Ocak 2008 Yıl:29

Sayı:348, <http://www.sizinti.com.tr/arsiv.php?YIL=2010>, 16.01.2010.

ÖZKUL, Osman (2009), Gelenek ile Yenilik Arasında Osmanlı Uleması, Sakarya

Üniversitesi Yayınları, Sakarya.

ÖZTUNA, Yılmaz, <http://www.turkiyegazetesi.com/haberdetay.aspx?haberid=429867>

ÖZTÜRK, Okan Murat (2006), “Osmanlı Musikisinde Modernleşme ve Başkalaşım”,

Uluslararası Osmanlı Dönemi Türk Musikisi Sempozyumu Bildirisi” 5-7 Nisan,
<http://www.hicazkar.com/forum/showpost.php?p=23150&postcount=1>,
16.1.2010

PALMER, Alan (1997), Osmanlı İmparatorluğu Soşn Üç Yüz Yıl: Bir Çöküşün Yeni

Tarihi, Çev. Belkıs Çorakçı Dışbudak, Sabah Kitapları, 6. Baskı, İstanbul..

TEKİN, Mustafa, “Osmanlı’da Ulemadan Aydına Dönüşüm Süreci -Sosyolojik Bir

Yaklaşım”, Marife (Bilimsel Birikim) Online, Araştırma Notları,
<http://www.marife.org/10-tekin.htm>, 16.01.2010

TİMUR, Taner (2002), “Osmanlı ve Batılılaşma”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce,

Cilt 3.

TURHAN, Mümtaz (1987), Kültür Değişmeleri, Marmara Üniversitesi İlahiyat

Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul.

SEVİL, Muharrem (1999), Türkiye’de Modernleşme ve Modernleştiriciler, Vadi Yayınları, Ankara.

SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet, “Türkiye’de Liberal Düşüncenin Doğuşu ve Gelişimi”, <http://yunus.hacettepe.edu.tr>, 02.03.2010.

SÜREYYA, Mehmed (1996), Sicil-i Osmanî (Osmanlı Ünlüleri 6), Yayına Haz. Nuri Akbayan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

ŞAHİN, Mustafa, “Osmanlı Devleti’nde Yabancı Uzmanlar Aracılığıyla Batılılaşma Çabaları” <http://yayim.meb.gov.tr/dergiler/143/11>, 28.03.2010.

“Şanizade Ataullah Efendi”, Sağlık, Teknoloji, Kültür ve Sanat Ansiklopedisi, <http://www.botav.org/sanizade-ataullah-efendi>, 08.04.2010.

ŞENER, Sami, “Gelenek”, (çevrimiçi) 27.10.07, http://www.sevde.de/islam_Ans/G/gelenek.htm.

ŞENER, Sami (1991), “Sosyal Değişmenin Dini Hayata Etkisi”, iç. Sosyal Değişme ve Dini Hayat, Yay. Haz. Sami Şener, İsmail Kurt, İslami İlimler Araştırma Vakfı, İlmi Neşriyat:4, İstanbul.

ŞENER, Sami (2009), Sosyoloji-Sosyal Bilimlere Alternatif Yaklaşım, 4. Baskı, İnkılâp Yayınları, İstanbul.

ŞİMŞEK, Ali Rıza (2006), Osmanlı Ordusunda 18. ve 19. Yüzyıllarda Yapılan Islahat Çalışmaları ve Bu Çalışmalarda Yabancı Uzmanların Rolü, (Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü- Yüksek Lisans Tezi), Sakarya.

Türk Dil Kurumu, (Çevrimiçi), <http://tdkterim.gov.tr>, 14.11.2009.

UBICINI, M.A. (1998), Osmanlı’da Modernleşme Sancısı, çev. Cemal Aydın, Timaş

Yayınları, İstanbul

ULUÇAY, M. Çağatay (1955), “18. ve 19. Yüzyıllarda Saruhan’da Eşkriyalık ve Halk Hareketleri”, İstanbul.

ÜLKEN, Hilmi Ziya (1969), Sosyoloji Sözlüğü, Talim ve Terbiye Dairesi Yayınları, İstanbul.

ÜNSAL, Fatih (2007), Modernleşme Dönemi Osmanlı Devleti Kara Kuvvetleri (1826–1876)-(Teşkilâtı-Gelişimi), (Kırıkkale Üni. Sosyal Bilimler Enst. Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale.

YASİNCİZADE ABDÜLVAHHAB EFENDİ (1247), Risale, (Hülasatül-Bürhan Fi İtaati’s Sultan) Arabi ve Türkçe Tercüme.

YAKUT, Esra, “II. Mahmut Döneminde Bektaşiliğe Yönelik Uygulamalar, http://turkoloji.cu.edu.tr/GENEL/genel_ana_02.php, 21.03.2010.

YAVUZ, Hilmi, Dersimiz: Sekülerleşme, 16. 01.2010
<http://www.zaman.com.tr/yazar.do?yazino=511511>,

YILDIRIM, Rüveyda Nida (2006), II. Mahmut Dönemi Islahat Hareketleri, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ.

YILDIRIM, Yılmaz (2008), Osmanlı Modernleşmesinde Cemaat-Toplum Yapılaşması: Yeni Osmanlı Düşüncesi Örneği, Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Dergisi* / Cilt: X, Sayı 3, (<http://www.aku.edu.tr>)

YURDAKUL, İlhami, “Osmanlı İlmîyesinde Yenileşme (1826–1878)”,

TAMTez/Makale Sunumu, 30 Mayıs 2004, Değerlendirme: A. Taha Ceylan, Bilim ve Sanat Vakfı (Bisav) <http://www.bisav.org.tr>, 21.03.2010.

YÜRÜK, Tuğrul (2005), Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Laiklik Çerçevesinde Din Eğitimi, Yüksek Lisans Tezi, (Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü),

Adana.

Türk Dil Kurumu, (Çevrimiçi) <http://www.tdk.gov.tr/TR/SozBul.aspx?>

EKLER

Ek:1 II. Mahmut Dönemi Kronolojisi

28.07.1808 IV. Mustafa'nın Taht'tan indirilmesi ve II. Mahmud'un Padişahlığı. Alemdar Mustafa Paşa'nın sadareti.

29.07.1808 Sultan III. Selim'in cenaze töreni ve katillerinin yok edilmesi.

29.09.1808 Taşra Âyanları'nın, Padişah tarafından kabulü. Sultan II. Mahmud ile Âyanlar arasında Çağlayan Köşkü'nde "Sened-i İttifak"ın imzalanması. Padişah, Âyan, Ordu, İlmiye işbirliği, Devlet idaresinde Âyanların etkisiz kılınmaya çalışılması.

14.10.1808 "Segban-ı Cedid" adıyla Nizam-ı Cedid "Yeni Ordu"nun yeniden hayata geçirilmesi. Sened-i İttifak'ın II. Mahmud tarafından onaylanması.

12.10.1808 Napolyon Bonaparte ile Rus Çarı Aleksandr'ın Erfurt'da Avrupa meselelerini görüşmeleri.

14.11.1808 Yeniçerilerin Ayaklanması, "Alemdar Olayı"

15.11.1808 Alemdarın şahadeti, asilerin saraya saldırıları.

16.11.1808 IV. Mustafa'nın idamı. Sekban-Yeniçeri çatışması. Ocak Ağaları'nın Padişah'ın yanında yer almaları. Donanmanın asilere ateş açması.

17.11.1808 Tersane-Tophane-Selimiye-Levend Çiftliği olayları.

18.11.1808 Asilerle anlaşma ve irticanın ikinci zaferi.

01.01.1809 Kör Yusuf Paşa'nın sadareti.

05.01.1809 Osmanlı-İngiliz barışı. 12 Maddelik Kale-i Sultaniye anlaşması.

24.10.1809 Rus seferinin yeniden başlaması. Tatarıçe zaferi.

25.06.1810 Ruslara karşı cihad ilânı.

10.04.1811 Yusuf Paşa'nın azli, Ahmed Paşa'nın sadareti.

11.1811 Osmanlı Devleti ile Rusya arasında Yergöğü görüşmeleri.

28.05.1812 Bükreş andlaşması.

05.09.1812 Laz Ahmed Paşa'nın azli, Hurşid Ahmed Paşa'nın sadareti.

02.12.1812 Medine'nin ele geçirilmesi.

23.01.1813 Mekke'nin ele geçirilmesi. Hicaz'ın Vahabilerden temizlenmesi.

06.1813 Sakarya Nehri, Sapanca Gölü ve İzmit Körfezi kanalının açılması için yapılan görüşmeler.

03.10.1813 Sırp isyanının bastırılması.

01.04.1815 Hurşid Ahmed Paşa'nın azli, Emin Rauf Paşa'nın ilk sadareti.

05.01.1818 Emin Rauf Paşa'nın azli, Derviş Mehmed Paşa'nın sadareti.

26.09.1818 Der'iyye'nin fethi (Vahabilerin merkezi).

05.01.1820 Derviş Mehmet Paşa'nın azli, Seyyid Ali Paşa'nın sadareti.

20.08.1820 İsyen eden Tepedelen'li Ali Paşa'nın Yanya'da kuşatılması ve öldürülmesi.

12.02.1821 Patras olayı ve Yunan isyanı.

28.03.1821 Ali Paşa'nın azli, Benderli Ali Paşa'nın sadareti.

30.04.1821 Benderli Ali Paşa'nın azli, Hacı Salih Paşa'nın sadareti.

15.11.1821 Osmanlı-Kaçar Savaşı

13.01.1822 Yunan bağımsızlığının ilânı.

23.03.1822 Sakız isyanı.

10.11.1822 Salih Paşa'nın azli, Hamdullah Paşa'nın sadareti.

10.03.1823 Hamdullah Paşa'nın azli, Ali Paşa'nın sadareti.

25.04.1823 Abdülmecid'in doğumu.

28.07.1823 İran ile barış imzalanması.

13.01.1824 Ali Paşa'nın azli, Said Galip Paşa'nın sadareti.

- 01.04.1824 İbrahim Paşa'nın Mora Valiliği.
- 14.09.1824 Galip Paşa'nın azli, Selim Sırrı Paşa'nın sadareti.
- 13.11.1824 Vidin Valisinin Rumeli Seraskerliği'ne getirilmesi.
- 24.02.1825 İbrahim Paşa Kuvvetleri'nin Mora'ya çıkışı.“Rüştiye” (Ortaokul)lerin açılması.
- 22.04.1826 Missolonghi (Yunanistan)nın fethi.
- 15.06.1826 Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması. (Vak'a-i Hayriyye)
- 17.06.1826 “Asâkir-i Mansure-i Muhammediye” yeni ordunun kurulması.
- 08.07.1826 Bektaşî tarikâtının kaldırılması.
- 02.08.1826 Hocapaşa yangını.
- 05.06.1827 Atina'nın fethi.
- 07.10.1827 Rusya ile barış, Akkerman anlaşması.
- 20.10.1827 Navarin'de bulunan Osmanlı-Mısır Donanması'nın, ani bir baskın ile Fransız-İngiliz ve Rus Donanmaları tarafından yakılması.
- 11.1827 İlk buharlı geminin işletmeye katılması. “Sürat” adlı bu ilk gemiyle Padişah'ın Rodos'a gidip, dönmesi.
- 26.04.1828 Rus seferi.
- 24.10.1828 Selim Paşa'nın azli, İzzet Mehmet Paşa'nın sadareti.
- 03.03.1829 Kıyafet İnkılâbı (İlmiye sınıfının sarık, cübbe; memurların fes, pantolon giymeleri)
- 15.08.1829 Yunan Devleti'nin kuruluşu.
- 14.09.1829 Edirne anlaşması.
- 08.02.1830 Abdülaziz'in doğumu.
- 24.04.1830 Yunan bağımsızlığı ve devletinin tanınması.

05.07.1830 Fransızların Cezayir'i işgali.

29.08.1830 Sırbistan muhtariyeti.

01.11.1831 "Takvim-i Vekâyi" (ilk resmi gazete) nin yayınlanması.

10.12.1832 Sisam muhtariyeti.

21.12.1832 Mehmed Ali isyanı. Mısır Ordusu'nun Konya zaferi. Sadriazam'ın esir alınması.

18.02.1833 Mehmet Paşa'nın azli, Mehmed Emin Fuat Paşa'nın sadareti.

30.08.1833 Büyük İstanbul yangını.

30.03.1838 Sadaret-in Başvekâlet'e çevrilmesi. Sadaret Makamı'nın Başbakanlık olarak değiştirilmesi.

24.06.1839 Nizip bozgunu (Mısır kuvvetleri zaferi).

30.06.1839 II. Mahmud'un ölümü.

01.07.1839 Sultan Abdülmecit'in Padişah olması.

Kaynak: www.kultur.gov.tr

Ek:2

Kronolojik Sırayla Osmanlı Devleti Şeyhülislamı Listesi.

1. Arapzade Mehmet Arif Efendi (1808)
2. Salihzade Ahmet Esat Efendi (1808)
3. Dürrizade Seyit Abdullah Efendi (1808 – 1810)
4. Ömer Hulusi Efendi (1810 – 1812)
5. Dürrizade Seyit Abdullah Efendi (1812 – 1815)
6. Mehmet Zeynelabidin Efendi (1815 – 1818)
7. Mekkizade Mustafa Asım Efendi (1818 – 1819)
8. Hacı Halil Efendi (1819 – 1821)

9. Yasincizade Abdülvehhap Efendi (1821 – 1822)
10. Sıtkızade Ahmet Reşit Efendi (1822 – 1823)
11. Mekkizade Mustafa Asım Efendi (1823 – 1825)
12. Kadızade Mehmet Tahir Efendi (1825 – 1828)
13. Yasincizade Abdülvehhap Efendi (1828 – 1833)
14. Mekkizade Mustafa Asım Efendi (1833 – 1846)

ÖZGEÇMİŞ

1985 yılında Yozgat'ta doğdu. İlk ve orta öğrenimini Yozgat'ta tamamladı. 2008'de Dumlupınar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nden, 2009'da aynı üniversitenin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden mezun oldu. 2008'de Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı'nda başladığı yüksek lisans eğitimine halen devam etmektedir.